

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

AHALİ İKTİSAT FIRKASI PROGRAMI VE FIRKA’NIN TÜRK
SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SEDAT YİĞİT

AMASYA
Temmuz – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**AHALİ İKTİSAT FIRKASI PROGRAMI VE FIRKA’NIN TÜRK
SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ**

Hazırlayan
SEDAT YİĞİT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

AMASYA – 2024

Hayatıma anlam katan Mustafa Bertuğ ve Bengü'ne

TEZ ONAY SAYFASI

Sedat YİĞİT tarafından hazırlanan “Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Parti Programı ve Fırkanın Türk Siyasi Hayatına Etkileri” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 07/06/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Üye : Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Üye : Doç. Dr. Murat HANİLÇE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../.....

Sedat YİĞİT

İmza

ÖZET

OSMANLI AHALİ İKTİSAT FIRKASININ PROGRAMI VE FIRKANIN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

Sedat YİĞİT

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Temmuz/2024

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilirken Phoenix (Anka) misali onun küllerinden doğacak olan yeni Türk Devletinde rejim konusunda hiziplerin olduğu kaotik ortamda, Türk halkının tecrübe etmiş olduğu Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), I. Meşrutiyet (1876) ve II. Meşrutiyet gibi demokratikleşme hareketleri Türk Kurtuluş Savaşının lider kadrosuna ve Türk halkına mihmandarlık yapmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme hareketleri olan Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), I. Meşrutiyet (1876) ve II. Meşrutiyet (1908) irdelenecek. Tezin ikinci bölümünde ise Osmanlı Devleti'nin çok partili siyasal hayata geçtiği II. Meşrutiyet Döneminde kurulmuş olan ve o dönemki siyasal hayatı yönlendiren fırkalar incelenecektir. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İttihad-i Muhammediye gibi fırkalar ve bu fırkaların yanında II. Meşrutiyet Döneminde siyasal hayatta farklı grupları temsil eden diğer fırkalar incelenecektir. Tezin üçüncü bölümünde ise Mütareke Döneminde Tüccar Ermenekli Mehmet Nuri Bey ve arkadaşlarının kurduğu Osmanlı Ahali İktisat Fırkası fırka programı ve bu programın Türk siyasal hayatına etkileri incelenecektir. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası kısa süren siyasi hayatında programında millilik kavramını sürekli öne çıkartması ve kişisel, sosyal haklardan bahsetmesi bakımından tarihimizde önemli bir etki bırakmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Demokrasi, İktisat, Fırka, Meşrutiyet, Tanzimat, Islahat

ABSTRACT

PROGRAM OF THE OTTOMAN PEOPLE'S ECONOMIC PARTY AND ITS EFFECTS ON TURKISH POLITICAL LIFE

Sedat YİĞİT

Amasya University, Institute of Social Science

Department Of History, M.A., July/2024

Supervisor: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

In the chaotic environment where there were factions about the regime in the new Turkish State, which would be born from the ashes of the Ottoman Empire like the Phoenix (Phoenix) while the Ottoman Empire was retreating from the stage of history, democratization movements such as Sened-i Alliance (1808), Tanzimat Edict (1839), Islahat Edict (1856), I. Constitutional Monarchy (1876) and II. Constitutional Monarchy, which the Turkish people had experienced, served as a host to the leading staff of the Turkish War of Independence and the Turkish people. In the first part of this study, the democratization movements of the Ottoman Empire such as the Sened-i Alliance (1808), the Tanzimat Edict (1839), the Reform Edict (1856), the Constitutional Monarchy I (1876) and the Constitutional Monarchy II (1908) will be examined. In the second part of the thesis, the political parties that were established during the Second Constitutional Monarchy Period, when the Ottoman Empire switched to multi-party political life, and which guided the political life of that period will be analyzed. In particular, the Union and Progress Committee and Union of Union and Progress and Union of Mohammadiyah will be analyzed, as well as other parties representing different groups in political life during the Constitutional Monarchy Period. In the third part of the thesis, the program of the Ottoman Ahali Economy Party, founded by the merchant Mehmet Nuri Bey from Ermenek and his friends during the Armistice Period, and the effects of this program on Turkish political life will be examined. In its short political life, the Ottoman Ahali Economic Party tried to leave an important impact on our history in terms of constantly emphasizing the concept of nationalism in its program and mentioning personal and social rights.

Key Words: Ottoman, Democracy, Economy, Party, Constitutional Monarchy, Tanzimat, Reform

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıktığı XIV. yüzyılın başından XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Monarşik bir rejim ile yönetilmiştir. Değişen dünya ile birlikte Osmanlı Entelijansiyası da rejimin değişimi konusunda gücü tek başına elinde bulunduran Padişah’a baskılar yaparak mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş konusunda baskıcı unsur olmuşlardır.

Antik Yunan’dan beri demokrasi siyaset biliminin en çok tartışılan, üzerinde en çok düşünülen kavramı olmuştur. İnsan onuruna en uygun yönetim biçimi olan demokrasiye geçiş Osmanlı devleti için şüphesiz kolay olmamış siyasi, sosyal ve askeri olarak sancılı süreçler yaşamıştır. Yönetim erkini elinde bulunduran padişahın bu gücü paylaşma konusunda isteksiz olması da bu sürecin sancılı ve uzun soluklu olmasındaki en büyük etken olmuştur.

1789 Fransız devriminde sonra ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte imparatorluk hüviyeti taşıyan Osmanlı devletinin bünyesinde yaşayan azınlıklar kendi milli devletlerini kurmak için cemiyetler kurarak teşkilatlanmış ve isyan etmişlerdir. Sırpların başlatmış olduğu bu ayrılıkçı isyanlara daha sonra Yunanlar, Romenler, Karadağlılar ve Araplar da katılarak Osmanlı devletini zor durumda bırakmışlardır. Başlangıçta Jöntürkler (Genç Osmanlılar) daha sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyetini oluşturan Avrupa’da eğitim görmüş ve demokrasi rüzgarından etkilenmiş Osmanlı aydın sınıfı devletin dağılmasını engellemek ve azınlıkların devletten kopuşunu önlemek için Mutlak Monarşiden Meşruti Monarşiye geçilmesi konusunda mücadele etmişlerdir.

Şüphesiz devleti ve yöneticisini kutsallaştıran toplumlarda monarşiden başlayıp demokratik bir yönetime uzanan bu yolculuk sancılı, uzun, zor ve kanlı olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı devletinin demokratik yönetim için geçmiş olduğu evreler incelenecek daha sonra ise Mütareke döneminde kurulmuş olan Osmanlı Ahali İktisat Fırkası’nın Programı ve fırkanın Türk siyasetine etkileri üzerinde durulacaktır.

Hayatımın her alanında desteğini her daim hissettiğim Sevgili eşim; Firdevs Düzgün Yiğit’e, eğitim ve öğretim hayatım boyunca arkamda güçlü bir destekçim olan Anneme ve Babama, tez yazım aşamasında desteklerini esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Yılmaz Karadeniz’e teşekkürlerimi iletiyorum.

Sedat YİĞİT

.../.../2024

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1.OSMANLI DEVLETİ DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ.....	4
1.1. Sened-i İttifak.....	7
1.1.1. Sened-i İttifakta Padişahın Durumu	12
1.1.2. Sened-i İttifakta Alemdar Mustafa Paşa'nın Durumu	13
1.2.Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hatt-ı Hümayun).....	15
1.3.İslahat Fermanı	23
1.4.I.Meşrutiyet Dönemi	31
1.4.1. Kanun-i Esasi'nin Hazırlanması ve İlanı.....	36
1.4.2 Mebusan Meclisinin ve Ayan Meclisinin Açılması	39
1.4.3.Meclislerin Kapatılması ve Kanun-i Esasinin Rafa Kaldırılması.....	41
1.5.II. Meşrutiyet Dönemi	42

II. BÖLÜM

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLERİ.....	48
2.1.İttihat ve Terakki Cemiyeti	50
2.2.İttihadi Muhammedi Fırkası.....	57
2.3.Osmanlı Ahrar Fırkası.....	62
2.4.Osmanlı Ahali Fırkası	66
2.5.Mutedil Hürriyetperveran Fırkası	68
2.6.Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)	70
2.7.İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası.....	73
2.8.Osmanlı Sosyalist Fırkası.....	75
2.9.Milli Meşrutiyet Fırkası	77

2.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	78
2.11. Fedakaran-ı Milliyet Cemiyeti	82

III. BÖLÜM

3.OSMANLI AHALİ İKTİSAT FIRKASININ FIRKA PROGRAMI VE FIRKANIN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ	84
--	----

3.1.Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Kurulması	85
3.2. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Faaliyetleri	88
3.2.1. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının İktisat Hakkındaki Beyannamesi	88
3.2.2. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Seçim Çalışmaları.....	91
3.3.Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programı ve Türk Siyasetine Etkileri	92
3.3.1.Esasiyat.....	93
3.3.2. Teşkilat.....	96
3.3.3. Dahili.....	98
3.3.4. İçtimai.....	102
3.3.5. Maarif.....	107
3.3.6. Adli.....	111
3.3.7. Mali.....	113
3.3.8.Umrani(Bayındırlık).....	115
3.3.9. Ziraî.....	118
3.3.10. İktisadi.....	120
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	131
EKLER	136
Ek 1.Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı TBMM Kütüphanesi.....	137
Ek 2.Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Ön Kapak.....	138
Ek 3.Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Giriş.....	139
Ek 4.Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Teşkilat Bölümü.....	140
Ek 5.Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Son Sayfası.....	141
Ek 6.Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Dağıtılan Rozet.....	142
ÖZ GEÇMİŞ.....	143

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İMF	İttihad-i Muhammedi Fırkası
OSF	Osmanlı Sosyalist Fırkası
IEOF	Islahat-i Esasiye-i Osmanlı Fırkası
ODF	Osmanlı Demokrat Fırkası
OAİF	Osmanlı Ahali İktisat Fırkası
OAİFP	Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Çev.	Çeviren
MMZC	Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi
HİF	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CBDA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
Çev.	Çeviren
Y.Y.	Yüzyıl
Ed.	Editör

GİRİŞ

Orta Asya'nın steplerinden başlayıp Avrupa'nın kalbi Viyana'ya kadar uzanan Türk tarihinde kurulan en önemli devlet olarak kabul edilen Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda rakibi Avrupa'ya karşı siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî açıdan üstünlüğü ele geçirmiş ve Cihanşümul bir anlayışla üç kıtada topraklara hükmediyordu. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa geçirdiği sancılı süreçler sonunda yeni bir kimliğe bürünmüş skolastik düşüncenin dogmatik yapısı yıkılarak sekülerizm güç kazanmıştır. Avrupa'da gerçekleşen Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi toplumsal değişimler ile hâkim olan siyasi ve sosyal anlayış değişmiş, aydınlanmacı düşünürler toplumu yönlendirerek değişimin öncüleri olmuşlardır.

Avrupa'daki değişim rüzgarlarına başlangıçta set ören Osmanlı Devleti Avrupalı rakipleri karşısında gün geçtikçe zayıflamaya başlamıştır. Kendisini dünyanın en güçlü devleti olarak gördüğü için Avrupa'daki gelişmeleri XVIII. yüzyılın başlarına kadar takip etme gereği görmemiş ve kendi klasik çağına dönüş yolları aramıştır. Yapmış olduğu ıslahatlarda Kanuni Dönemini örnek alarak rakipleri karşısında güç kazanmaya çalışmıştır. Ancak savaş meydanlarında Avrupalı rakipleri karşısında aldığı yenilgiler ile rakiplerinden geri kaldığını görmüş, Lale Devri (1718-1730) ile birlikte Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamış ve Avrupa'nın önemli şehirlerine geçici elçiler göndermiştir.

Avrupa'da eğitim görmüş ve oradaki demokrasi ikliminden etkilenmiş olan Osmanlı aydınları Fransız Devrimi'nin (1789) getirdiği fikir akımları ile azınlıkların devletten kopuşunu önlemek ve devletin dağılışını engellemek için Monarşik rejimden Meşrutî Monarşiye geçilmesi konusunda padişaha baskı yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Anayasal yönetime giden süreci çeşitli evrelerden geçerek anayasanın ilanı ile nihayete ermiştir.

Osmanlı Devleti Anayasal Monarşiye geçişe kadar çeşitli demokratikleşme adımları izlemiştir. İlk olarak Osmanlı padişahının gücünü sınırlandıran Sened-i İttifak (1808) demokratikleşme konusunda Osmanlı Devleti için başlangıç adımı olmuştur. Padişah II. Mahmud ile Ayanlar arasında imzalanan bu metin ile padişahın gücü ilk defa kısıtlanmış ve sınırsız bir yetki ile ülkesini yönetme hakkı elinden alınmıştır.

Demokratikleşme hareketlerinin ikinci adımı olarak ise 1839 Tanzimat Fermanı karşımıza çıkmaktadır. Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik, eşitlik, özgürlük, adalet ve hürriyet gibi kavramların etkisiyle azınlıklar devletten ayrılarak kendi ulus devletlerin kurmak için harekete geçmişlerdir. Bu ayrılıkçı hareketleri engellemek için Osmanlı Devleti 3 Kasım

1839 yılında Gülhane-i Hatt-ı Hümayun'u ilan ederek Müslim ve Gayr-i Müslim halka yeni haklar vermiş ve Osmanlılık fikrini yerleştirerek Osmanlı kimliği oluşturmaya çalışmıştır.

Demokratikleşme hareketleri kapsamında üçüncü adım ise 1856 yılında ilan edilen ve Gayr-i Müslim tebaaya yeni haklar getiren Islahat Fermanı olmuştur. Kırım Harbi (1853-1856) sonrasında Paris'te toplanan barış konferansında Avrupalı devletlerin desteğini arkasına almak ve Avrupa'nın iç işlerine karışmasını önlemek isteyen Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Gayr-i Müslim halka yeni haklar vererek tebaası arasındaki birçok alandaki farklılıkları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Osmanlı Devleti için demokratikleşme adımları içerisinde en önemli yere sahip olanı ise şüphesiz 1876 yılında Türk tarihinin ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasinin ilanı ve Meclislerin açılmasıyla birlikte başlayan I. Meşrutiyet Dönemidir. Çok uzun soluklu bir dönem olmasa da Osmanlı İmparatorluğunda Jöntürklerin (Genç Osmanlılar) devletin dağılmasını engellemek amacıyla Padişah II. Abdülhamid'e yaptıkları baskılar ile ilan ettirdikleri bu dönemde devlet monarşiden meşruti monarşiye geçerek ilk rejim değişikliğini yaşaması açısından önem arz etmektedir. Kurulduğundan beri Mutlakiyet ile sonsuz gücü elinde bulunduran padişah I. Meşrutiyet Döneminde ilk defa egemenliği meclisler aracılığıyla halk ile paylaşmak durumunda kalmıştır.

1877-1878 Osmanlı Rusya savaşından sonra padişah II. Abdülhamid Kanun-i Esasiyi rafa kaldırarak meclisleri kapatmış ve meşrutiyet dönemine son vererek monarşik rejime tekrar geçmiş ve İstibdat (baskı) ile Osmanlı ülkesini tek başına yönetmeye başlamıştır. Berlin Antlaşması ile bağımsızlık kazanan Sırbistan, Karadağ ve Romanya diğer azınlıklara örnek teşkil ederek azınlık isyanlarının artması devleti müşkül duruma sokmaya devam etmiştir. 1889 yılında İstanbul Tıbbiye Mektebinde başlangıçta İttihad-i Osmani olarak kurulan daha sonra adını değiştirerek İttihat ve Terakki ismini alan cemiyet Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek ve azınlıkların kopuşunu önlemek için padişah II. Abdülhamid'e tekrardan Kanun-i Esasi'yi ilan etmesi ve meclisleri açması konusunda muhalefet etmeye başlamışlardır. 1908 yılında İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikolay'ın Reval'de yapmış olduğu görüşme Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda anlaştılar olarak kabullenildi. Bu olay üzerine Enver Bey, Resneli Niyazi gibi İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen liderleri Makedonya'da padişah II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti artırarak Meşruti yönetime geçmesi konusunda mücadele etmeye başladılar. Bu muhalefete daha fazla karşı koyamayan II. Abdülhamid 1908 yılında Kanun-i Esasiyi tekrar ilan ederek meclisleri açtı ve meşruti yönetimi ilan etti.

I.Cihan Harbini (1914-1918) kaybeden Osmanlı Devleti fiilen yok olması anlamına gelen 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. İttihat ve

Terakki Cemiyetinin önde gelen üyeleri ülkeyi terk etmiş ve Osmanlı Devleti İmparatorlukların çağının son temsilcilerinden biri olarak geri kalan kısa hayatının çalkantılı dönemine girmiştir. Mütareke Dönemi'ni olarak adlandırılan dönemde 1918 Kasım ayında Ermenekli Mehmet Nuri Bey tarafından payitahtta kurulan Osmanlı Ahali İktisat Fırkası kısa siyasi hayatına rağmen fırka programında belirttiği hususlar açısından siyasi tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Özellikle programında yer alan, milli ekonomi ve sosyal haklar konusunu programında belirten ilk fırka olarak karşımıza çıkmaktadır.

I.BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin devletlerarası siyasi etkinliği gün geçtikçe güç kaybetmekteydi. 1700'lü yılların sonlarına gelindiğinde Batı Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan milli devletler askeri, teknolojik ve siyasi açıdan Osmanlı Devleti'ni geçmeye başlamışlardı. Bu gelişmeler sonuçları Osmanlı Devleti açısından olumsuzluk doğuracak uzun savaşlar silsilesini açığa çıkaracaktı. Osmanlıların bu dönemde Batı'daki en büyük rakibi olarak Habsburglar göze çarpılmaktadır. 1750'li yıllardan itibaren ise kuzey komşusu İmparatoriçe Katerina'nın Rusya'sı Osmanlı Devleti için tehdit olarak güç kazanmaya başlamıştı. Ruslar Karadeniz'in kuzey kıyılarında hakimiyet sağlayarak denizlere açılma isteğini gün geçtikçe artırıyorlardı (Zürcher, 1995:37).

1789 yılında yaşanan Fransız Devrimi birçok alanda köklü değişiklikler yaşanmasına neden olmuştu. Bu değişiklikler Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkilerini de etkilemeye başlamıştır. Bu değişim rüzgarları karşısında Osmanlı Devleti'nin tahtında 1789'da padişah olan III. Selim vardı. Şehzadeligi döneminde dahi Avrupa'yı ve dış dünyayı dahi merak eden III. Selim Şehzade iken Fransa Kralı XIV. Louis ile yazışmış, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Tahta çıktığında ise kendisi gibi Avrupa'yı tanıyan ve takip eden kişileri önemli devlet kademelerine yerleştirdi. Tahta çıktığında ise Osmanlı-Rusya savaşının yoğunluğu ile 3 yılını geçirmek durumunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1787-1792 yılları arasına yaşanan savaş neticesinde 1792'de Yaş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu Rusya karşısında daha da zayıflattı. Antlaşma, Rusya'ya Karadeniz kıyılarında bazı toprak kazanımları sağladı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Ukrayna'daki kontrolünü daha da azalttı. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayan gücünü ve Rusya'nın bölgedeki artan etkisini gösteren bir dönemin parçasıydı. Rusya savaşı bittikten hemen sonra padişah, "Nizam-ı Cedit" olarak adlandırılan reformlar dizisini başlattı. Sultan III. Selim'in saltanatı döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dizi sorunla karşı karşıya kalındı. Bu sorunlar, önceki padişahların da başını ağrıtan tipik Osmanlı iç ve dış meseleleriydi. Selim'in çözüm girişimleri genellikle geleneksel yöntemlerle gerçekleşti. Suistimal ve rüşvetle mücadele etmek, Osmanlı yönetiminde sık sık tekrarlanan bir hedefti ve Selim, bu konuda ciddi bir çaba sarf etti. Adaleti tesis etmek için geleneksel hukuk sistemini yeniden canlandırmak ve adaleti sağlamak amacıyla adımlar attı. Sultan III. Selim'in

Gayrimüslim reaya için yayınladığı hatt-ı hümayunlar, onların geleneksel giyimlerini ve mimari tarzlarını korumalarını ve dini ibadetlerini serbestçe yapabilmelerini sağlamayı amaçladı. Ancak, aynı zamanda, bu hatt-ı hümayunlar gayrimüslim toplulukların kendi sınırları içinde kalmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genel kültürel ve dini doktrinlerine uyumlu olmalarını sağlamak için belirli kısıtlamalar getirdi (Zürcher, 1995:39-40).

Osmanlı Vakanüvislerinin reformist padişah olarak gördükleri III. Selim tahta geçtiğinden itibaren İmparatorluğu içinde bulunduğu bu kötü gidişattan kurtarmak için çareler üretmeye gayret etti. Yapmış olduğu siyasi, sosyal ve askeri reformlar Sultan III. Selim'in kararlı olduğunun bir tezahürü olarak tarihin sayfalarında yer aldı.

Sultan III. Selim dönemindeki askeri reformlar, özellikle mevcut orduyu daha etkili hale getirme amacıyla yoğunlaştı. Bu reformların bir parçası olarak, var olan ordunun, yani yeniçerilerin, sipahilerin ve topçu birliklerinin yetkinliklerini artırmaya yönelik çabalar vardır. Bu reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü artırmak ve ordunun iç işleyişini iyileştirmek için atılan önemli adımlardır. Ancak, bu reformların başarısı da dönemin zorluklarına ve uygulamadaki zorluklara bağlıydı. III. Selim dönemindeki askeri reformların başarısızlığı, mevcut sistem içinde yapılan değişikliklerin etkisiz olduğunu gösterdi. Bu durum, padişah ve yöneticilerin daha radikal bir çözüm arayışına girmelerine neden oldu. 1794 yılında yeni bir ordu kurulması çalışmalarına başlandı. Bu yeni ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının bir parçası olarak tasarlanmıştı. Yeni ordu, dönemin gözlemcilerine göre oldukça iyi donatılmış ve iyi eğitim almış yaklaşık 30.000 askerden oluşuyordu. Ayrıca, deniz kuvvetleri de yeniden örgütlendi ve modernleştirildi. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz gücünü artırmak ve denizcilik alanında rekabet edebilir hale gelmek için atılan bir başka önemli adımdı (Zürcher, 1995:40).

III. Selim dönemindeki önemli bir husus, Batı düşüncelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na akışı için yarattığı artan olanaklardı. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'nın bilim, teknoloji ve kültürel etkileri daha fazla hissedilmeye başlandı. Sultan III. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme çabaları kapsamında iletişim kanallarının birini, Avrupalı ve özellikle de Fransız eğitimcilerin Osmanlı ordusunda görev alması oluşturuyordu. Bu eğitimciler, çeşitli ordu birliklerinde görevlendirilerek Osmanlı askerlerine modern savaş teknikleri ve disiplini konusunda eğitim veriyorlardı. Bu eğitimler sırasında, Osmanlı askerleri Fransızca öğreniyor ve Fransız eğitimcilerle yakın ilişkiler kuruyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda görev alan yabancı eğitimcilere, özellikle de Avrupalı ve Fransız eğitimcilere, Osmanlı toplumu içinde daha fazla serbestlik tanınmıştı. Bu eğitimciler, genellikle özel yetkilerle donatılmışlardı ve Osmanlı toplumunda daha fazla hareket

serbestisiyle çalışabiliyorlardı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki elçilikleri de Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkileri yönetmenin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı topluluklarla iletişim kurmak için bir kanal olarak hizmet ederdi. Selim III döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik faaliyetlerinde önemli değişiklikler yaşandı. Özellikle 18. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, Avrupa'daki diplomatik ilişkilerini genellikle Rum tercümanlar aracılığıyla yürütüyordu. Ancak Selim III döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki temsilciliklerinde önemli bir gelişme yaşandı. 1793 yılında Selim III, Londra'da ve 1796 yılında da Paris, Viyana ve Berlin'de daimî Osmanlı elçilikleri kurdu. Bu, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığını daha resmi bir şekilde temsil etme ve diplomatik ilişkilerini daha etkin bir şekilde yürütme amacını taşıyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa'daki siyasi ve ekonomik gelişmeleri daha yakından takip etmeye başladı ve bu amaçla daimî elçilikler aracılığıyla Avrupa devletleri ile daha aktif ilişkiler kurdu (Zürcher, 1995:43).

III. Selim'in reformları, kendisinin tahttan indirilmesine gidecek kadar düşmanlıklar ortaya çıkardı. Selim, yeni bir ordu oluşturma çabasıyla ordu kurumunu kendisine karşı soğuttu ve ulemanın çoğu, saraydaki ve seçkin sınıfın genç üyeleri üzerindeki Fransız etkisinden hiç hoşlanmadı. Vergilerin artması, özellikle kahve, tütün gibi günlük hayatta sıkça tüketilen ürünler üzerinde artış gösterdiğinde, bu durumun halk üzerinde olumsuz etkileri yaratmış ve III. Selim'in halk tarafından sevilmemesine neden olmuştur. Bu vergiler, yeni ordu ve donanma gibi devletin savunma güçlerini finanse etmek için alınmış olabilir, ancak vergi yükünün genellikle halkın yaşam standartlarını etkileyebileceği unutulmamalıdır. Ayanlar, Osmanlı toplumunda güçlü yerel liderlerdi ve genellikle kendi bölgelerinde büyük nüfuz sahibi idiler. Bu nedenle, yeni kurulan Nizam-ı Cedid Ordusu gibi merkezi hükümetin girişimlerine karşı çıkabilirlerdi. Padişah III. Selim döneminde (1789-1807) Edirne'de yeni bir Nizam-ı Cedid kolordusunun kurulacağına dair bir ferman çıkarıldığında, ayanların çelişkili tutumları daha belirgin hale gelmiş olabilir. Bu ferman, merkezi otoritenin gücünü artırmaya yönelik önemli bir adımdı ve ayanlar için hem fırsatlar hem de tehditler içeriyordu. Avrupa eyaletlerindeki ayanların, Edirne'ye varan Nizam-ı Cedid birliklerinin geri çekilmemesi durumunda başkente ilerleyeceklerini tehdit etmeleri, padişah üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştu. Padişahın boyun eğmesi, ayanların güçlerini daha da pekiştirdi. Bu olay, merkezi otoritenin zayıflığı ve ayanların yerel güç dengelerini etkileyebilecek kadar etkili olduklarını göstermekteydi. Bu durumda, Selim gibi bir padişahın köklü reformları başarabilme şansı oldukça düşük olurdu. Onun, Avrupa'dan örnek aldığı modelleri tam olarak kavrayamaması, yetersiz mali kaynaklara sahip olması ve güçlü geleneksel kurumlarla karşı karşıya gelmesi, reformları

gerçekleştirmesini zorlaştırdı. Ayrıca, gereken acımasızlık ve kurnazlıktan yoksun olması da reformları uygulamada güçlük çıkarabilirdi. İstanbul'daki Yeniçeri Ocağı'ndaki isyan, muhtemelen muhafazakâr çevrelerin desteğiyle gerçekleşmişti ve Sultan'ın yeni askerlerini kullanmama kararı, onun reformları uygulamak için gerekli kararlılığı göstermediğini yansıtıyor. Ayrıca, fetva ile tahttan indirilmesi, reformların şeriatla uyumlu olmadığı gerekçesiyle yapılmış olması, Selim'in reform çabalarının dini ve siyasi muhalefetle karşılaştığını göstermektedir. Sonuç olarak, Selim gibi bir padişahın köklü reformları başarabilmesi için hem iç hem de dış mücadelelerle başa çıkacak kadar güçlü bir liderlik sergilemesi gerekecektir. Ancak verilen örnekteki durumda, bu başarı şansı oldukça düşüktü (Zürcher, 1995:43-44).

1.1. Sened-i İttifak

Sultan III. Selim'in Avrupalı rakipleri karşısında geri kalan devleti güçlü hale getirmek ve dönüştürmek için başlatmış olduğu reformist atılım devlet içinde ayrıcalıkları zarar gören ulema ve özellikle yeniçeriler tarafından hoş karşılanmadı. Islahatçı padişahın yapmış olduğu yenilikler devleti güçlendirmekle birlikte kendi tahtının sağlamlığını gün geçtikçe zayıflatıyordu. III. Selim'in Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilmesi halefleri olan padişahları ıslahat yapma konusunda endişelendiren bir vaka olarak hafızalarında yer etmişti. Özellikle Yeniçeri Ocağının "Demokles'in Kılıcı" misali padişahların korkulu rüyası olmaları radikal değişiklik yapma konusunda padişahların cesaretlerini kıran etmenlerin başında gelmiştir.

Hükümdarın gücü sadece ilahi veya geleneksel meşruiyetten gelmezdi. Devletin yönetiminde ve iktidarın uygulanmasında, çeşitli kurumsal güç merkezleri ve aygıtlarının etkisi büyük olurdu. Bunlar arasında saray bürokrasisi, ordunun gücü, dini liderlerin etkisi ve yerel yönetimler gibi farklı unsurlar bulunurdu. Foucault'nun iktidar kavramıyla ilgili bu yaklaşımı Osmanlı Devleti'nin yapısını anlamada oldukça uygun bir perspektif sunabilir. Foucault, iktidarı sadece devletin merkezi otoritesi olarak değil, aynı zamanda toplumun farklı alanlarında ve kurumlarında da bulunan çeşitli güç ilişkileri olarak görür. Osmanlı İmparatorluğu'nda da iktidar, sadece padişahın veya devletin merkezi otoritesinden gelmezdi. Foucault'nun belirttiği gibi, iktidarın kaynakları ve uygulanma biçimleri çeşitli kurumlar ve kişiler arasında dağılmıştı. Padişahın otoritesi, saray bürokrasisi, ordunun gücü, dini liderler, yerel yöneticiler ve hatta toplumun farklı kesimlerindeki güç odakları arasındaki ilişkilerin bir sonucuydu (Foucault, 2002: 43-44).

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidar ve güç ilişkileri oldukça karmaşıktı ve zamanla değişime uğradı. İmparatorluğun tarihi boyunca, iktidarın dağılımı ve güç ilişkileri, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişti. Bu faktörler arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamiklerin yanı sıra dönemin uluslararası ilişkileri de önemli rol oynadı. Bu haliyle Sened-i İttifak, ünlü toplum bilimci Niyazi Berkes'in söylemiyle "*eski Osmanlı sisteminin kapanışının başlangıcı*" (Berkes, 2018: 145) olarak ifade edilebilir. Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki güç ve iktidar dinamiklerini açıkça gösteren önemli bir olaydır (Özkul, 2021).

1800'lü yılların başlangıcı İmparatorlukta merkezi iktidarın zayıflamaya başladığı dönem olarak bilinir. III. Selim, geleneksel yapının dışında birçok reform girişiminde bulundu. Ancak, bu reformlar toplumun çeşitli kesimlerinde direnişle karşılaştı. Yeniçeriler gibi eski kurumlar, değişime karşı direnç gösterdi ve hatta isyan etti. Bu durum, III. Selim'in iktidarını zayıflattı ve sonunda devrilmesine yol açtı ve IV. Mustafa tahta çıkarıldı (İnalçık, 1964: 603).

Alemdar Mustafa Paşa'nın 1808 Temmuz'unda Rusçuk'tan İstanbul'a gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda o dönemdeki siyasi ve askeri gelişmelerin bir yansıması olarak görülebilir. Alemdar görünür sebep olarak padişah IV. Mustafa'yı yeniçerilerin baskısından kurtarmak için gelmiş gibi görünüyordu. Ancak gerçek amacı ise Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilmiş III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak ve Nizam-ı Cedid reformlarının devamını sağlamak niyetindeydi. Okuma ve yazma bilmediği rivayet edilen Alemdar Mustafa Paşa dahi bu reformların devlet için hayati önem sahip olduğunu kavrayabilmişti. III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid reformlarına destek veren ve onun etrafında toplanan kişilerin, özellikle "Rusçuk Yaranı" olarak bilinen altı öncü isim, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernizasyon çabalarında önemli bir rol oynamıştır. Rumeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında önemli bir rol oynamış ve bir dizi reformcu hareketin merkezi olmuştur. Bu dönemde, özellikle 19. yüzyılın başlarında, Rumeli'den gelen askeri hareketler, imparatorluğun iç ve dış politikasını şekillendirmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde, 19. yüzyılın sonlarına doğru, Meşrutiyet'in ilan edilmesine öncülük eden olaylar Rumeli'de başlamıştır. Bu süreçte, askeri ayaklanmalar ve reformist fikirlerin yayılması, meşrutiyet hareketinin zeminini oluşturmuştur. Alemdar; padişah IV. Mustafa'yı tahttan indirerek III. Selim'in tahta çıkarılmasını istiyordu. Alemdar Mustafa sarayın kapılarına dayandığında, padişah IV. Mustafa tahtını korumak uğruna III. Selim'in ve kardeşi Mahmud'un idamını cellatlara ilettili. Alemdarın ordusu saraya girmeye çalışırken Osmanlı sarayında can pazarı kurulmuştu. Padişah III. Selim, IV. Mustafa'nın emriyle katledilmiş. Hanedanın diğer taht adayı Mahmud ise saray kadınlarının çabası ile hayatta kalmıştı. Saraya giren Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'in cesedi ile

karşılaşınca IV. Mustafa'yı tahttan indirerek şehzade Mahmud'u tahta çıkardı. Tahtını Alemdara borçlu olan yeni padişah ise Sadaret mührünü Alemdar Mustafa Paşa'ya verdi (Ortaylı, 1983:27-28).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde çifte egemenlik dönemleri yaşanmıştır. Çandarlılar ve Köprülüler gibi güçlü devlet adamları, Osmanlı padişahlarının dönemlerinde etkili pozisyonlara gelmişlerdir. Devletin zayıflamaya başladığı 19. yüzyılda ise bu rolün sahibi Alemdar Mustafa Paşa'ydı. Padişahın ve devletim gücünü artırma niyetinde olan Alemdar Rumeli ve Anadolu Ayanlarıyla anlaşma yolunu tek çıkar yol olarak görüyor ve bu konuda girişimlerde bulunuyordu. Çiçeği burnunda sadrazamın bu politik hamlesini sezen Tepedelenli Ali Paşa Alemdar'ı sevmiyordu (Ortaylı, 1983:28).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hakimiyeti, bölgedeki sosyal ve ekonomik dengeleri etkilemiş ve bu değişim, şehirleri yöneten ayanların, Osmanlı padişahını desteklemeye ve onun saltanatının güvenliğini sağlamaya yemin etmeleriyle nihayete eriyordu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki politik ve toplumsal etkisini yansıtan bir durumdur. Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılın sonlarından itibaren Rumeli'de ve Anadolu'da meydana gelen idari değişiklikler Rumeli'nin ünlü ayanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bölgelerinde güçlü yerel liderler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu liderler, mütesellimlik yoluyla idari otoriteyi ele geçirmişlerdir. Aynı zamanda Anadolu'da da benzer durumların yaşandığı görülmektedir. Devlet Arabistan ve Lübnan gibi bölgelerde Ayanların özerkliğine müsaade etmiş ise de Başkent ile Ayanlar arasında çatışmaları engelleyememişti Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ise bu çatışmaları meşveret yoluyla çözmeyi öneriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda valiler ve önemli yerel liderler olan ayanların, başkentte "meşveret-i ammeye" adı verilen bir toplantıya davet edilmişti. Tepedelenli Ali Paşa ve Bulgaristan ayanı bu davete icabet etmediler. Diğer ayanlar ise kendi özel ordularıyla başkente geldiler. Renkli kıyafetleriyle Payitahta gelen ayan orduları ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Kırcaali'li askerleri, yeniçerileri Vakanüvis Abdurrahman Şeref'in İfadesiyle; «fare deliğine sindirdi. Bu meclis sırasında yeniçeri ocağının kaldırılması düşünüldü ancak; Yeniçerilerin gazabından çekinildiği için herhangi bir girişimde bulunulmadı fakat Nizam-ı Cedid'in devamı niteliğinde Sekabn-ı Cedid kuruldu. Sultan II. Mahmud'unda Yeniçeri Ocağını kaldırmaktan çekinenler arasında bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Padişah yeniçerileri ayan ordularını arkasına alarak değil, kendi kuracağı orduyla kaldırmayı planlıyordu. İmparatorluğun başkentinde Ayanlarla yapılan toplantıdan demokratikleşme adımlarımızın ilki olan Senedi İttifak doğdu ve hepsi tarafından Ekim 1808'de imzalandı (Ortaylı, 1983:29).

Sened-i İttifakta padişah ve ayanlar adalete uygun şekilde yöneteceklerine söz vermişlerdir. Devlet tarafından vergilerin adalete uygun konulacağı ve ayanların ise vergileri düzenli bir şekilde toplayacağı taahhüt altına alınıyordu. Bununla birlikte Ayanlar, ıslahatları ve yeni bir ordunun kurulmasını destekleyeceklerini beyan etmişlerdi. Padişaha karşı sadakatlerini ileterek padişahı isyanlar karşısında koruyacaklarına söz vermişlerdi. Ayrıca ayanlar birbirlerinin toprağına ve özerkliğine de saygı duyacaklarını garanti altına alıyorlardı. Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu'nda reformist bir atmosferin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Sened-i İttifak Osmanlı İmparatorluğunda Ayanların çıkabileceğı en yüksek merteye olarak karşımıza çıkmaktadır (Zürcher, 1995:50).

Sened-i İttifak imzalandıktan sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın Yeniçeri Ocağını kaldıracığı söylentileri üzerine yeniçeriler tekrar ayaklandılar. Alemdar Mustafa Paşa en seçkin askerlerini Rusçuk'a Bulgaristan'daki rakiplerine karşı bu kenti korumaları için göndermiş ve başkent İstanbul'da yeniçerilere karşı güvenebileceğı herhangi bir güç kalmamıştı. İsyen sırasında Alemdar bir cephane deposuna girmiş yeniçeriler içeriye girdiğinde kendini havaya uçurmuştu. Ulema ve başkent esnafı ile iş birliğı içinde olan yeniçeriler güçlerini artırmışlar ve bir kez daha payitahta egemen olmuşlardı. Sultan Mahmud bu isyan karşısında sekbanları saraya çağırdı hızlı hareket ederek hanedandaki tek erkek olan Mustafa'yı boğdurdu. Bu isyan yeniçerilerin alternatifi olarak kurulan sekbanların kaldırılmasıyla son buldu (Zürcher, 1995:50).

Ayanlar ile padişah arasında imza edilen Sened-i İttifak, Osmanlı güç mücadelesinin karmaşıklığının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Fakat tarihçiler Türk demokrasi ve anayasacılık hareketleri ekseninde bu belgeye yaklaşmaktadırlar. Belgeye yalnızca bu açıdan yaklaşıldığından gereken önem verilmemektedir. Çünkü Sened-i İttifak'ı anayasacılık bağlamında değerlendirirsek bu anlamda başarısız bir belge olarak kabul edilir (Özkul, 2021).

Sultan II. Mahmud'un ihsanıyla Vezir-i Azamlık makamına getirilen Alemdar Mustafa Paşa, dört ay süren sadareti sırasında merkezî iktidarı kendi otoritesi etrafında güçlendirmek istemiş ve güç mücadelesi içerisinde rakibi olan yeniçerilerin gücü azaltmak istemiştir. İlk olarak III. Selim'in tahttan indirilmesiyle yarım kalan askeri reformunun devamı olan Sekban-ı Cedit adında payitahta yeni bir ordu kurmuş, devamında ise ayanları başkente çağırarak onların desteğini kazanmayı hedeflemiştir. Taşradaki gücü simgeleyen ayanlar padişah ve Alemdara güvenmedikleri için Payitahta kendi özel ordularıyla gelmişler en güçlü ayanlar arasında yer alan Mehmet Ali Paşa ve Tepedelenli Ali Paşa bu çağrıya kulak asmamışlardır (Shaw ve Shaw, 1983: 27).

Ayanlar ile Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa arasında imza altına alınan Sened-i İttifak,

19. yüzyılın ilk başlarında Osmanlı güç yapısının merkezlerinden birinin (Sadrâzam Alemdar Mustafa Paşa'nın), siyasal ve egemenlik gücünü padişah ve yeniçerilere kabul etme isteği olarak karşımıza çıkmaktadır, bu görüş ise bazı tarihçiler tarafından desteklenmektedir. Mesela, Sina Akşin, “... *Sened-i İttifak daha somut olarak ayanların örgütlenmesi, aynı zamanda yeniçerilere karşı bir silah olarak da düşünülmüştü. Bir yeniçeri isyanı çıktığında, ayanlar İstanbul'a gelip 'Vaka-yı Hayriye'yi gerçekleştireceklerdi*” diyerek durumu açıklamaktadır. Büyük tarihçi Halil İnalcık ise Sened-i İttifak'ın hazırlanmasını “... *siyasi bakımdan imparatorluk içinde teşkilatlı gerçek kuvvetlerin, yani ocak, ulema ve taşrada hâkim ayanın, devletin karar verme yetkilerini fiilen ele geçirme mücadelesi şeklinde yorumlamak mümkündür.*” diyerek farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Bakıldığında iki görüşte, kuvvetli bir incelemeyle birlikte güç mücadelesinin tam ortasına “baskı gruplarını” oturtmuş ve padişah ve sadrâzamı ortak bir güç sayarak merkezi iktidarı monoblok bir yapı olarak görmüşlerdir. Hâlbuki Sened-i İttifak'ın imzalandığı dönemde padişah ve sadrazamın ortak bir güç olması mümkün değildi. Halil İnalcık, konu ile ilgili yazısında padişah ve sadrazamı ayırarak belgenin padişahın iradesi dışında imzalandığını dolaylı olarak anlatsa da “*mutlak haklarına riayeten padişahın şahsı bu yeminin dışında tutulmakla beraber devlet veya sadaret makamının hanedanlara karşı taahhütleri, neticede, yine padişahın taahhütleri şeklinde anlaşılmalıdır* (İnalcık, 1964: 606-607)” demiş ve merkezi gücü monoblok olarak kabul etme görüşünü sürdürmüştür (Özkul, 2021).

Toplumbilimci Niyazi Berkes'e göre ise Sened-i İttifak iktidarı meydana getiren güçlerin birbirlerine karşı üstünlüğünü kabul ettirme çabası değil, iktidar mücadelesi içinde yer alan güçler arasında bir uzlaşma olarak niteler. Bunu ise, “*İttifak Senedi, geleneksel bir feodal hukuku yazılı hale getirme girişimi olmaktan ziyade feodal haklar tanımayan bir gelenekte padişah adına sadrazam, şeyhülislam, yeniçeri ağası ile feodalleşmeye yönelmiş ayan arasında bir uzlaşma yaparak bunun koşullarına uymada ve uygulamada karşılıklı yetkiler tanıma girişimidir.*” şeklinde açıklayan Niyazi Berkes'in de diğer tarihçiler gibi merkezdeki yapıyı padişah ve sadrazamla bütünleştirdiğini görüyoruz. Sened-i İttifak padişah ve ayanların birbirlerine verdiği sözleri garanti altına aldıkları bir belge olarak karşımıza çıkıyor ve İnalcık'ın söylemiyle bir anlaşmadır (İnalcık, 1964: 606). Merkezi otoritenin, farklı grupların ve çıkarların temsilcisi olmakla birlikte ortak bir hedefe sahip olmadığını görüyoruz. Bu durum, merkezi otoritenin, çeşitli grupların çıkarlarını dengeleme veya birleştirme konusunda zorluk yaşadığını gösterebilir (Özkul, 2021).

1.1.1. Sened-i İttifakta Padişahın Durumu

Padişah, teorik olarak egemenlik ve iktidarın merkezi sembolüdür ve bu iktidar çeşitli güçler aracılığıyla kullanılır. Ancak, zamanla ve koşullara bağlı olarak, bu güçler farklı kurumların veya aktörlerin elinde birikir. Merkezi iktidarın güçlü olduğu dönemlerde, bu güçler genellikle Padişah'ın kontrolü altında kalır ve sınırlıdır. Ancak, merkezi iktidarın zayıfladığı dönemlerde, yönetimde boşluklar oluşur ve bu boşluklar, diğer güç merkezlerinin kontrolünü artırmasına izin verir. Özellikle 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığına bağlı olarak, farklı güç merkezleri kendi otoritelerini sağlamlaştırmak için ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Bu, devlet içinde rekabetin arttığı ve farklı güç odaklarının ortaya çıktığı bir dönemi işaret eder (Özkul, 2021).

II. Mahmut'un saltanatının ilk yılında, Osmanlı tarihindeki en zayıf padişah figürlerinden biri gibi görünüyordu. Saltanatının başlarında, Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğine oldukça bağımlıydı ve Alemdar'ın meydan okumalarıyla sık sık karşı karşıya kaldı. Bu dönemde, Alemdar Mustafa Paşa merkezi yönetimi kendi otoritesi etrafında güçlendirmek için ayanları devlete sadakat sağlamaya ve onlarla ittifak kurmaya çalıştı. Alemdar, İstanbul'da güçlü bir otorite kurmuş olsa da hala yeniçerileri potansiyel bir tehdit olarak görmekteydi. Ancak, II. Mahmut'un durumu daha farklıydı. Geleneksel otoritesini tehdit eden en canlı güç, Alemdar Mustafa Paşa'ydı. Yeniçeriler de Padişah'a zarar verebilirdi, ancak en azından o dönemde pasif veya uyumlu bir tehdit olarak görünüyorlardı (Tanör, 2001: 41).

Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın ayanlarla gerçekleştirdiği "Meşveret-i Amme"nin ve burada görüşülen konuların garanti altına alındığı Sened-i İttifak'ın, padişah'ın emri dahilinde olmadığı konusunda hemen hemen tüm tarihçiler ortak görüşe sahiptir. Ancak padişah II. Mahmud'un istemese de bu belgeyi rızası dışında onaylamaya mecbur bırakıldığı da bilinmektedir. II. Mahmut'un Sened-i İttifak'a bakış açısı genellikle Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatımına dayandırılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, Enderun'un ileri gelenlerinden biri olan Ömer Ağa, Padişah'a Sened-i İttifak'ın saltanatına zarar verebileceğini ancak reddedilmesinin mümkün olmadığını söylemiş ve padişah'ın bunu kabul etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Padişah da bunun üzerine Sened-i İttifak'ı onaylamıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1891: 7).

Padişah II. Mahmut, Alemdar Mustafa Paşa ile ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak'ı kendi tahtı için büyük bir tehlike olarak görmüştür. Bu ittifakın güçlenmesi, padişahın kontrolü altındaki merkezi otoritenin zayıflamasına ve hatta tümüyle tehdit edilmesine yol açabilirdi. Padişah'ın, yeniçerileri koruyarak onların desteğini kazanmaya çalıştığı iddia

edilebilir. Netayicü'l-vukuat yazarının aktardığına göre, Meşveret-i Amme'de yeniçeriliğin tamamen kaldırılması önerilmiş ancak II. Mahmut buna razı olmamıştır. Bu, padişahın yeniçerileri güçlü bir müttefik olarak gördüğünü ve onların desteğini alarak Alemdar'ın gücünü dengelemeye çalıştığını düşündürülebilir. Yeniçeriler, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel askeri gücü olarak Padişah'a sadakat gösterebilecek önemli bir unsurdular (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 229).

Tarihçi Kemal H. Karpat da buna yakın bir görüşe sahiptir. Karpat'a göre; *“Ayan, yeniçeriden daha tehlikeliydi, çünkü yeniçeri nihayetinde ‘devlet kulu’ olmaktan ileri gidemezdi; ayan ise gerçek anlamıyla iktidara kendi damgasını vurmak istiyordu.”* II. Mahmut'un Alemdar'ın gücünü dengelemek ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla ayanlara karşı adımlar attığı bilinmektedir. Bu dönemde, ayanların gücünü kırmaya yönelik politikalar izlenmiş olması mümkündür. Bu politikalar, merkezi yönetimin gücünü artırarak Osmanlı Devleti'nde daha fazla kontrol sağlama çabalarını yansıtır olmaktadır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan merkeziyetçilik ve reform girişimlerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir (Özkul, 2021).

1.1.2. Sened-i İttifakta Alemdar Mustafa Paşa'nın Durumu

Alemdar Mustafa Paşa'nın otoritesinin sadece sadrazamlık makamının kurumsal gücünden değil, aynı zamanda padişahın egemenliğine dayandığı doğrudur. Ancak, bu dönemde II. Mahmut'un temsil ettiği merkezi iktidarın zayıf olduğu ve Padişah'ın otoritesinin sınırlı olduğu kabul edilir. Alemdar'ın dört ay süren sadrazamlığı genellikle "diktatörlük" olarak nitelendirilir. Bu, Alemdar'ın otoritesini kurumsal gücünün ötesine taşıdığı ve olağanüstü yetkilerle donatılmış bir pozisyonda bulunduğu anlamına gelir. Padişah'ın zayıf otoritesi, Alemdar'ın bu dönemde daha fazla yetkiye ve kontrol sağlamasına izin vermiştir. Bu durum, Osmanlı tarihinde merkezi iktidarın zayıfladığı dönemlerde güçlü devlet adamlarının etkili ve belirleyici roller üstlendiği bir örnek olmaktadır.

Alemdar'ın İstanbul'a çağırdığı ayanlarla bir ittifak sözleşmesi imzalaması da dikkat çekicidir ve bu durum, onun niyetlerini sorgulamamıza neden olabilir. Alemdar Mustafa Paşa'nın neden ayanları İstanbul'a çağırdığı ve onlarla bir ittifak sözleşmesi imzaladığı sorusu, farklı açılardan ele alınabilir. Belki de Alemdar, merkezi otoriteyi güçlendirmek veya kendisini daha fazla destekleyen güçlere sahip olmak amacıyla ayanlarla ittifak kurmaya çalışıyordu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf olduğu dönemlerde, merkezi iktidarın güçlendirilmesi veya denge sağlanması için benzer stratejilerin benimsendiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Halil

İnalcık'ın makalesinin çelişkili bir yaklaşım sergilemesi ise, belki de Alemdar'ın niyetleri veya hareketlerinin netliğinin tam olarak anlaşılamadığını veya çeşitli kaynaklardan farklı şekillerde yorumlandığını gösterebilir. Bu tür çelişkiler, tarihçilerin farklı perspektiflerden olayları değerlendirmesinden kaynaklanabilir ve tarih araştırmalarında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Halil İnalcık'a göre, Alemdar'ın Sened-i İttifak'ı düzenlemedeki temel amacı, imparatorluk içinde birliği sağlamak ve merkezin otoritesini yeniden tesis etmektir. İnalcık'a göre, Alemdar, bu amaçla valileri ve ayanları merkezde düzenlenen "Meşveret-i Amme"ye çağırarak ve burada ayanlara Sened-i İttifak'ı imzalatmıştır. Ancak, İnalcık'ın makalesinin devamında, Sened-i İttifak'ın aslında ayanlar tarafından Padişah'ın mutlak otoritesine karşı kendi pozisyonlarını garanti altına almak amacıyla kabul ettirildiği belirtilir. Bu durum, İnalcık'ın Sened-i İttifak'ın kökeni ve amacı konusunda belirsizlik yaşadığını gösterir. İnalcık, Sened-i İttifak'ı hem merkezi bir girişim olarak hem de ayanların dayatması olarak nitelendirirken, bu konuda kesin bir netlikten yoksun olduğunu belirtir. Bu çelişki, Osmanlı tarihindeki karmaşık politik ortamı ve farklı aktörlerin çıkarlarını anlamaya çalışırken karşılaşılan zorlukları yansıtır (Özkul, 2021).

Alemdar Mustafa Paşa'nın asıl amacının merkezi iktidardan ziyade devletin gücünü artırmaktı. III. Selim döneminde yapılan reformlar, Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeyi amaçlayan önemli adımlardı. Alemdar, III. Selim'in reformlarını sürdürme isteğiyle hareket etmiş çünkü bu reformlar devletin gücünü artırmaya yönelikti. Sened-i İttifak'ın formülünü üretmesinin nedeni, reformlara muhalefet eden ayanları ikna etmektir. Bu ittifak, ayanların devlete sadakatini sağlamak ve devletin gücünü pekiştirmek amacıyla tasarlanmıştı. Alemdar, ayanların desteğini alarak devletin reformlarına olan muhalefeti azaltmayı ve böylece devletin güçlenmesini sağlamayı amaçlamıştı (Shaw ve Shaw, 1983: 26).

Başkentteki ayan iktidarını temsil eden Alemdar Mustafa Paşa sadrazamlığı döneminde III. Selim'in tahttan indirilmesinde rol oynayan 1807 darbecilerini yani hasımlarını itaat altına alma hedefinin yanında, kurduğu Sekban-ı Cedit ordusunun temelini de ayanların payitahta gönderdiği askeri birliklerden oluşturmuştur (Zürcher, 1995: 53).

Sened-i İttifak, dönemin siyasi dinamiklerinin karmaşıklığını yansıtan önemli bir belgedir. Bu metindeki şartlar, o dönemdeki güç ilişkilerini ve merkezi otoritenin zayıflığını yansıtırken, Alemdar Mustafa Paşa'nın güçlenen otoritesine odaklanmaktadır. İttifakın şartlarından ikisi, Padişah'a bağlılık ve Sadrazamın otoritesine saygıya vurgu yapar. Ancak, bu bağlılık, aslında Alemdar'ın güçlü otoritesine dayanır. Bu bağlamda, Sened-i İttifak'ın Sadrazamın otoritesine bağlılık şartı, aslında Alemdar'ın otoritesine bağlılık anlamına gelir. Çünkü dönemin koşullarında, Sadrazamın otoritesi genellikle Padişah'ın iradesine bağlıdır ve

Alemdar'ın güçlü otoritesi bu hiyerarşiyi etkilemişti. Özetle, Sened-i İttifak'taki bu şartlar, dönemin siyasi gerçekliklerini yansıtırken, asıl gücün Alemdar Mustafa Paşa gibi belirli aktörlere dayandığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu belge, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi karışıklıkları ve güç dengelerini anlamak için önemli bir kaynaktır. Sened-i İttifak'taki belirli şartlar, özellikle yeniçerilerin tehdit olarak görülmesi ve hedef alınması üzerine odaklanır. Bu şartlar, ittifakı oluşturan tüm bileşenlerin, özellikle de yeniçerilerin muhtemel isyanında müdahale etme görevini üstlenmesini kabul eder. Bu şartlar, Sened-i İttifak'ın mahiyetini belirler ve ittifakın temel amaçlarından birini ortaya koyar. Yeniçerilerin potansiyel isyanını engellemek ve onların gücünü sınırlamak amacıyla Sened-i İttifak gibi bir anlaşmanın yapıldığı anlaşıyor. Sened-i İttifak'ın bu şartları, dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi krizi ve yeniçerilerin otoriteye karşı potansiyel tehdidini yansıtır. Bu belge, dönemin siyasi çalkantılarını ve güç mücadelelerini anlamak için önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Sened-i İttifak'ın bir ittifak olarak değerlendirilmesi önemlidir çünkü bu belge, taraflar arasında yapılan ortak çıkarlar ve ortak tehdit algıları üzerine kurulmuştur. Alemdar Mustafa Paşa, kendi otoritesi karşısında yeniçerileri bir tehdit olarak görmüş ve onlarla başa çıkabilmek için ayanlardan destek istemiştir. Bu noktada, Sened-i İttifak'ın imzalandığı Meşveret-i Amme'de yeniçeriliğin tümden kaldırılmasının gündeme gelmesi ve Padişah'ın buna müsaade etmemesi önemlidir. Sened-i İttifak'la ayanların desteğini alan Alemdar Mustafa Paşa, kendi otoritesini merkezde güçlendirmek ve yeniçerilere gözdağı vermek amacıyla hızla yeni bir ordu teşkilatına girişmiştir. Bu orduya Sekban-ı Cedit adı verilmiş ve çekirdeğini ayanların merkeze getirdiği askeri birlikler oluşturmuştur. Ancak, kurulan ittifakın ne kadar kırılgan olduğu birkaç hafta sonra anlaşılacak ve sahneyi tekrar yeniçeriler devralacaktır. Bu süreç, dönemin karmaşık siyasi dinamiklerini ve güç mücadelelerini gösteren önemli bir örnektir. Sened-i İttifak'ın yarattığı geçici denge, sonraki olaylarla sarsılacak ve yeniçerilerin tekrar sahneye çıkmasıyla güç dengeleri yeniden şekillenecektir (Özkul, 2021).

1.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hatt-ı Hümayun)

Tanzimat kelimesi, "mülkî idareyi ıslah ve yeniden organize etme" anlamında kullanılır ve bu düzenlemelerin yapıldığı dönemi de nitelendirir. Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarında başlayan ve modernleşme çabalarının bir parçası olan reform sürecini ifade eder. Son araştırmalar, Tanzimat'ın ilk icraatlarının Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 3 Kasım 1839'a kadar geri

götürülebileceğini ortaya koymuştur. Ancak, Tanzimat Döneminin ne zaman sona erdiği konusunda farklı görüşler vardır. Bunlar arasında, Sadrazam Ali Paşa'nın öldüğü 1871, Mithat Paşa'nın sürgüne gönderildiği 1877, Meclis-i Mebusan'ın kapatıldığı 1878 veya Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulduğu 1881 gibi tarihler verilir (Akyıldız, 2011).

II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasının ardından 1830'ların başından itibaren Osmanlı merkez teşkilatını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dönemde bir dizi reform gerçekleştirmiştir. 1831'de sarayda önemli bir kurum olan silahtarlığı lağvetti ve sır kâtipliğini Mabeyin başkâtipliğine dönüştürerek saray sekreteryasını yeniden düzenledi. Ardından Mabeyin Müşirliği'ni kurarak Enderun-ı Hümayunun odalarının düzenini yeniden belirledi. Ayrıca, Bâbîâli'deki kurumların isimlerini değiştirdi ve daha açık bir şekilde tanımlanmış uzmanlık birimleri olan nezaretleri oluşturdu. Yüksek meclislerin yanında, nezaretlerin işlerinde yardımcı olmak için bazı meclisler kurdu. Bu reformlar, II. Mahmud'un yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve merkezi otoritenin güçlendirilmesi yolundaki çabalarını yansıtır. Bu dönemde yapılan değişiklikler, Osmanlı devletinin yönetim yapısında ve bürokrasisinde önemli bir dönüşümü temsil eder (Akyıldız, 2011).

Baltalimanı Ticaret Muahedesi gibi İngilizlerle yapılan ticaret antlaşmaları ve diğer Avrupa devletleriyle benzer antlaşmaların imzalanması sonucunda gümrük gelirlerinin azalmasıyla birlikte yabancıların ülke içinde ticarete dahil olması yaygınlaştı. Bu durum, yabancı tüccar sayısının artmasına ve bu tüccarlarla ilgili davalarda önemli sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu sorunlara çözüm olarak, 24 Mayıs 1839'da ticaret, sanayi ve tarımı geliştirmek amacıyla Ticaret Nezâreti'nin kurulması kararlaştırıldı. Aynı yıl içinde, ticaret davalarını çözmek üzere bir ticaret mahkemesi de kuruldu. Bu mahkemenin başkanlığını Ticaret nâzırı yaparken, tüccar temsilcileri de mahkemede yer aldı. II. Mahmud döneminin sonlarına doğru, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır meselesi tekrar gündeme geldi. Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla uğraşan ordunun masrafları, hazineyi sıkıntıya soktu. Bu durum, II. Mahmud'un son döneminde ekonomik ve siyasi açıdan zorlu bir sürecin yaşandığını gösterir. Bu dönemdeki iç ve dış politika gelişmeleri, II. Mahmud'un yönetimi altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı çeşitli zorlukları yansıtır (Akyıldız, 2011).

Merkezi hükümet, ayanları çeşitli suçlamalarla karşı karşıya getirerek bu suçlamalara dayanarak önemli tedbirler aldı. Bunlar arasında, padişahın emirlerine itaatsizlik, reayayı soyma ve baskı yapma gibi suçlamalar bulunmaktaydı. Bu suçlamalarla ayanlar azledilip, mukata'a çiftlikleri müsadere edilip, hatta İstanbul'a çağrılarak ikamete memur edilebiliyorlardı. Mukavemet gösterdikleri takdirde ise güvenilir valiler ve paşaların idaresindeki askeri kuvvetlerle te'dip ve hatta idam edilebiliyorlardı. Bu dönemdeki tedbirler,

Osmanlı merkezi yönetiminin otoritesini güçlendirmek ve ayanların gücünü kırmak için alınmıştı. II. Mahmud döneminde, sarayın otoriter yönetimine karşı Bab-ı Ali bürokrasisi de huzursuzluk içindeydi. II. Mahmud, ayanların en güçlülerinden biri olan ve oğullarıyla birlikte Arnavutluk'a ve Epir'e hükmeden Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı harekete geçmeye karar verdi. Ancak bu karar, bir dizi büyük krize ve devletin uçurumun kenarına sürüklenmesine neden oldu. Tepedelenli, Yunan isyanını da tetiklediği gibi Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanını da desteklemişti. Tepedelenli, Yanya kalesinde İngiltere'den getirttiği en modern top ve mühimmatla uzun bir süre direnmışti. II. Mahmud, Tepedelenli'yi bastırmak için zorlu bir mücadele verdi, ancak Mehmed Ali'nin kökeni ve yükselişi göz önüne alındığında, tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Mehmed Ali Paşa'nın karşısında, II. Mahmud acı içinde öldü (19 Rebi'ülevvel 1255 / 2 Haziran 1839). II. Mahmud'un hükümdarlık dönemindeki önemli bir dönemeçti ve Osmanlı İmparatorluğu için önemli sonuçlar doğurdu. Mehmed Ali, Avrupa tekniğini benimseyerek Tepedelenli'den çok ileri gitmiş ve hatta padişahı geride bırakmıştı. Selim dönemi geleneğine uygun ıslahatı temsil eden Hüsrev Paşa'nın siyaseti, Nizib'de tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bu noktada Hüsrev Paşa bile geri çekilmek zorunda kaldı. Devletin kurtuluşu için, uzun süredir ölen Padişah'a sunduğu önerilerde idarede ve kanunlarda radikal bir değişiklik gerektiğini savunan Mustafa Reşit Paşa'nın siyaseti, tek çıkış yol olarak kabul edildi. Onun hazırladığı ve Gülhane'de büyük bir merasimle okuduğu Hatt-ı Şerif ile yeni bir dönem başlıyordu (İnalcık, 1964:610-611).

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hattı, devlet anlayışı ve idaresinde modernleşmenin gerçek başlangıcı ve temeli olarak kabul edilir. Aynı şekilde, Sened-i İttifak'ın da Padişah'ın mutlak otoritesini sınırlamayı amaçlayan bir belge olduğu düşünülür ve modern Türk devletinin gelişim tarihinde "ilk kamu hukuku prensibi" olarak değerlendirilir (Onar, 1945: 141).

Bu hatt-ı hümayun ilanı, Osmanlı geleneğine uygun bir şekilde adil idare ve adalet vaadini içeriyordu. Ancak, metni kaleme alan genç Hariciye Nazırı, geleneksel vaatlerin ötesinde devlet idaresinde köklü değişikliklerde yapmak istiyordu. Bu, mevcut yönetimde önemli bir değişiklik öngörüsü taşıyor. Bu durum, gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nda idari ve politik bir değişim sürecinin habercisi oluyordu (İnalcık, 1964:611).

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarında başlayan ve modernleşme, merkeziyetçilik ve hukuki reformlar gibi önemli değişiklikleri içeren bir dönemdir. Bu dönem, 1839'dan 1876'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde önemli değişimlere işaret eder. II. Mahmut'un reformist politikalarının devamı niteliğinde olan Tanzimat dönemi, ilk kez "Tanzimat-ı Hayriye" terimiyle 1838'de, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı

Adliye'nin kurulmasına ilişkin bir fermanla resmen başladı. Bu terim, II. Mahmut dönemiyle halefleri arasındaki devamlılığı vurgulamaktadır. Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme çabalarının ve merkeziyetçilik politikalarının belirgin bir şekilde uygulandığı bir dönem olarak bilinir. II. Mahmut dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir değişim dönemidir. II. Mahmut, geleneksel Kalemîye sistemini modern bir bürokrasiye dönüştürme çabalarını başlatarak, iktidar merkezini saraydan Bab-ı Ali'ye, yani hükümet merkezine taşıdı. Bu reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde büyük bir değişimi temsil ediyordu. Bu dönüşümün bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü ve modern bir bürokrasi örgütü oluşturuldu. Bu, imparatorluğun daha etkili bir şekilde yönetilmesine ve reformların daha etkili bir şekilde uygulanmasına olanak sağladı. Ancak, II. Mahmut'un halefleri, onun kadar reformcu veya güçlü olmadığı için, bu bürokratik yapıyı destekleme konusunda eksik kaldılar (Zürcher, 1995:78-79).

Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında dış etkilerin önemli bir rolü olduğu kesinlikle doğrudur. Özellikle Avrupa'nın güçlenmesi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalma endişesi, fermanın oluşturulmasında belirleyici bir faktördü. Fermanın öngördüğü haklar ve getirmek istediği düzen, Avrupa'daki benzer örneklerden etkilenmişti. Ancak, Osmanlı yetkilileri bu düzenlemeleri uygularken dikkatli davrandılar. Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinin ve toplumun siyasal ve kültürel gelişiminin bir manifestosu olarak görülüyordu ve olumlu yönleriyle değerlendiriliyordu. Fermanın başında, devletin eski güç ve zenginliğinin güçsüzlük ve fakirliğe dönüştüğüne dair bir tespit yapılıyor ve bu durumun önlenmesi için alınacak tedbirler sıralanıyordu. Bu nedenle, Tanzimat Fermanı'nın oluşturulmasında dış etkilerin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun içsel koşulları ve ihtiyaçları da büyük önem taşıyordu. Klasik ıslahatçıların aksine, restorasyon değil, yeni bir düzenleme öngörüyordu. 1839'da son yüz elli yılın yarattığı bunalımdan kurtulma bilincine ulaşan bürokratlar tarafından kaleme alınan bu ferman, yenilikçi ve ilerici bir niteliğe sahipti. Reform hareketinin öncüleri, tarihin akışına yön verdiklerini ve gelecekle yüzleşmek zorunda olduklarını biliyorlardı. 1826'da yeniçerilerin imha edildiği kanlı olaya "Vaka-i Hayriye" denmişti. 1839 Kasım'ında Gülhane'de okunan Tanzimat Fermanı'nı ilan edenler, "Tanzimat-ı Hayriyye" adı altında hayırlı düzenlemelerin yapılacağı yeni bir dönemi başlattıklarını iddia ediyorlardı. Bu ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, hukuki ve toplumsal alanda köklü değişikliklerin habercisi oldu (Ortaylı, 1983:80).

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. Bu fermanı okuyan bürokrat grubu, "Bab-ı Ali Diktatörleri" olarak adlandırıldı. Bu terim, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform

sürecinin başlangıcında Bab-ı Ali'nin, yani hükümetin gerçek hükümet dönemine işaret eder. Reformlar 1839'da başlamadı, ancak bu dönemde Bab-ı Ali'nin gerçek anlamda yönetimi ele aldığı kabul edildi. Osmanlı tarihinde, sadrazamların otorite kurduğu devirler olmuştu, ancak Tanzimat Döneminde sadece sadrazam değil, sadrazamın etrafındaki bürokrat kadro da yönetimi belirleyici bir rol oynadı. İlk Meşrutiyet'ten sonra Yıldız Sarayı, İkinci Meşrutiyet'ten sonra ise siyasi bir cemiyet olan İttihad ve Terakki, otoriteyi ele geçiren güçler arasındaydılar. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal yapısında önemli değişikliklere yol açtı (Ortaylı, 1983:71).

Mahmud'un haleflerinin döneminde, özellikle de Abdülmecit döneminde, İstanbul'da politika oluşturma sürecinde yabancıların, özellikle de İngilizlerin etkisi artmıştı. Bu dönemde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını Rus yayılcılığı tehlikesine karşı bir kalkan olarak görmüş ve desteklemişti. Bu destek, özellikle ikinci Mısır bunalımından sonra artmıştı. İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Stratford Canning, daha sonra Lord Stratford de Redcliffe olarak da bilinen kişi, bu süreçte önemli bir rol oynamıştı. Canning, 1841'den 1858'e kadar İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olarak görev yapmış ve birçok Osmanlı reformcusuyla yakın ilişkiler geliştirmişti. Ruslara karşı bir denge unsuru olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulmasında önemli bir rol üstlenmişti. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na verdiği destek, imparatorluğun siyasi dengesinde ve dış ilişkilerinde belirleyici bir faktördü. Fermanın ilanı Osmanlı Devleti'nde ikinci Mısır bunalımını çözmeye girişimleriyle aynı döneme rastlamıştı. Bu hatt-ı hümayun, önde gelen reformcu ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından yazılmıştı ve yeni padişah adına ilan edilmişti. Gülhane Meydanı'nda okunması, Osmanlı devlet ileri gelenleri ve yabancı diplomatlarının katılımıyla gerçekleşmişti, bu nedenle adı Gülhane Hatı-ı Şerifi olarak anılmıştı. Bu hatt-ı hümayun, Osmanlı hükümetinin amacını ifade etmekteydi ve gerçekte dört temel reformu vaat etmekteydi:

- Padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması,
- İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi
- Zorunlu askerlik sistemi.
- Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik (bu husus belgede biraz muğlak şekilde ifade edilmişti) (Zürcher, 1995:79).

Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin niteliği ve içtenliği konusunda şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu hatt-ı hümayunun ilan edilmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mehmet Ali ile olan mücadelesi sırasında Avrupa güçlerinin, özellikle de İngiltere'nin desteğini kazanmayı

amaçlayan diplomatik bir hamle olduğu doğrudur. Ancak, metnin aynı zamanda Reşit Paşa önderliğindeki reform yanlılarının içten kaygılarını yansıttığı da doğru bir tespittir. Vaat edilen reformlar, II. Mahmut'un politikalarının açık bir devamıydı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarını yansıtıyordu. Ancak, reformların gerçekleştirilmesi ve hatt-ı hümayunun taahhütlerinin yerine getirilmesi konusunda belirsizlikler vardı. Bazıları, hatt-ı hümayunun sadece dışarıya yönelik bir politik hamle olduğunu ve gerçek reformların yapılmayacağını iddia etmişlerdir. Ancak, diğerleri hatt-ı hümayunun içten bir şekilde reformist niyetleri yansıttığını ve gerçek değişim için bir başlangıç olduğunu savunmuşlardır. Tebaanın canını, namusunu ve malını güvence altına alma isteği, bu belgede öne çıkan temel prensiplerden biriydi. Özellikle vergilendirme ve zorunlu askerlik gibi meseleler, II. Mahmut döneminde acil olarak ele alınması gereken konulardı. Ayrıca, Osmanlı Hristiyanlarına eşit haklar vaadi, kısmen yabancıların etkilenmesini amaçlıyordu. Ancak, bu vaadin arkasında, Hristiyan cemaatler arasındaki milliyetçilik ve ayrılıkçılığın büyümesini engellemenin yanı sıra, yabancı güçlerin müdahale bahanelerini bertaraf etme umudu da vardı. Reşit Paşa ve bazı çalışma arkadaşları, bu vaadin Osmanlı İmparatorluğu'nda iç istikrarı sağlayacağına ve dış müdahaleleri önleyeceğine inanıyor veya umut ediyordu. Bu belge, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış sorunlarını ele almak için başlatılan reform hareketinin önemli bir adımı olarak kabul edilir (Zürcher, 1995:80).

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslim ve Gayrimüslim tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik önemli adımlar olarak kabul edilir. Ancak, bu gelişmelerin toplumda büyük gürültü kopardığı ve günümüzde de farklı yorumlara neden olduğu doğrudur. Eşitlik konusunun Avrupa devletleri tarafından telkin edildiği ve bazı 19. yüzyıl diplomatlarının notlarına dayanarak bu konunun benimsendiği savunulmaktadır. Özellikle Rusya gibi ülkelerde, Katoliklerin ve Yahudilerin böyle bir statüye sahip olmaları bile kendi imparatorluklarında söz konusu değildi ve istenmeyen bir gelişme olarak görülürdü. Metternich-Schwarzenberg Avusturya'sı gibi ülkeler de bu tür değişiklikleri kendi içlerindeki etnik ve dini farklılıkların açısından telkin etmekten ve gerçekleştirmekten çekinirdi. Bu durum, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformları nasıl algıladığı ve bu reformların gerçekleşme sürecini nasıl izlediği konusunda önemli bir arka plan oluşturur. Dolayısıyla, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı gibi belgelerin yorumlanması, dönemin siyasi, sosyal ve dini dinamikleri dikkate alınarak yapılmalıdır. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerle ilgilenmesi, özellikle Katolik inançlılar açısından açıktı. Ancak, İngiltere'nin de 1840'lardan beri bu konuda gelişmeleri takip ettiği ve teşvik ettiği bilinmektedir. Hristiyanlık konusunda devletlerin tutarlı ve devamlı bir

politika çizgisi olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Örneğin, 1860'lardan sonra Avusturya-Macaristan, dışişleri bakanı Kont Andrassy'nin belirlediği politika doğrultusunda Balkan Hristiyanlarına, özellikle Bosna-Hersek'e yönelik müdahaleci bir politika izlemeye başladı. Rusya ise Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığı konusunda daha istikrarsız bir politika izledi. Her dinden tebaanın eşitliği prensibi, sadece Avrupa'nın bu konudaki ısrarının değil, aynı zamanda yenilikçi bürokratların da benimsediği politikanın bir sonucudur. Tanzimatçı gruplar, eşitlik ilkesinin imparatorluğun selameti açısından hayati önem taşıdığını görmüşlerdir. Bu prensip, toplumun içinde bulunduğu değişen koşullar ve dönemin uluslararası politik dinamikleriyle de şekillenmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda eşitlik ilkesinin benimsenmesi ve uygulanması hem iç hem de dış etmenlerin bir sonucudur ve Tanzimat döneminin önemli bir özelliğini oluşturur (Ortaylı, 1983:74-75).

Osmanlı İmparatorluğu'nda her dinden tebaanın eşitliği ilkesine karşı tepkiler, özellikle mutaassıp Müslümanlar arasında hemen ortaya çıktı. Mekke şerifi ve etrafındaki ulema, Tanzimat bürokrasisini küfürle suçlayan bir fetva yayımladılar. Vilayetlerde de halk, bu tür kuralları görmezden gelmeye başladı. Müslüman ve Gayrimüslim üyelerin birlikte istişareye çağrıldığı memleket meclislerinde bazı Müslüman üyeler, Gayrimüslimlere hakaret etmekten geri kalmadılar. Bazı bölgelerde, Tanzimat'ın getirdiği eşitlik kuralına güvenerek cenazelerini eskisi gibi merkep üstünde değil de çarşı içinden omuzlar üzerinde taşıyan Hristiyan gruplarına saldırılar oldu. Ancak, tepkiler sadece Müslümanlar arasında değildi. Rum Ortodoks Kilisesi de bu ilkeye karşıydı. Özellikle Protestanlığın gelişmesi ve güçlenmesi, ayrıca hukuki ve toplumsal statüsü değişen bir Musevi cemaatinin varlığı, Hristiyanları rahatsız ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı dinlerin ve etnik grupların varlığı, çeşitli toplumsal ve dini dinamiklerin bir araya gelmesine neden oldu ve eşitlik ilkesinin kabulü ve uygulanması zorlu bir süreçti. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Yanya, Tırhala, Selanik gibi Rumeli vilayetlerindeki Rumlar ve Museviler, Yahudilere karşı İğneli Fıçı hikayeleri gibi alışılmış şikâyet dilekçelerini gruplar halinde Bab-ı Ali'ye sundular. Bu dilekçelerde, Meryem Ana'nın bir kadın ve çocuğa rüyada görüldüğü ve Yahudilerle ticaret yapmamaları konusunda tembih ettiği belirtiliyordu. Tanzimat yönetimi, her dinden tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik faaliyetler ve yasal düzenlemeler konusunda başından beri ısrarlıydı. Bu ilke, ne zihinlerde ne de uygulamada laik ve demokratik bir toplumda bulunması gereken bir düzeye ulaşmış değildi, ancak 19. yüzyıl Avrupa tarihindeki yaygın antisemit olaylara ve yer yer kurumlaşmış dini etnik ayrımcılığa bakıldığında, hemen hiçbir toplum ve ülkenin bu konuda arzulanan düzeye ulaşamadığı görülür. Tanzimat yönetimi, bu alanda cesur ve önemli adımlar attı ve laik bir gelişmeyi başlattı. Tanzimat bürokrasisi, yönetilenlerin can güvenliği ve insan olarak haysiyet

ve haklarına saygı açısından ilginç bir düşünce yapısına sahipti. Bu yönüyle Tanzimat Dönemi, Türkiye tarihinde anayasal monarşi hareketinin öncüsüdür. Tanzimat Devrinin ünlü diplomatı ve devlet adamı Sadık Rıfat Paşa'nın sözleri, yenilikçi grup arasındaki düşünceleri yansıtmaktadır. Paşa, milletin nüfusunun artması, ülkenin iman ve asayişin sağlanmasının esas meseleler olduğunu vurgulamıştır. Avrupa'da hiçbir hükümdarın ve yönetimin kanuna aykırı hareket etmediğini belirtmiş ve adaletsizliklere karşı mücadele etmiştir. Ayrıca, sırk hamallığının insan haysiyetine aykırı bir geçim yolu olduğunu da belirtmiştir (Ortaylı, 1983:76).

1839 Tanzimat Fermanı, anayasal içeriği açısından birçok yazar tarafından tahlil edilmiştir. Prof. Yavuz Abadan'ın, fermanın mantıki bir usul içermediğini ve çizilen hukuki programın systemsiz ve tertipsiz olduğunu belirtmesi doğrudur. Ancak Gülhane Hatt-ı Hümayunu, geleneksel üsluplu ve biçimli bir ferman olarak kaleme alınmıştı ve benzeri fermanlarda görülen anayasal gelişmelerin özelliklerini taşıyordu. Bu tür belgelerde, modern anayasal kurumların yanı sıra ceza hukuku prensipleri ve vergi toplama işleri gibi geleneksel konular da ele alınabilirdi. Vergi adaleti ve iltizamın kaldırılması gibi konulara değinilmiş olmasına rağmen, halkın mali denetimi gibi modern anayasal unsurların eksikliği, fermanın tam anlamıyla modern bir anayasal sistem getirmediğini göstermektedir. Ancak Tanzimat Fermanı, tebaanın hayatını, canını ve dini inancını güvence altına alan ancak bu güvencenin hükümdarın inayetine değil, çıkarılacak kanunlara ve yeni düzenlemelere bağlanmasını sağlayan bir belgedir. Bu nedenle, Tanzimat Fermanı anayasal gelişimin başlangıcı olarak kabul edilir ve hukuk devleti olma yolunda atılmış ilk adım olarak görülür (Ortaylı, 1983:81).

1839 Hatt-ı Şerif'i ile yargılamasız kimsenin cezalandırılmayacağı ve malın müsadere edilemeyeceği hükümleri getirilmiştir. Bu hükümler, gerçekte hukuk devletinin gerçekleşmesinde önemli bir aşamayı temsil eder ve gelecekteki demokratik gelişme için bir ön şarttır. Bu hükümle Tanzimatçıların kendi hayat ve servetlerini güvence altına aldıkları doğru olarak sıkça belirtilmiştir. Hatt-ı Hümayunu ilan eden padişahın bile, bu hükmeye samimiyetle onay verdiği şüphesizdir. Osmanlı toplumunda müsadere ve idam karşısında dokunulmaz olan tek grup ulema idi. Büyük yöneticiler zaman zaman doğru veya yanlış eylemlerinden dolayı bir emirle ortadan kaldırılır ve servetlerine el konurdu. Osmanlı hanedanının erkek üyeleri de güvende değildi; taht kavgaları sık sık yaşanır ve saltanatta gözü olmayanlar bile, ayaklanmalar çıkaran muhalif gruplar tarafından öldürülürdü. Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşlarının öncülüğünde, Sultan Abdülmecid'in şehzadelerinin hayatını güvence altına almıştır. Bu ferman, Osmanlı hanedanının tüm üyelerini, kadınları ve erkekleriyle birlikte, bir sofranın etrafında güvenle bir araya gelme mutluluğunu

yaşamalarını sağlamıştır. Tanzimat Fermanı, toplumun yaşadığı korku ortamını sonlandırarak birbirlerini katlettirenlerin hayat hakkını tanımıştır. Özellikle Rusya İmparatorluğu'ndaki asker toplama sisteminin benzeri olan asker toplama sistemi bırakılacak ve iltizam sistemi terkedilmiş olacaktı. Hristiyan tebaadan alınan cizye vergisi kaldırılmak istenmiştir. Ancak, her üç vaat de tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. İltizam sistemi tamamen kaldırılamamış, ancak merkezi hazineye yönelik bir düzenleme yapılarak devam etmiştir. Askerlik hizmeti kura usulüyle devam etmiş ve cizye vergisi kaldırılmış olsa da gayrimüslimlere silah verilmesini uygun görmeyen komutanlar tarafından "bedelat-ı askeriyye" adı altında benzer bir vergi toplanmıştır. Bu sayede gayrimüslim tebaa, mecburi veya ihtiyari bir ödemeyle askerlik hizmetinden muaf tutulmuş ve hazine gelirlerini kaybetmemiştir. Bu düzenlemeler, Tanzimat Döneminin önemli adımlarından birini oluşturmuştur (Ortaylı, 1983:83).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin uzun süreli yönetim, toplumsal yapı, siyasi yapı, ekonomik yapı ve hukuk sistemi üzerinde derin değişiklikler yaparak, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmada önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Tanzimat Fermanı'nın hukuki niteliği, biçim ve yöntem açısından anayasa niteliğinde olup olmadığı konusu tartışmaya açık olmasına rağmen, devlet ve toplumda gerçekleştirdiği köklü değişiklikler ve getirdiği anlayışlar itibarıyla anayasal nitelikte bir belge olarak kabul edilebilir. Tanzimat Fermanı, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda modern birçok yeniliğe öncülük etmiş ve Cumhuriyet'in kurulmasına doğru olan sürece katkıda bulunmuştur. Bu fermanın bütüncül bir değerlendirmesi yapıldığında, sosyal devlet ve sosyal politika ile ilişkilendirilebilecek bir nitelik ve içeriğe sahip olduğu görülebilir. Bu bağlamda, Tanzimat Fermanı'nın, Osmanlı toplumunda ve devlet yönetiminde gerçekleşen dönüşümler ve modernleşme sürecine adım atılmasında önemli bir kilometre taşı olduğu kabul edilmektedir (Yalın, 2023:359-360).

1.3. Islahat Fermanı

Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu ferman, Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit olduğunu ve herkesin can, mal ve namusunun devlet güvencesi altında olduğunu açıklamıştır. Batılı devletler, Tanzimat Fermanı'nı yeterli bulmayarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki siyasi ve hukuki farklılıkların giderilmesini istemişlerdir. Bu talepler sonucunda, daha kapsamlı reformların yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihindeki önemli bir dönemeç olarak değerlendirilir ve daha ileri

reformların yolunu açmıştır (Gülsoy, 1999).

Avrupa, Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Gayrimüslimlerin Müslümanlarla tam anlamıyla eşit haklara sahip olmaları konusunda kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Kırım Savaşı sırasında, Viyana'da yapılan görüşmelerde, Osmanlı padişahının hükümlerlik haklarına dokunulmadan, Hristiyan tebaanın imtiyazlarının devam ettirilmesi konusunda kararlılık göstermişlerdir. Ayrıca, savaş sonrasında yapılacak olan barış anlaşmasının esaslarını belirleyen Viyana Protokolü'nün dördüncü maddesi, Osmanlı Hristiyanlarının imtiyazlarıyla ilgilidir. Bu maddeye göre, Osmanlı tabiiyetinde olan reayanın ayrıcalıkları aynen sürdürülecek ve Hristiyanların siyasi ve dini haklarının güvence altına alınması için Osmanlı Devleti ile müzakerelere devam edilecektir. İmzalanacak anlaşmadan sonra Rusya da bu müzakerelere katılacaktır. Bu kararlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim tebaanın haklarının Avrupa devletleri tarafından dikkate alındığını ve korunması gerektiğini göstermektedir (Gülsoy, 1991).

Kırım Savaşı'nın (1853-1856) ortaya çıkmasındaki görünür neden, Filistin'deki kutsal yerlerin, özellikle Beytüllahim'deki Nativity Kilisesi'nin, Katolik Kilisesi mi yoksa Ortodoks Kilisesi mi tarafından kontrol edileceği konusundaki çekişmeydi. Fransa, Katoliklerin temsilcisi olarak hareket ederken, Rusya ise Ortodoksların haklarını savunuyordu. 1740'ta Katolik Kilisesi'ne üstünlük tanınmış olsa da zamanla daha fazla sayıda Ortodoks hacıların bu kutsal toprakları ziyaret etmesi, Ortodoks Kilisesi'nin konumunu güçlendirmişti. Fransa, Avusturya'nın desteğini alarak Katoliklerin üstünlüğünün yeniden onaylanmasını isterken, Rusya ise statükonun korunmasını savunuyordu. Bu çekişmenin arkasındaki gerçek nedenler, genellikle iç politik kaynaklardı. Fransa'da, II. Cumhuriyet dönemi olarak bilinen ve Napoleon Bonaparte'ın (daha sonra III. Napoleon olarak imparator olacak) liderliğindeki yeni kurulan rejim, Rus Çarı da dinsel duyguları kullanarak halkının desteğini kazanmaya çalışıyordu. Bu ülkelerin Kırım Savaşı'ndaki agresif tutumları, asıl olarak iç politika kaynaklıydı ve uluslararası arenada güç gösterisi yapma isteğiyle bağlantılıydı.

Rusların payitahta gönderdiği elçi, 5 Mayıs 1853'te sadece Ortodoks Kilisesi'ni himaye hakkı talep etmekle birlikte bu hak 1774'te verilmişti. İmparatorluğun Ortodoks ahalisinin himaye hakkını isteyince Osmanlı-Rusya çekişmesi tehlikeli bir hal almaya başladı. Osmanlı Devleti Fransız ve İngiliz elçilerince desteklerine güvenerek Rusya'nın isteğini reddetti. İsteklerini kabul edilmediği takdirde ise Rusya Eflak ve Boğdan'ı işgal edeceğini bildirdi ve Temmuz'da Rus birlikleri bu bölgeleri işgal etmeye başladı. Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya'nın arabuluculukları bir sonuç vermedi. Osmanlı devleti işgal edilen yerlerden Rusya'nın askerlerini çekmesini istedi ve Rusya bu istekleri görmezden gelince Rusya'ya savaş

ilan etti. Ateşli Rusya aleyhtarı olan kamuoyunun ve Fransız hükümetinin baskısı ile İngilizlerde Rusya'ya karşı savaşa karar verdi ve 28 Mart 1854'te Osmanlı- Rusya savaşında Osmanlı lehine Rusya'ya savaş ilan etti. Bu savaşı büyük devletlerden hiçbiri istememişti, ancak hepsi de savaşın acımasız girdabında kendilerini bulmuşlar ve çıkamıyorlardı. Savaşın başında Avusturya'nın çelişik olan tavrı giderek artan şekilde Rus karşıtlığına evrilmişti (Zürcher, 1995:82-83).

Rus aleyhtarlığına dönüşen Avusturya'nın saldırma ihtimali Rusya'nın prensliklerden çekilmesindeki en önemli etkendi. Balkanlar'da savaşacakları düşüncesiyle Yakındoğu'ya bulunan Fransız-İngiliz birlikleri amaçsız kalmış ve balkanlara gitmeleri gerekirken Kırım'a çıkarma yapmışlardı; bu olaydan sonrası ise Kırım savaşı olarak kabul edilir. Savaşın tarafları için genellikle çok fazla itibar veya kazanç getirmemişti ve Sivastopol'ün ele geçirilmesi gibi önemli başarılar bile, ağır bedeller ödenerek elde edilmişti. Özellikle sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler ve savaşın yıkıcı etkileri, savaşın insanlık için ne kadar büyük bir maliyet olduğunu gösteriyordu. 1855'te savaşan taraflar arasında barış isteği arttı ve 1856'da Paris'te bir barış konferansı düzenlendi. Bu konferans, Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın temel isteklerini içeren bir anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşma, savaşın sona ermesine ve Avrupa'da yeniden denge kurulmasına katkıda bulundu. Ancak savaşın sonuçları, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve siyasi dengelerin değişmesi açısından uzun vadeli etkileri oldu (Zürcher, 1995:84).

Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde yer aldığı bir dizi siyasi gelişmenin bir sonucuydu. Ancak savaşın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun barış koşulları konusunda doğrudan danışılmadığı ve koşulları kabul etmek zorunda kaldığı bir gerçektir. Barış antlaşmasının ana maddeleri arasında, Karadeniz'in askeri güçlerden arındırılması, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'daki nüfuzunun sona erdirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün Avrupa'nın büyük güçleri tarafından garanti altına alınması gibi önemli maddeler bulunuyordu. Bu maddeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ve güvenliği açısından kritikti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını artırmak ve Avrupa devletlerinin desteğini sağlamak amacıyla, barış konferansına denk gelmesiyle birlikte yeni bir Islahat Fermanı ilan edildi. Bu ferman, daha önce 1839'da verilen reform vaatlerine eklemeler yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu iyileştirmeyi amaçlıyordu. Bu adım, Avrupalı güçler tarafından resmen dikkate alındı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış meselelerine yönelik reform çabalarına destek verilmesini sağladı (Zürcher, 1995:85)

Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir dönüşümü başlatan ve birçok modern anayasada bulunan temel hak ve özgürlükleri içeren bir belge olarak kabul edilir.

Ancak, hukuki niteliği konusunda yapılan tartışmalar ve açıklamaların odak noktası, belgenin tam olarak anayasal bir belge olup olmadığıdır. Islahat Fermanı, günümüz modern anayasaları gibi sıkı şekil şartlarına bağlı olarak hazırlanmamıştır. Bununla birlikte, içeriği itibarıyla belge, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan ve devletin hukukun üstünlüğünü kabul eden bir yapıya sahiptir. Din ve vicdan özgürlüğü, adil yargılanma, vergi adâleti gibi konular, Islahat Fermanı'nın kapsamında yer alır ve bu da belgenin anayasal hüviyete sahip olduğu görüşünü destekler. Ancak, Islahat Fermanı'nın tek taraflı olarak Padişah tarafından ilan edilmiş olması, onun tam anlamıyla anayasal bir belge olarak kabul edilmesini zorlaştırır. Çünkü modern anayasalar genellikle birçok aktörün katılımıyla hazırlanır ve sıkı şekil şartlarına tabidir. Bu nedenle, Islahat Fermanı'nın hukuki niteliği konusundaki tartışmalar devam etmektedir (Yalın, 2021).

Avrupa diplomasi çevrelerinde 1830'lu yıllarda Navarin Olayı, ağır bir siyasi hata olarak görülüyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölünmesi veya paylaşılması büyük devletler arasında gündemde değildi. Ancak, "Doğu Sorunu" adı verilen Osmanlı Devleti'nin durumu, Avrupa diplomasisinin dikkatini çeken bir konu haline gelmişti. Napolyon'un Mısır'ı işgalinden bu yana, Avrupa'nın Doğu'daki durumu sürekli olarak tartışılan bir konuydu. Avusturya Başbakanı Metternich, II. Mahmud döneminden beri Osmanlı reformlarını takdirle izliyordu ve İngiltere'nin dışişleri bakanı Palmerston da Tanzimat prensiplerine hayranlık duyduğunu ifade ediyordu. Ancak, Islahat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları ve rekabeti hızlanmıştı. 1845'teki Lübnan Olayları, İngiltere ve Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki projelerinde değişikliklere yol açtı. Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik ve siyasi çıkarlarının peşindeydiler ve diplomatik rekabet giderek artıyordu. Islahat Fermanı, dış baskılar ve kaçınılmaz gelişmeler sonucunda ilan edilmişti. Mustafa Reşit Paşa, fermanın içeriği nedeniyle Ali ve Fuad Paşaları eleştirdi ve bu sert tavır, ona sadrazamlık mührünün tekrar verilmesine yol açtı. Bu olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış baskılar altındaki karmaşık siyasi durumunu yansıtıyor ve devletin içindeki farklı çıkar grupları arasındaki çekişmeleri de gösteriyor. Reşit Paşa, 1856 Paris Barışı'na kadar dört defa azledildi ve yeniden sadrazam olarak atandı. Islahat Fermanı'nın günahları Ali ve Fuad Paşalara yüklendiği gibi, Reşit Paşa tekrar sadrazamlığa atanarak bu durumu düzeltmeye çalıştı. Gerçekte, Ali ve Fuad Paşaların, Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle büyük devletlerin Osmanlı azınlıklar üzerindeki garantörlük isteklerini savunmak istedikleri ve Osmanlı Devleti'nin yapacağı reformları göstermek istedikleri doğrudur. Ancak, Avrupa büyükleri Islahat Fermanı'nı genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale hakkı veren bir belge olarak yorumladılar. Örneğin, 1875'te Avusturya-Macaristan Başbakanı

Kont Andrassu, *"Bu Ferman, büyük devletlerin gösterdiği atıfetin eseridir"* derken, Lord Palmerston da *"Fermanın içeriği büyük devletlerin garantisi altındadır"* şeklinde yorumlar yapmıştır. Bu yorumlar, Islahat Fermanı'nın gerçek anlamının ve etkilerinin Avrupa devletleri nezdinde nasıl algılandığını göstermektedir (Ortaylı, 1983:90-91).

Islahat Fermanı hem Tanzimat Dönemi yöneticileri tarafından hem de günümüz tarihçileri arasında tartışmalı bir belgedir. Fermanın dış baskı sonucu çıkarıldığı, devletin onurunu zedelediği ve hatta bağımsızlığını tehlikeye attığı yönünde eleştiriler yapılmıştır ve hala yapılmaktadır. Ancak, fermanın içeriğine baktığımızda, ülke içindeki farklı din ve etnik gruplara bazı hakların verilmesi gibi önemli değişikliklerin yapıldığı görülür. Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim topluluklara daha fazla özgürlük ve haklar tanıyan bir belgedir. Bu haklar arasında okul ve kilise kurma özgürlüğü, ibadet yerlerini serbestçe onarma ve yabancıların toprak satın alabilme gibi konular yer almaktadır. Bu tür hukuki değişiklikler, 19. yüzyılın Osmanlı yönetim anlayışına uygun görülmüştür ve bu değişikliklerin yapılmış olması liberal iktisadi anlayışla da uyumludur. Bu fermanın uygulanması, zaman zaman çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve eksik kalmıştır. Ayrıca, belgenin dış baskı sonucu çıkarıldığına dair eleştiriler de dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, Islahat Fermanı'nın tarihsel ve siyasi bağlamı içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bürokrasi ve halk, geleneksel alışkanlıklarını ve eski yönetim biçimlerini değiştirmeye isteksizdir ve bu değişikliklere çekingen bir tutum sergilerler. Vadedilen reformların uygulanması da genellikle gecikir veya kısıtlanır. Islahat Fermanı'nın ilanı, Kırım Savaşı sırasındaki Avrupa yardımının bir bedeli olarak görülebilir. Osmanlı Devleti, bu yardımın karşılığında reform yapmayı taahhüt etti ve Bab-ı Ali bürokratları, diplomatik beceri ve oyalama siyasetleriyle bunu en uygun şekilde yerine getirdiler. Ferman, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ailesinin bir üyesi olarak kabul edilmesiyle birlikte, ülkedeki hukuki ve idari değişiklikleri hızlandırmayı amaçlıyordu. Islahat Fermanı'nın sonuçları arasında, kiliselerin ve gayrimüslim cemaat okullarının sayısının artması ve Türkçenin bu okullarda mecburi olarak öğretilmesi gibi önemli değişiklikler yer alıyor. Ancak, bu reformların gerçekleşmesi de zaman alıyor ve bazı durumlarda çeşitli zorluklarla karşılaşılıyor. Islahat Fermanı'nın etkileri, bugün hala pek çok alanda hissedilmektedir. Örneğin, Doğu'daki kiliselerde ayinlerin hala çan çalmayarak ve tahta tokmak sesiyle birlikte haber verilmesi gibi geleneksel uygulamalar, fermanın etkilerini günümüze taşımaktadır. Bu tür gelenekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişine ve reform sürecine dair hoş bir hatıradır (Ortaylı, 1983:92).

1856 Islahat Fermanı, 1839 Tanzimat Fermanı gibi doğrudan sosyal politika kavramına vurgu yapmasa da sosyal politikanın araçları ve amaçlarına işaret eden hükümlere sahiptir.

Ferman, ülkenin ekonomik refahını artırmaya yönelik hükümler içerirken, vergilendirme ve mali konulara ilişkin hükümler de içermektedir. Adalet kavramı da ön plana çıkarılarak sosyal politika ile ilişkili bir unsur olarak değerlendirilebilir. Sosyal politikanın temel amacı, insanların onurlu ve iyi bir yaşam sürmelerini sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve sosyal adaletin sağlanması gerekmektedir. Islahat Fermanı'nın girişindeki vurgular, modern bir devlet olma yolunda ekonominin güçlendirilmesi ve halkın mutluluğunun artması gibi hedeflere ulaşmak için atılan adımlar olarak değerlendirilebilir (Yalın, 2023).

Sosyal devlet ilkesini benimseyerek sosyal politikalara önem veren devletler için, sosyal, ekonomik ve kültürel eşitsizliklerin giderilmesinde, devletin vergilendirme ilkelerinin özel bir önemi vardır. Devlet sosyal devlet olmanın bir gereği olarak sosyoekonomik seviyesi yüksek gruplardan gelire oranla aldığı vergiler ile sosyoekonomik gruplara sosyal politika geliştirme için gelir kaynağı oluşturmaktadır. Bu bakımdan devletin vergi dağılımını adil olarak yapıp yapmadığı, hangi derecede vergi sisteminin sosyal politika aracı olarak kullanıldığını ortaya koyacaktır. Dolayısıyla Islahat Fermanı ile vergilendirme alanına ilişkin yer alan hükümler sosyal politikanın gelişimi ile yakından ilişkili olduğu için irdelemekte fayda bulunmaktadır. Islahat Fermanı'na göre vergilendirme ile ilgili yer alan hükümler özetle şu şekildedir:

- Din, mezhep ve ırk ayrımı yapılmaksızın alınan vergiler ile özellikle âşar vergisinin tahsilindeki suistimaller engellenecek.
- İtizam usulü yerine doğrudan memur eliyle vergilendirme teşvik edilecek iltizam sistemindeki suistimallere yönelik cezai müeyyideler getirilecek.
- Mahalli vergiler ticarete ve ürünlere zarar vermeyecek şekilde tayin edilecek.
- Bayındırlık işleri için alınan verginin, uygulama kapsamı genişletilecek.

Tanzimat Fermanı'nda herkesin malına ve kudretine oranla vergi alınmasına ilişkin hüküm Islahat Fermanı'nda din, mezhep ve ırk ayrımı yapılmaksızın adil vergilendirmeyi vurgulamıştır. Bu hüküm, Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere yönelik düzenlemenin açık göstergesi olmuştur. Tarım ürünlerinden alınan aşar vergisi, Osmanlı'nın temel vergi kalemini oluşturmaktaydı. Aşar vergisi, arazinin verimliliği, sulak olup olmaması gibi hususlar gözetilerek hakkaniyet dayalı olarak alınan vergi kalemi iken Tanzimat Fermanı ile yasal eşitlik çerçevesinde belirli bir oran dahilinde tahsil edilmiştir. Bu durum birçok adaletsizliği de doğurmuştur. Aşar vergisindeki sorunların ve suistimallerin giderilmesine yönelik özel hüküm konulmasının maksadı bununla ilgili olmalıdır (Yalın, 2023).

Ferman, zimmilerin de askere alınmalarını öngörüyordu. Ancak, dileyenler bedel vermek şartıyla bu hizmetten muaf olacaktı. Islahat Fermanı vergi konusunu da ele alıyor ve bütün tebaanın eşit ve adil vergi vermeleri esasını; getiriyordu. Mahalli vergilerde ölçü tayin edilecek, böylelikle kimseye zulüm edilmeyecekti. Fermanla, Gayrimüslimlerin temsilcileri vasıtasıyla Meclis-i Val'a görüşmelerine iştirak etmeleri de artık mümkün olacaktı. Genel çerçevesi ile özetlediğimiz gibi Islahat Fermanı, zimmilerin Osmanlı toplumundaki "kadim" statülerini tamamen değiştirmekte ve onların hukuki durumları, dini ve sosyal yaşamlarında köklü değişiklikler yapmaktaydı. Kısacası bu ferman, Müslümanlar ile Gayrimüslimleri "Kaffe-i hukukta" eşit kılıyordu. Islahat Fermanı ile Müslüman halkın zimmilerle eşitliğinin kabul edilmesi, Müslümanları önemli şekilde üzmüştü. Öyle ki, Müslümanların birçoğu, fermanın ilanı ile ecdatlarının kanlarıyla kazanılmış olan milli ve mukaddes haklarını kaybettiklerini, hâkim millet olma özelliklerini yitirdiklerini, söylüyorlardı. Fermanın okunduğu gün onlar için "matem günü" olmuştu. Osmanlı Devleti'nde eskiden beri milletler itibar sırasına göre sıralanırlar ve az çok imtiyazları da farklılık gösterirdi. Müslümanlardan sonra Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gelmekteydi. Islahat Fermanı gereği, zimmiler arasında da eşitlik söz konusu olduğun devletin kendilerini Yahudilerle eşit kılmasından duydukları rahatsızlığı dile getirerek, "Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslam'ın tefevvukuna razı idik." diyorlardı (Gülsoy, 1991)

Devletin en üst kademelerinde uzun yıllar hizmet vermiş olan Mustafa Reşid Paşa, Islahat Fermanı'nı eleştirenlerin başında gelmekteydi. Reşid Paşa, fermanın bütününe karşı değildi. Üstelik Paşanın, değişen zaman ve şartlardan dolayı Osmanlı Devleti'nin meslek-i kadiminin değiştirilmesi ve zimmi tebaa hakkında cari olan uygulamaların yeniden tanziminden yana olduğu da bilinmekteydi. Paşa, Islahat Fermanı'nı bazı noktalardan hatalı ve eksik bulmaktaydı. Her şeyden önce, ıslahatların zaman içerisinde tedrici şekilde yapılması gerekirken, birdenbire tatbik edilmeye kalkışılması ve ecnebi devletlerin bu konuda söz sahibi kılınması, önemli bir hata idi. Bundan başka, yapılacak ıslahatlar hakkında Müslüman halka ne bilgi verilmiş ne de açıklamalarda bulunulmuştu. Üstelik, Hristiyanlara def'aten bu denli imtiyazlar verilmesi, onları şımartabilirdi. Paşa, Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık rengini tamamen değiştiren bu düzenlemelerin, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki gerginliği artıracak ve ülkenin birçok yerinde sosyal tepki ve olaylara neden olacağı görüşündeydi. Bundan dolayı, uygulamada ortaya çıkacak sorunların ve hadiselerin önlenmesi için tedbirler alınmalıydı. Paşa, fermanın Müslümanları tamamen ihmal ettiğini ve bundan dolayı da bu insanların mükedder edildiği görüşündeydi. Osmanlı Devleti için asıl feda-yı can edenler olmalarına rağmen, Müslümanların gönlünü okşayacak en küçük şey dahi düşünülmemişti.

Mustafa Reşid Paşa, Islahat Fermanı'nın Paris antlaşmasına (30 Mart 1856) dahil edilmiş olmasının, ileride Osmanlı Devleti'nin içişlerine dış müdahaleleri de 'beraberinde taşıyacağını, daha o günlerden görmekte güçlük çekmemiştir. Reşid Paşa'nın fermana yönelik tenkitlerinde ne denli haklı ve isabetli olduğu, Islahat Fermanı'nın ilanının akabinde ortaya çıkacak olan sorunlar, sosyal huzursuzluk ve tepkilerle daha iyi anlaşılacak ve olaylar Reşid Paşa'nın eleştirilerini adeta doğrulayacaktır. Gerçekten de Islahat Fermanı, tatbiki sırasında birçok problem, dedikodu ve tepkilere neden olmuş, mesela daha henüz, ilan edildiği sene içerisinde Maraş Olayları, bir müddet sonra da Halep ve Suriye Vak'aları meydana gelmiştir (Gülsoy, 1991).

Tanzimat hareketinin köylü kitlelerinin hayatına kayda değer iyileşmeler getirememesi gerçeği önemlidir. Merkezi hükümetin taşrada gerçekleştirdiği idari reformlar, mahalli meclislere toprak sahiplerinin egemenliğini getirdi ve bu da Tanzimat prensiplerinin kendi çıkarları doğrultusunda saptırılmasına yol açtı. Toprak sahipleri, vergi toplamaktan, iltizam ve angaryanın kaldırılmasından rahatsızlık duydular ve bu tür hükümlerin uygulanmasını istemediler. Özellikle, kişilerin tasarrufları altındaki toprakların mülk statüsüne geçirilmesi, idari karar organlarında bulunan toprak sahiplerinin miri toprakları yağmalamasına yol açtı. Bab-ı Ali, modern ve merkezi bir mali sistem getirmek amacıyla, derbentçilik gibi bazı hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulan köylerin bu muafiyetini kaldırdığında hoşnutsuzluk arttı. Bu gibi tepkiler nedeniyle Tanzimat bürokratları, radikal projelerden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu durum, Tanzimat hareketinin köylü kesimine yönelik gerçek etkisinin sınırlı olduğunu ve reformların bazı kesimlerce istismar edildiğini göstermektedir. Reformların gerçekleşmesi ve etkili olması için daha fazla çaba ve dengeli bir yaklaşım gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tanzimat hareketinin etkileriyle birlikte, 19. yüzyılın sonlarında kırsal alanlarda gerçekleşen arazi rejimi düzenlemeleri ve monokültürel tarımın girişi gibi değişimler, köylülerin yaşamında kısmi bir ferahlık ve önemli ölçüde sosyal ve ekonomik hareketlilik yarattı. Bu dönemde, demiryolu gibi altyapısal değişiklikler de bu hareketliliği destekledi. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında orta Anadolu'ya yapılan göçlerle, küçük mülkiyete dayalı çiftçilik gelişmeye başladı. Bu gibi değişimler, Balkan ülkelerinde köylü hayatında önemli bir siyasal bilinç oluşmasına da katkı sağladı. Balkan ülkelerindeki köylü hareketleri ve örgütlenmeleri, 20. yüzyıldaki siyasal hayatlarında etkili oldu ve kökleri kısmen son Osmanlı yüzyılında yaşanan bu değişimlere dayanır. Tanzimat hareketi, Türkiye'nin idaresini modernleştirmek ve merkezileştirmek yolunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak, Tanzimat dönemi sadece gurur verici olaylarla değil, aynı zamanda hüznü ve zorlu bir atmosferde başlamış ve devam etmiştir. Türkiye, bu dönemin sancılarını hala yaşamaktadır ve

sadece Türkiye değil, imparatorluktan kopan her ulusun hayatında bu döneme ait kalıntılara rastlanmaktadır. Bu nedenle, Tanzimat hareketinin etkileri ve sonuçları sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, bölgedeki genel tarih ve siyasi yapılanması açısından da önemlidir (Ortaylı, 1983:96).

1.4. I. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu küçük bir beyliğin gelişmesi sonucu doğmuş, büyük bir devlettir. Kökeni Orta Asya'dan gelen Oğuz Türklerinden Kayı aşiretine dayanır. Bu aşiret XIII. yüzyıl başlarında İran üzerinden geçerek Anadolu'ya girmiş ve Van'ın kuzeybatısındaki Ahlat yakınlarında bir süre kalmışlardır. 1230 Yassı çemen Savaşı'nda Celaleddin Harzem Şah'a karşı Alaaddin Keykubad'a yardım etmeleri sonucunda, Eskişehir-Bilecik-Kütahya illerinin birleştiği topraklar kendilerine "yurt" olarak verilmiştir. Daha sonra da Söğüt kasabası yakınlarına yerleşmişlerdir (Uzunçarşılı, 1982:485).

Başlangıçta, Kastamonu'daki Çobanoğullarına bağlı olan Kayı aşireti, Osman Bey'in (1299-1324) beyliğinin ortalarına doğru, Anadolu Selçuklu Devletine tabi bir uç beyliği durumuna geldi (Öztuna, 1964:16).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Beyliği'nin Osman Gazi zamanında Anadolu'da genişlemesi ve güçlenmesiyle gerçekleşti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollar tarafından yıkılması, bölgede siyasi boşluk yaratmış ve bu durum Osmanlı Beyliği'nin bağımsızlık kazanmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Beyliği'nin sınırları genişledikçe, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki beylikleri ve toprakları ele geçirmesiyle devletin temelleri atılmış oldu. Osman Bey'in 1326 yılında ölmesiyle oğlu Orhan Bey döneminde başkent Bursa'ya taşınması ve devletin kurumsallaşmasıyla Osmanlı Devleti resmen kurulmuş oldu. Bu süreç, 1299 yılı genellikle Osmanlı Devleti'nin resmi kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

Osmanlı Devleti'nin teşkilatı, büyük ölçüde Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasını taşıırken birçok farklı etkenden de etkilenmiştir, biraz İlhanlı'lar ve biraz da Memlüklu teşkilatının etkisi altında kalmıştır (Köprülü, 1959:110).

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethine müteakip imparatorluk haline gelmiş, yapılan fetihlerle yeni milletler, Türk unsuru yanında Osmanlı yönetimine girmiştir. Bu özelliğinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin sosyal, hukuki ve siyasi yapısının kendine has özelliği vardır. (Barkan, 1944:343)

Osmanlı imparatorluğunun hukuk kuralları ile siyasi teşkilatı birbirinden farklıdır. Hukuk kuralları açısından şeriatı, yani kuran hükümlerini aynen ve değişmez şekilde kabul

etmiştir. Fakat siyasi düzen ve teşkilat bakımından temelde Türk Devletlerinde mevcut olan teşkilatı Osmanlı Devleti'nde de görüyoruz (Uzunçarşılı, 1941a:15).

"Şeriat" terimi genellikle İslam hukukunu ifade etmek için kullanılır ve Kuran, Hadis, İcma-i Ümmet ve Kıyas-ı Fukaha gibi dört temel kaynağa dayanır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an İslam hukukunun en temel kaynağı olarak kabul edilir. Kuran'ın hükümleri, diğer kaynaklarla birlikte yorumlanır ve uygulanır.

Hadisler, Müslümanların son peygamber olarak kabul ettikleri Muhammed'in sözleri ve onun sözlerine ve davranışlarına dayalı diğer geleneklerdir. İcma-i Ümmet, İslam bilginlerinin genel olarak anlaştığı bir konuda verilen kararlardır. Kıyas-ı Fukaha ise İslam hukukunda bir konunun Kuran ve Hadis'te açıkça belirtilmemiş olması durumunda, benzer durumlardan birine dayanarak bir hüküm çıkarmak için kullanılan bir yöntemdir.

Şeriat, bir İslam toplumunda hüküm süren yasal ve ahlaki prensipleri belirler. Bu nedenle, şeriat hükümleri, değiştirilemez ve yorumlanamaz olarak kabul edilir ve İslam toplumunda bağlayıcıdır.

İslam devlet doktrinine göre, Devlet şeriat dediğimiz dini hukuku meydana getiren bu kurallar ve emirlerle idare edilmek durumunda idi. Bu kurallar ve emirler içerisinde de asıl bağlayıcı olanları Kuran ve Hadis'ten çıkan hükümlerdi (Arsel, 1975:378).

Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafi sınırları ve çeşitli etnik, dini ve kültürel grupları içine alan yapısı, farklı ihtiyaçların ve beklentilerin ortaya çıkmasına neden oldu. İslam hukuku, belirli bir dini ve ahlaki çerçevede yasal ve ahlaki prensipler sağladığı için, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yönetim ve idari ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmayabilir.

Osmanlı Devleti, farklı din ve kültürlerden gelen halkları içeren bir imparatorluk olduğu için, İslam hukukunun yanı sıra örfi hukuk ve adet hukuku gibi farklı hukuk kaynakları da önemliydi. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerindeki halklar arasında yerel gelenekler, adetler ve hukuk normları önemli bir rol oynardı.

Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin yönetim ve idaresinde İslam hukukunun yanı sıra örfi hukuk, adet hukuku ve özel idari düzenlemeler de dikkate alınarak bir hukuk sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Devletin merkezi otoritesi, farklı grupların ihtiyaçlarını dengelemek ve yönetmek için çeşitli yollar geliştirmiş, bu da zaman içinde Osmanlı hukuk sisteminin karmaşık ve çeşitli bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır.

III. Selim dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasi ve hukuki değişikliklere tanıklık etmiştir. III. Selim'in saltanatı (1789-1807) sırasında, imparatorluğun çeşitli alanlarındaki sorunların çözümü için bir dizi reform girişimi yapılmıştır. Bunların arasında idari ve adli alanlardaki düzenlemeler özellikle dikkat çekicidir. III. Selim döneminde

yayımlanan Hatt-ı Hümayunlar, yani imparatorluk fermanları, çeşitli alanlarda reformları içermekteydi (Karal, 1982:37).

Osmanlı Devleti'nin örfi hukuk alanındaki yasama süreçlerinin etkinleştirilmesi ve devlet işlerinin tek elde toplanmasının eleştirilmesi, tarihsel olarak önemli bir konudur. Meşveret (istişare) usulünün yeniden kurulması ve şura meclisinin devlet işlerine katılması önerisi, Osmanlı Devleti'nin reformist hareketlerinin bir parçası olarak gündeme gelmiştir.

Özellikle Sultan II. Mahmud döneminde (1808-1839) gerçekleşen reformlar, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının önemli bir bölümünü oluşturur. II. Mahmud, devletin merkezi otoritesini güçlendirmek ve daha etkin bir yönetim sağlamak için çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında askeri, idari ve hukuki alanlarda reformlar yer alıyordu.

II. Mahmud dönemi Osmanlı Devleti'nin reform ve modernleşme çabaları açısından önemli bir dönemdir ve örfi hukuk alanındaki yasama süreçlerinin yeniden yapılandırılması bu çabaların bir parçası olarak düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin devlet ve hükümet şekli başlangıçta bir çeşit "seçimli monarşi" idi (Arsel,1960:55). Gerçekten İslam'ın devlet doktrini gereğince ve Kuran-ı Kerim'de "Ey müminler, Allah emaneti ehliyetli kimselere tevdi etmenizi emreder" diye yazılı ve emir olduğu şekilde devletin başına en ehliyetli ve en liyakatli kimselerin getirilmesi gelenek halini almıştı (Başgil, 1957:57).

Osmanlı Padişahının yetkileri hanedan haklarına dayanırdı ve zamanla dini bir karakter kazanmıştır. Bu yetkilerin kökeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Osmanlı Hanedanı'na aitti. Ancak, Müslüman halkın lideri olarak da kabul edilen padişahlar, zamanla dinî meşruiyetlerini güçlendirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahın yetkileri ve taht üzerindeki hakları, zamanla "Tanrı'nın iradesi" veya "Tanrı'nın lütfu" gibi dini terimlerle açıklanmıştır. Bu, Osmanlı toplumunda padişahın otoritesinin dini bir meşruiyetle desteklenmesini sağlamıştır. Ulemanın etkisiyle, padişahlar sıklıkla "Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi" olarak kabul edilmiş ve saltanat hukuku "Tanrı hakkı" olarak görülmüştür. III. Selim döneminde, Darüssaade ağasının padişaha tahta çıkışında ifade ettiği sözler, bu anlayışın bir yansımasıdır. Bu sözler, padişahın tahtının Tanrı tarafından bir lütuf olarak verildiğini ve padişahın Tanrı'nın soyundan geldiğini vurgulamaktadır. Modernleşme süreci ve reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dini meşruiyet algısının zayıflamasına ve padişahın yetkilerinin daha seküler bir temele dayandırılmasına yol açmıştır (Karal, 1982:194).

Türk-İslam devlet geleneğinde ve özellikle Osmanlı Devleti'nde, siyasi iktidarın temeli genellikle "Kut" anlayışına dayanır. "Kut" terimi, kutsal veya ilahi güç anlamına gelir ve siyasi iktidarın kaynağını tanrısal bir yetkiye veya kutsal bir kaynağa dayandırır. Bu anlayışa göre,

iktidarın sahibi olan hükümdar, Tanrı'nın verdiği bir emanet veya yetkiyi temsil eder.

Osmanlı Devleti'nde padişahın sahip olduğu iktidar, genellikle "hilafet" ve "saltanat" kavramları altında ele alınmıştır. Saltanat, dünyevi iktidarın sembolüken, hilafet İslam toplumunun dini liderliğini temsil ediyordu. Bu iki yetki, Osmanlı padişahının üzerinde bulunduğu "Kut" anlayışını yansıtır. Padişahın iktidarı, Tanrı'nın iradesiyle bağlantılı ve ondan gelen bir emanettir. Bu anlayış, Osmanlı Devleti'nde ve diğer Türk-İslam devletlerinde iktidarın merkezîyetçi ve otoriter bir yapıda olmasına katkıda bulunmuştur. Hükümdarın sahip olduğu yetki ve otorite, genellikle sorgulanamaz veya tartışılmaz olarak kabul edilmiştir, çünkü kaynağını ilahi veya kutsal bir güçten almaktadır. Bu da Osmanlı toplumunda hükümdara karşı büyük saygı ve bağlılık duygularının oluşmasına yol açmıştır.

Güç mücadelesine bakıldığında İmparatorlukta iktidar, demek padişah demektir. Osmanlı padişahı, devletin her türlü yetki ve denetimini şahsında barındırmakla birlikte, onları şahsen yürütmeyip kendisinden sonra imparatorluğun ikinci adamı olan Sadrazama devretmekteydi. (Uzunçarşılı, 1948:84). Osmanlı İmparatorluğu'nda Vezir-i Azam (Başbakan), devletin en üst düzey yöneticisiydi ve imparatorluğun şeriat ve kanunnamelere göre yönetilmesinden sorumluydu. Vezir-i Azam, padişahın onayıyla ve şeriata uygun olarak devlet işlerini yürütmekle görevliydi. Şeriatla ilgili meselelerde, Vezir-i Azam, Şeyhülislam tarafından verilen fetvaları almak zorundaydı. Vezir-i Azam, bu fetvaları alarak yönetimin şeriat prensiplerine uygunluğunu sağlamakla görevliydi. Bu düzenleme, Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın dağıtılması ve denge sağlanması açısından önemliydi. Padişah, Vezir-i Azam ve Şeyhülislam arasındaki bu iş birliği ve denge, devletin farklı alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir mekanizma oluşturuyordu. Ancak, gerçekte iktidarın merkezinde her zaman padişah bulunuyordu ve diğer yetkililerin görevleri padişahın iradesine bağlıydı. Dolayısıyla, Vezir-i Azam ve Şeyhülislam, padişahın temsilcileri olarak görev yapıyorlardı (Kaynar, 1954).

Jön Türklerin en önemli destekçilerinden olan Mithad Paşa II. Abdülhamid'i tahta geçirmeleri karşılığında meşrutiyet'in ilan edileceğinin kesin teminatlarını almak için bir pazarlığa girişmiştir. Bu sıralarda Şehzade Abdülhamid'de tahta geçme hülyalarının etkisiyle Meşrutiyet'e taraftar görünüyordu (Baykal, 1964:5).

Sultan V. Murat'ın tahttan indirilmesi ve yerine Şehzade Abdülhamid'in geçmesiyle ilgili Sadrazam Rüştü Paşa ve Midhat Paşa, Şehzade Abdülhamid'in görüşlerini öğrenmek için Maslak Çiftliği'ne ziyarette bulunmaları oldukça önemli bir politik gelişmedir. Bu ziyaret, taht değişikliğinin nasıl karşılandığını ve yeni hükümet idaresinin nasıl şekilleneceğini belirlemek için önemli bir adımdır. Şehzade Abdülhamid'in görüşleri ve tutumu, onun potansiyel

hükümdarlık yetenekleri ve politikaları hakkında ipuçları sağlayabilir ve yeni yönetimin nasıl olacağına dair bir fikir verebilirdi. Bu ziyaret, taht değişikliğinin arkasındaki güç dengelerini ve politik dinamikleri daha iyi anlamak için de önemlidir. Yapılan görüşmede Şehzade Abdülhamid'in "Mithat Paşa ile Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, biraderim Sultan Murat'ın hastalığı üzerine beni ziyarete geldiler. Onlarla ilk defa Maslak'ta tanıştım. Bu görüşmede bana hükümet şekli meşrutiyet mi yoksa istibdat mı, hangisini tercih edersin diye sordular. Ben de cevaben bir gemi kaptanı, gemiye kumanda ettiği zaman nasıl ki icabı hale göre kumanda ederse, ben de kumanda mevkiine gelince, selamet-i memleket hangi suret-i idarede olduğuna kanaat gelirse ve hangi idareyi hayırlı görüyorsam onu ihtiyar ederim. İlâveten şunu da söyleyeyim ki benim şimdiki kanaatim ve tayakkuzum şekli meşru meşrutadır. (Karal, 1982:215). Diyerek meşruti idareden yana olduğunu söylemiştir. Mithad Paşa ile Şehzade Abdülhamid arasında Maslak görüşmesinde şu üç konunun kararlaştırıldığı da rivayet edilmektedir:

1. Kanun-i Esasi'nin ilanı,
2. Devlet işlerinde yalnız yetkili müşavirlerin reylerinin alınması,
3. Sultan V. Murad zamanında ayrı ayrı memurluklarla saraya alınmış olan Sadullah, Ziya ve Namık Kemal Beylerin bundan sonra da görevlerinde bırakılmalı (Celaleddin Paşa, 1983:168).

Öyle anlaşıyor ki, Mithat Paşa, bu üç şartın birincisi ile anayasanın hemen ilanını, ikincisi ile de devlet işlerinde hükümdarın keyfine göre hareketleri yerine hükümetin sorumluluğu üzerine dayanan bir mekanizma kurulmasını sağlamak, üçüncüsü ile de sarayda çevrilmesi muhtemel entrikaları önlemek amacını güdüyor, böylece her taraftan işi sağlama bağlamak istiyordu (Kızıltan, 1994:51).

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesi ve ardından Midhat Paşa'ya verdiği sözleri tutmaması, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi çalkantıların ve güç mücadelelerinin bir yansıması olarak görülebilir. Midhat Paşa'nın reformist ve meşrutiyet yanlısı tutumuyla, Abdülhamid'in daha muhafazakâr ve otoriter bir yönetim anlayışı arasındaki çatışma, taht değişikliği sonrası belirgin hale gelmiştir. Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmemesi ve Midhat Paşa'nın hazırladığı cülus hatt-ı hümayunun üzerinde yapılan düzeltmeler, Abdülhamid'in reformist adımlara karşı duruşunu ve mevcut yönetim anlayışını gösteren önemli olaylardır. Bu, Abdülhamid'in iktidarını kuvvetlendirmek ve otoritesini pekiştirmek amacıyla reformlara karşı çıktığını ve daha otoriter bir yönetim tarzını tercih ettiğini yansıtabilir (Baykal, 1942a:52).

II. Abdülhamid daha tahta çıkışının ikinci günü Sadullah, Ziya ve Namık Kemal beyleri saraydaki görevlerinden Maslak görüşmelerinde Midhat Paşa'ya verdiği sözlerden dönüyordu.

Bu durum karşısında ise Midhat Paşa, devletin bu çok kritik ve buhranlı durumu karşısında, Kanun-ı Esasi'yi acil olarak ilan etmekten başka çıkar bir yol olmadığını düşünüyordu. Kanun-ı Esasi'nin ilanı Avrupalı devletlerin Osmanlı iç siyasetine müdahalesini önleyecek ve devlet yönetiminde yeni bir dönem başlatacaktı (Kuran, 1956:96).

Sultan II. Abdülhamid'in bu tavrı, zamanın karmaşık siyasi ve sosyal dinamiklerine cevap olarak değerlendirilebilir. Saltanatının sürdürülebilmesi ve ülkenin istikrarının sağlanması açısından, mevcut koşullara uyum sağlamak ve reformları kabul etmek önemliydi. Kanun-ı Esasi'nin ilanı, sultanın yetkilerini sınırlandıracak ve Osmanlı toplumunda daha fazla katılım ve temsil sağlayacak bir adımdı. Abdülhamid'in taraftarlığını göstermesi hem iç politikada hem de uluslararası alanda güç dengelerini dengeleme çabası olarak yorumlanabilir. Ancak, bu tavır aynı zamanda reformist ve muhalefet hareketlerinin beklentilerini de dengeleme çabasının bir yansıması olabilir. Her halükârda, bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki karmaşık siyasi manevraların bir örneğidir (Okandan, 1977:28).

1.4.1. Kanun-ı Esasi'nin Hazırlanması ve İlanı

Genç Osmanlılar ve Midhat Paşa gibi reformcu liderler, Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması konusunda meclisler veya komisyonlar gibi temsili organların rolünü ön plana çıkarıyorlardı. Onlar için, anayasanın oluşturulması ve onaylanması sürecinde halkın ve temsilcilerin katılımı büyük önem taşıyordu. Meclis-i Mebusan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yasama organı olarak görülüyordu ve bu çerçevede anayasanın oluşturulması için uygun bir platform olarak değerlendiriliyordu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısındaki gerçekler, bu idealin tam olarak gerçekleşmesini zorlaştırıyordu ve reform süreci boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşılacaktı (Karal, 1982:217).

Midhat Paşa, daha 1875 yılında İngiliz elçisi Sir Henry Eliot'a Genç Osmanlıların amacının bir anayasa hazırlamak olduğunu açıklamıştı. Midhat Paşa'nın da yeni anayasa hazırlıklarına 1876 yılı Mayıs'ında hükümete girmesinden sonra başladığını söylemek yanlış olmaz (Lewis, 1988:163).

II. Abdülhamid dönemindeki meşrutiyet hazırlıklarının Midhat Paşa'ya mal edilmemesi ve meşrutiyetin İslam hukukuyla uyumlu olup olmadığının belirlenmesi için İslam hukukçularından görüş alınması önemli bir adımdı. Bu süreçte iki nazariye ortaya atılmıştı.

Birinci görüş, "Kavanin-i Siyaset" veya "usul" olarak adlandırılan bir anayasanın hazırlanmasının ve bu anayasa altında kurulan meclisin çıkardığı kanunlara uymak

zorunluluğunun İslam hukukuna aykırı olduğunu savunuyordu. Bu görüş sahipleri, anayasanın şer'i (açık) hükümlere aykırı kanunlar yapılmasına yol açabileceğini ve bu durumun İslam hukukuna ters düşeceğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla, böyle bir anayasa ve meclis oluşturulmasını tasvip etmiyorlardı. İkinci görüş ise, meşrutiyetin İslam hukukuyla uyumlu olduğunu savunuyordu. Bu görüş sahipleri, İslam hukukunun değişen zaman ve koşullara uygun olarak yorumlanabileceğini ve meşrutiyetin İslam hukukuna aykırı olmadığını düşünüyorlardı. Onlara göre, İslam hukukuyla uyumlu bir şekilde oluşturulan anayasa ve meclis, devlet işlerini daha adil ve şeffaf bir şekilde yönetmek için uygun bir araç olabilirdi.

Midhat Paşa, her türlü güçlûge ve engele rağmen Kanun-i Esasi ve Meşrutiyetin ilanını bir an evvel gerçekleştirmeye gayret ediyordu. Bu amaçla hazırladığı Kanun-ı Esasi taslağını padişaha gayr-i resmi olarak sunmuştur. Buna karşılık taslağı inceleyen Abdülhamid, içinde memleketin adet ve geleneklerine uymayan bazı hükümler gördüğünü, halbuki memleketin geleceğini garanti altına alacak bir idarenin kurulmasını istediğini, bu sebeple, layihanın özel bir vekiller meclisinde görüşülerek, buna göre değişiklikler yapılması gerektiğini ileri sürüyor, işi gene sürüncemede bırakıyordu (Mithad, 1225:328). Öyle anlaşıyor ki, Sultan II. Abdülhamid, hükümdarlık haklarından herhangi bir surette fedakârlık yapmak istemiyordu (Baykal, 1964b:53).

Sultan Abdülhamid, Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesinden önce Vekiller Heyeti'ni toplantıya çağırdı. M. Celaleddin Paşa'nın konağındaki toplantıda Adliye Nazır Cevdet Paşa ilk önce söz alarak "Madem ki makam-ı mualla-yı Saltanata bir Padişah-ı akıl cülus etmiştir. O halde Kanun-ı Esasi'nin ilanına lüzum kalmamıştır" sözleriyle Midhat Paşa'ya hücum ettiğinde Midhat Paşa, "Sair Vükela dahi Mahmud ve Cevdet Paşaların fikirlerini terviç ve Kanun-ı Esasi'nin ilanını tasdikde tereddüt ediyorlarsa Sadarettten hemen istifa edeceğini" bildirerek tehditli ve kararlı bir dille işin bozulmasına engel olabilmıştır. (Baykal, 1942:57) Meşrutiyet taraftarı olmayan bazı üyelere Padişah'ın halk üzerindeki nüfuzunun sarsılacağından endişe ederek Padişah hakkında Kanun-ı Esasi'de hiçbir kaydın konmasına razı olmuyorlardı. Sonuçta, Midhat Paşa'nın Padişah'a sunduğu Anayasa taslağında gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, kabul olundu ve konferansın açılış gününe rastlayan 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) tarihinde hazırlanan yeni anayasanın II. Abdülhamid tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilmesine karar verildiğinde "Daire-i Hümayun" önündeki alana bir kürsü konulmasına ve dairenin önünün bayraklarla donatılmasına karar verildi (Celaleddin Paşa, 1983:205).

O gün hava pek müsait olmamasına rağmen tören pek parlak oldu. Mabeyin Başkatibi Sadık Paşa'nın öperek; Midhat Paşa'ya verdiği Hatt-ı Hümayun'u, Midhat Paşa, Amed-i Divan-

i Hümayun Reisi M. Celaleddin Bey'e okutmak suretiyle Meşrutiyeti resmen ilan edince her tarafta ve her sınıf halkta büyük bir sevinç uyandı (Kubalı, 1952:167).

23 Aralık 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği günün sabahı Avrupalı büyük devletlerin temsilcileri Devlet-i Âliyye'nin durumunu tayin etmek üzere Bahriye Nezaretinin toplantı salonunda bir araya geldiler. Konferans daha yeni başlamıştı ki; Haliç'in karşı kıyılarında atılan top sesleri yankılanmaya başladı. Avrupalı devletlerin temsilcileri şaşırmıştı. Yoksa Türkler bu olay karşısında isyan mı edeceklerdi? Yoksa yankılanan bu top sesleri, Avrupa'nın isteklerine ve baskılarına karşı bir misilleme miydi? Bütün gözler Türk temsilcinin üzerine çevrildi. Hariciye Nazın Saffet Paşa, yavaş yavaş doğrularak şu sözleri sarfetti: "Efendiler, şu anda atıldığını duyduğunuz top sesleri, Padişah hazretleri tarafından bütün tebaanın müsavi hak ve hürriyetlerini teminat altına alan Kanun-ı Esasi'nin ilanına işarettir. Bu büyük olay sebebiyle, bundan sonra konferans çalışmalarının gereksiz olacağını zannediyorum. 'dedi (Karal, 1962:29).

1876 Anayasası Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen önemli bir siyasi değişimin ürünü olmamakla birlikte, Osmanlı siyasi kültüründe bazı önemli değişikliklere ve batılılaşma eğilimlerinin artmasına yol açtı. Bernard Lewis'in de işaret ettiği gibi, 1876 Anayasası'nın öncesinde, özellikle 19. yüzyılın başlarında bazı Osmanlı devlet adamları arasında batılılaşma fikri giderek benimsenmeye başladı (Lewis, 1988:162).

1876 Anayasası'nın milli egemenlik ilkesine dayanmaması ve yetkilerin hükümdarda toplanması gibi eksiklikleri, o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal yapısındaki karmaşık gerçeklikleri yansıtıyor. Anayasa, reformcu hareketlerin etkisiyle ortaya çıkmış olsa da tam anlamıyla demokratik ve özgürlükçü bir yapıya sahip değildi. Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlı olması ve güvence altına alınmaması, anayasanın yetersizliğini gösteriyor. Ancak, 1876 Anayasası'nın ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anayasal düzenin kurulması yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu adım, Osmanlı toplumunda ve siyasetinde reformist bir hareketin başlangıcını temsil ediyordu. Özellikle 1860'lardan itibaren ortaya çıkan ve sınırlı sayıda aydın tabakası tarafından yürütülen özgürlük mücadelesi, 1876 Anayasası'nın ilanına zemin hazırlamıştı. Bu dönemdeki reform çabaları, daha ileri demokratik ve özgürlükçü değişimler için bir başlangıç noktası oluşturmuştu. Ancak, anayasanın uygulanması ve toplumsal düzenin gerçekten demokratikleştirilmesi için daha fazla çaba ve mücadele gerekecekti. Sultan II. Abdülhamid'in 1876 Anayasası'na yönelik tutumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun reform sürecinde yaşanan zorlukları ve çatışmaları gösteriyor. Anayasanın sınırlı özgürlük ve temel haklar sunmasına rağmen, II. Abdülhamid'in bu belgeyi fiilen uygulama alanından çekmesi, reformist adımlara karşı gösterdiği direnci yansıtıyor (Önsoy,

1986:88).

1.4.2. Mebusan Meclisinin ve Ayan Meclisinin Açılması

1877 seçimleri, yüzyıllarca mutlakiyetle yönetilen Osmanlı Devleti'nde parlamenter rejime geçişin başlangıcıdır. 1876 Anayasası'nın kabul ettiği Meclis-i Umumi'nin iki ayrı meclisten oluşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yasama organının yapısını belirliyordu. Bu meclislerin adları Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olarak belirlenmişti. Heyet-i Ayan, Osmanlı İmparatorluğu'nun üst meclisi olarak düşünülüyordu. Üyeleri ve başkanı doğrudan padişah tarafından seçilir ve Heyet-i Mebusan üyelerinin toplam sayısının üçte birinden fazla olamazdı. Heyet-i Ayan, daha çok tecrübeli bürokratlar, ileri gelenler ve uzmanlar tarafından oluşturulmuştu. Heyet-i Mebusan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun alt meclisi olarak kabul edilirdi. Üyeleri seçimle belirlenir ve halkın temsilcilerini içerirdi. Meclis-i Umumi'nin yasama yetkisine sahip olan kısmı Heyet-i Mebusan'dı ve halkın sesini yasama sürecine yansıtan bir organdı (Önsoy, 1994:89).

Anayasa'nın emrettiği seçim kanununun hazırlanamadan seçimlere gidilmesi, reform sürecinde yaşanan sıkıntıların ve pratik zorlukların bir yansımasıdır. İlk mebus seçimlerinin gerçekleştirilmesi için mevcut duruma uygun geçici bir çözüm olan "Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihabı ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate" adlı seçim talimatının kullanılması, siyasi süreçteki belirsizliği geçici olarak gidermeyi amaçlıyordu. Bu seçim talimatı, seçimlerin nasıl yapılacağına dair kısa ve geçici hükümleri içeriyordu. Ancak, bu tür geçici önlemlerin kullanılması, demokratik süreçlerin ve temsilin sağlanması açısından yetersiz olabilir ve reformistlerin taleplerini tam olarak karşılamayabilir. Bununla birlikte, bu tür zorluklar ve belirsizlikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun reform sürecinde karşılaşılan tipik engellerden biri olarak değerlendirilebilir (Karakoç, 1341/1343:34-36).

Kanun-ı Esasi seçimlerin bir veya iki dereceli olacağını belirtmediği halde, Talimat-ı Muvakkate iki dereceli bir seçim usulünü kabul etmekte idi. Fakat bu iki dereceli bir seçim usulü olmayıp, bazı Avrupa ülkelerinde Ayanların seçimleri için tatbik edilen bir usule benziyordu. Gerçek anlamda seçim usulünde halk önce ikinci seçmenleri seçiyor ikinci seçmenlerde Mebusları seçiyordu. Halbuki Talimat-ı Muvakkate'nin ikinci maddesine göre, İstanbul ve çevresi hariç olmak üzere, Vilayetlerde Mebuslar, Vilayet, Liva ve kazaların İdare Meclislerinin azalan tarafından seçilecekti (Karal, 1982:309-310).

Bir yandan seçimler devam ederken bir yandan da Mebuslar Meclisi için bina aranıyordu. Sonunda Bayındırlık ve Ticaret Bakanlıklar binası uygun görülerek burasını derhal

boşaltıldı. Bu binayı elverişli bir duruma getirmek için baş mimar Serkis Bey binayı onararak kısa sürede Meclise uygun hale getirildi. Binanın birinci katında, milletvekili salonu yapıldı. Salonun sağ tarafında, elçilere ve gazetecilere ayrıca odalar ayrıldı. Binanın ikinci katında Ayan Meclisi için salon ve odalar vardı (Said, 1328:74).

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen Meclis-i Mebusan'ın açılış törenine Avrupa'dan gelen birçok kişi ve gazeteci, o dönemin siyasi ve toplumsal önemini yansıtmaktadır. Bunlar arasında o dönemde dünyada adlan geçen Times, Le Temps, Journal des Demobts, Levant Herald ve Sykel gibi gazetecilerin muhabirleri de vardı. Bunlar telgraflarla hemen her gün İstanbul'dan Paris, Londra, Viyana, Berlin ve Amerika'ya haberler gönderiyorlardı. Bunlar haberlerinde, gerek Meclis-i Mebusan'ın açılışından ve gerekse açılış sırasında okunan Padişah'ın nutkundan duydukları memnuniyeti dile getiriyor ve açılış törenini ayrıntılı şekilde veriyorlardı (Özsoy, 1994:110).

Meclisin açıldığı gün 19 Mart 1877 günü, II. Abdülhamid'in fermanıyla bütün resmi daireler kapatılmıştır. O gün sabah erkenden itibaren, Beşiktaş Sarayına giden yol kalabalıklaşmaya başladı. Herkes töreni izlemeye geliyordu. Vekiller, devlet büyükleri komutanlar, din adamları, elçiler ve yabancı gazeteciler yayınlanan "Teşrifat-ı Hümayun'a göre protokoldeki yerlerini almışlardı. Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda gerçekleştirilecek Meclis-i Mebusan açılış törenine Topkapı Sarayı'ndan getirilen tahtın konması, o dönemdeki tören ve protokolün önemli bir detayını oluşturuyordu (Kartal, 1962:232).

İlk Osmanlı Meclisi'nde yer alan milletvekilleri, genellikle vilayet meclislerinin üyeleri arasından seçilmişlerdi. Bu durum, meclisin Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerini temsil eden çeşitli kesimleri bir araya getirmesini sağlıyordu. Milletvekilleri, genellikle ülkenin eşrafını, yüksek sosyal statüye sahip olanları temsil ediyorlardı. Varlıklı ve kültürlü kişiler oldukları için, müzakere usullerine hakimlerdi ve hem yerel hem de genel düzeydeki problemleri kavrama yetisine sahiptiler. Bu milletvekilleri, meclis içindeki çalışmalarda ılımlı bir tavır sergiliyor ve Kanun-ı Esasi'ye bağlılıklarını gösteriyorlardı. İmparatorluğun yönetiminde belirli bir misyonları olduğuna inanıyorlardı ve bu misyonun gereğini yerine getirmek için çalışıyorlardı. Bu şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli kesimlerini temsil eden bu milletvekilleri, meclisin tarihin en büyük demokratik tecrübelerinden birini oluşturduğuna inanıyorlardı. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek bir demokratik düzenin kurulması ve sürdürülmesi için daha fazla çaba ve mücadele gerekiyordu. İlk Meclis'in sınırlı yetkileri ve sınırlı katılımı, tam anlamıyla demokratik bir sistemden ziyade, bir başlangıç noktası olarak görülmelidir (Kartal, 1962:233).

1.4.3. Meclislerin Kapatılması ve Kanun-i Esasi'nin Rafa Kaldırılması

II. Abdülhamid saltanatında, Osmanlı Meclis-i Mebusanı süresiz olarak tatil etme yetkisi Kanun-ı Esasi tarafından kendisine tanınmıştı. 13 Şubat 1878 tarihinde Sultan II. Abdülhamid, meclisin süresiz olarak tatil edilmesine karar verdi. Bu karar, Sultan II. Abdülhamid'in meclisin işleyişini ve siyasi faaliyetlerini kontrol altında tutma isteğinin bir ifadesiydi. Meclis'in tatil edilme kararı, Ahmet Vefik Paşa tarafından okundu. Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı Devleti'nde önemli bir devlet adamıydı ve dönemin siyasi figürlerinden biriydi. Meclis'in tatil edilmesi, II. Abdülhamid'in iktidarının güçlendirilmesi ve reformist veya muhalefetçi unsurların etkisini azaltması amacıyla alınmış bir karardı.

Abdülhamid'i Kanun-ı Esasi'nin ilanına Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dış meseleler büyük ölçüde etkili olmuş ve bu şekilde bir rejime Osmanlı İmparatorluğu adeta zorlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid her ne kadar Midhat Paşa'ya söz vermiş ise de Balkan krizi ve İstanbul Konferansı Meşrutiyetin ilanında önemli rol oynamıştır. Konferansa katılan yabancı devletlerin temsilcilerini tatmin ve gayr-i müslim tebaanın hukukunun garanti edilmesi için, meşrutiyetin ilanı en iyi bir tedbir olarak görülmüştür (Özsoy, 1994:161).

Meclisin açılışının İstanbul'da şenliklerle kutlanması, Osmanlı toplumunda belirli bir kesim tarafından olumlu karşılanmış olabilir. Ancak, halkın bu şenliklere ne ölçüde katıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı toplumu içinde meşrutiyetin destekçileri olduğu kadar, muhafazakârlar ve statükocu kesimler de vardı. Bu kesimler, meşrutiyetin getirebileceği değişikliklere karşı çıkabilir veya şüpheyle yaklaşabilirlerdi. Dolayısıyla, Meclis'in açılışının şenliklerle kutlanması, belirli bir kesimin mutluluğunu yansıtıyor olabilir ancak halkın genel tutumunu net bir şekilde belirlemek zordur. Her halükârda, Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetin ilanı ile birlikte siyasi ve toplumsal dinamiklerde önemli değişiklikler yaşandığı ve bu dönemin Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olduğu kabul edilir.

İkinci dönem Meclisin açılışı 93. savaşının en şiddetli zamanına rastlamıştır. Savaş sırasında, savaşla ilgili konularda görülen hususlar, Meclisin gözünde ihanet boyutlarına ulaşmaya başlamış, bu durum Meclisi sert bir tutum içine itmişti. Meclis-i Mebusan açıkça olmasa bile, Padişahı savaşın kötü gidişinden sorumlu tutmuştur. Aslında, Sultan II. Abdülhamid ve bazı devlet adamları baştan beri Meşrutiyete karşı bir tavır içindeydi. Padişah ve devlet adamları Avrupa'ya şirin gözükerek yapabilecekleri en büyük fedakârlığı yapmışlar ve Meşrutiyeti ilan etmişlerdi. Oysa bu fedakârlık 93 savaşını önleyememişti. Başa bu felaket geldikten sonra, fedakârlık yapmakla yapmamanın bir olduğu sonucuna varıldı. Böylece Padişah ve bazı Osmanlı Devlet adamları kendilerini rahatsız eden Meşrutiyet yönetimine son

verdiler (Özsoy, 1994:163).

Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusanı kapatmasını haklı kılacak sebepler de vardır. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanında Türk asıllı mebusanların oranı %50'ye yakındı. Meclis zabıtları incelenirse, anlaşılır ki, Türk olmayan mebuslar garip isteklerde bulunmuşlardır. Mesela Türkçenin yanında, Rum, Ermeni, Arap ve Arnavutlar da kendi dillerinin resmi dil olmasını istemişlerdir. Hatta ikinci dönemde daha da ileri giderek, muhtariyet talebinde bulunmuşlardır. Meclisteki, Türk mebuslarının da tam bir dayanışma içinde olduğu söylenemez. Bütün bu sebepler, Sultan II. Abdülhamid'i Meşrutiyete son vermeye zorlamıştır (Özsoy, 1994:164).

1.5. II. Meşrutiyet Dönemi

I. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir dönemdir ve demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak kabul edilir. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle başlayan bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen genel seçimler, farklı etnik ve dini grupların temsil edilmesine olanak tanımıştır. Bu, demokrasi tarihinin ilk meclislerinden birinin oluşmasını sağlamış ve çoğulculuk ilkesiyle uyum içinde bir yönetim anlayışının ilk adımlarını atmıştır. Ancak, II. Abdülhamit döneminde meclisin tatil edilmesi, demokratik sürecin zorlukları ve sınırlamalarıyla karşılaşıldığını gösterir. Özellikle Osmanlı-Rus savaşı gibi önemli olaylarla ilgili kararların zamanında alınamaması, meclisin işlevsizleşmesine ve sonunda tatil edilmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra, I. Meşrutiyet Dönemi'nin kısa sürmesinde, Türk millî burjuvazisinin henüz güçlenmemiş olması ve meşrutiyetin destekçilerinin güçlü bir şekilde örgütlenememiş olmaları gibi faktörler etkili olmuştur. Ayrıca, köy ve kasabalarda yaşayan halkın meşruti rejimin önemini anlamaması ve desteklememesi de dönemin kısa ömründe etkili olmuş (Petrosyan, 1974:107).

1889'da başlayan İnkılap-ı Osmanî hareketi, II. Abdülhamit yönetimine karşı önemli bir muhalif hareket olarak kabul edilir. Bu hareketin kurucuları Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit, İshak Sukuti ve Ohrili İbrahim Temo gibi isimlerdir. İnkılap-ı Osmanî, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve toplumsal değişimler talep eden bir reform hareketiydi. İnkılap-ı Osmanî hareketi, II. Abdülhamit'in otoriter ve merkeziyetçi yönetimine karşı çıkıyor ve daha demokratik ve özgürlükçü bir yönetim talep ediyordu. Bu hareket, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi reformların gerçekleştirilmesi için çaba sarf ediyordu. Ancak, II. Abdülhamit'in baskıcı rejimi ve muhalefeti bastırma politikaları, İnkılap-ı Osmanî hareketinin etkinliğini sınırlamıştır. İnkılap-ı Osmanî hareketi, Osmanlı toplumunda ve

siyasetinde reformist fikirlerin yayılmasına ve siyasi katılımın artmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, II. Abdülhamit'in sıkı kontrolü altında, bu tür muhalif hareketlerin etkisi ve başarısı sınırlı kalmıştır (Temo, 1987:13-15).

II. Abdülhamit'in uyguladığı baskıcı yönetim anlayışına karşı çıkanlar arasında İnkılap-ı Osmanî hareketi gibi çeşitli muhalif gruplar bulunuyordu. İstibdatın kaldırılması, II. Abdülhamit'in otoriter yönetimine son verilmesi ve daha demokratik bir düzenin sağlanması için birçok kişinin ortak talebiydi. Jön Türkler adı verilen hareket, bu muhalif gruplardan biriydi ve II. Abdülhamit'in istibdadına karşı çıkıyordu. Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi reformlar yapılmasını, anayasal düzenin yeniden tesis edilmesini ve halkın daha fazla katılımını sağlayacak adımların atılmasını savunuyordu. Jön Türkler, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı açıkça muhalif bir tavır alıyor ve reformist bir siyasi programı benimseyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda demokratikleşme sürecinin hızlandırılmasını hedefliyordu. Bu nedenle, Jön Türkler adı verilen bu hareket, İnkılap-ı Osmanî hareketi gibi diğer muhalif gruplarla birlikte II. Abdülhamit'in otoriter yönetimine karşı çıkan ve demokratik reformları savunan bir hareket olarak ön plana çıkmıştır (Shidara, 1994:1189).

II. Abdülhamit'e karşı oluşan muhalefet gruplarının bir araya gelerek birlikte hareket etme çabaları, Prens Sabahattin Bey'in gayretleriyle 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde düzenlenen toplantıyla somutlaşmıştır. Bu toplantı, Türkiye'nin siyasi tarihinde I. Jön Türk Kongresi olarak anılmaktadır. Ancak, kongrede beklenenden farklı bir gelişme yaşanmıştır; muhalefet safları ikiye bölünmüştür. Bu bölünmenin temel nedeni, II. Abdülhamit'in siyasetine ve yönetimine karşı izlenecek stratejiler konusundaki farklı görüşlerdir. Prens Sabahattin Bey liderliğindeki grup, Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyet, II. Abdülhamit'e karşı mücadelede daha özerklikçi bir yaklaşım benimsemiş ve merkeziyetçi yönetimi sorgulamıştır. Bu grup, Osmanlı toplumunda daha geniş bir katılım ve temsil talep ederken, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunmuştur (Reyhan, 2004:147). Ahmet Rıza Bey önderliğindeki grup, Prens Sabahattin Bey'in liderliğinde kurulan Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne karşı olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oluşturmuşlardır (Akşin, 1980:54-55).

Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre, II. Abdülhamit'e karşı bölünen muhalefet gruplarının aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek ve birlikte hareket ederek güçlerini birleştirmek amacıyla toplanmıştır. Kongrenin adı, bazı kaynaklarda "Osmanlı Türk İhtilalcileri Kongresi" olarak da anılmaktadır. 1907 Jön Türk Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı etnik, dini ve kültürel gruplarını temsil eden birçok muhalif gücün bir

araya gelerek II. Abdülhamit'e karşı ortak bir platform oluşturduğu önemli bir toplantıdır. Kongrenin sonunda yayınlanan bildirinin en önemli ilkesi, ırk, dil ve din ayrımı yapmaksızın Osmanlı halklarının kanun önünde eşitliğini vurgulamasıdır (Knight, 1993:84).

Rusya ile İngiltere'nin Reval'de bir araya gelmesi, Osmanlı halklarında ve muhalif örgütlenmelerde büyük tepkilere yol açmıştır. Bu toplantı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasında belirli bir etki alanı kurulmasına yönelik girişimlerin olduğu şeklinde algılanmış ve bu durum Osmanlı halkı ve muhalif örgütler arasında endişe ve rahatsızlık yaratmıştır. Bu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesi için çeşitli muhalif gruplar harekete geçmiştir. 3 Temmuz 1908'de (20 Haziran 1324) Kolağası Niyazi Bey ve 20 Temmuz 1908'de (7 Temmuz 1324) Eyüp Sabri Bey gibi önemli kişiler, Kanuni Esasın yürürlüğe girmesi ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi için dağa çıkmışlardır. Bu adımlar, II. Abdülhamit'in otoriter yönetimine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kolağası Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey'in liderliğindeki bu hareketler, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesine doğru önemli bir adımı temsil etmektedir (Uzunçarşılı, 1993:13). Bu dönemde Eyüp Sabri Bey ve Resneli Niyazi Bey'in öncülüğündeki kuvvetlerin dağa çıkmasının ardından, İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) tarihinde Manastır'da Meşrutiyet'in ilanını gerçekleştirmiştir. Bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Uzunçarşılı, 1993:30-31). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Temmuz 1908'de Manastır'da Meşrutiyet'i ilan etmesinden sonra, II. Abdülhamit de 23-24 Temmuz gecesi Meşrutiyet'in yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir. Bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihi bir dönemeç olmuş ve II. Meşrutiyet'in resmîyet kazanmasını sağlamıştır (Akşin, 1980:77).

II. Meşrutiyet Dönemi, II. Abdülhamit'in iradesiyle 24 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve toplumsal açıdan önemli değişimlerin yaşandığı bir süreci işaret etmektedir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanının 16 Mart 1920 tarihinde süresiz olarak tatil edilmesiyle II. Meşrutiyet Dönemi resmen sona ermiştir.

1908 yılında yapılan seçimi ile II. Meşrutiyet döneminin ilk meclisi açılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde yapılan 1912 seçimleri ise eli sopalı seçimler olarak tarihin sayfalarında yer almıştır, eli sopalı seçimlerden iki yıl sonra yapılan 1914 seçimleri muhalefet grubunun olmadığı bir zeminde gerçekleşmiştir. 1919 seçimleri, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın son oluşumunu temsil etmektedir. Bu seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi ve toplumsal belirsizliklerin bir yansıması olarak gerçekleşmiştir (Kaan, 2021:350).

İttihat ve Terakki'nin seçimi kazanmasına rağmen, dönemin iç ve dış gelişmeleriyle

başta çıkamaması ve düzeni sağlayamaması önemli bir sorun teşkil etmiştir. Mehmed Sait Paşa Hükümeti'nin başarısızlığı ve istifası, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi istikrarsızlığın artmasına ve hükümet krizlerinin derinleşmesine yol açmıştır. Mehmed Sait Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından yerine Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti kurulmuştur. Ancak, bu hükümet döneminde de iç ve dış baskılar artmış ve istikrarsızlık devam etmiştir. Bu dönemde alınan kararlar ve hükümetin politikaları halk ve muhalefet kesimlerinin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Sonuç olarak, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti döneminde de düzen sağlanamamış ve siyasi istikrarsızlık devam etmiştir (Tanör, 1996:154). İttihat ve Terakki'nin gücü önceki dönemde kırılmış olsa da Balkan Savaşları sırasında izlenen siyaset onların yeniden iktidara gelmesine yol açmıştır. Balkan Savaşları sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği politika, büyük devletlerin barış tekliflerini kabul ederek toprak kayıplarını kabul etmesi şeklindeydi. Bu politika, kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açmış ve İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmesinde etkili olmuştur. İkinci kez iktidara gelen Kâmil Paşa Kabinesi'nin bu politikası, hükümet darbesi için fırsat kollayan İttihat ve Terakki üyelerini harekete geçirmiştir. İttihat ve Terakki mensupları, 23 Ocak 1913'te Babıali Baskını adı verilen bir olayla iktidarı ele geçirmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin tekrar iktidara gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi karmaşayı derinleştirmiş ve ülkenin çöküş sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin izlediği politikalar, ülkenin içinde bulunduğu zor durumu daha da kötüleştirmiştir (Ahmad, 1984:137-146).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dönüşümü ve evrimi oldukça önemlidir. 1913 yılında gerçekleşen bu dönüm noktası, örgütün gizli yapılanmasından açık bir siyasi partiye dönüşüm sürecinin başlangıcını işaret eder. Bu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin artan etkisi ve gücü, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi sahneyi belirleyen bir faktör haline gelmiştir. Ancak, İttihat ve Terakki'nin tamamen açık bir siyasi parti kimliğine bürünmesi zaman alacaktı. 1918'e kadar, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti hem siyasi hem de askeri güç merkezi olarak önemini korumuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun politikalarını etkilemiştir. Ancak, bu dönemde bile, İttihat ve Terakki'nin etkisi sadece resmi siyasi yapılarla sınırlı kalmamış, hala bir dereceye kadar gizli ve klandestin bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir (Tanör, 1996:155).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde siyasi cinayetler oldukça önemli bir rol oynamıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidarında, muhalif seslere karşı sert önlemler alınmış ve bazı durumlarda cinayetlere başvurulmuştur. Hasan Fehmi Bey, Ahmet Samim Bey ve Zeki Bey gibi gazetecilerin öldürülmesi, muhalif seslere karşı gösterilen şiddetin bir yansıması olarak görülmektedir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi de önemli siyasi bir cinayettir ve

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan önemli bir olayın parçasıdır. Mahmut Şevket Paşa, 31 Mart Vakası'nın bastırılmasında önemli bir rol oynamış ve bu olay sırasında hareketin lideri olarak ön plana çıkmıştır. Ancak, 10 Haziran 1913'te öldürülmesi, siyasi entrikaların ve iç çatışmaların bir sonucu olarak algılanmıştır. Bu cinayet, dönemin siyasi karışıklıklarının ve güç mücadelelerinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Bu siyasi cinayetler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemindeki siyasi istikrarsızlığın ve iç çatışmaların bir göstergesi olarak kabul edilir. İttihat ve Terakki'nin iktidarında, muhalefetin bastırılması ve muhalif seslere karşı şiddetin artması, imparatorluğun siyasi ve toplumsal yapısındaki çürümenin bir işareti olarak görülmüştür.

1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde siyasi açıdan önemli bir değişimi işaret etmiştir. Bu dönemde, Padişah gücünü paylaştığı bir meclisle ülke yönetiminde söz sahibi olmuş ve yasama sürecinde Meclis'in rolü artmıştır. Padişah, geleneksel meşruiyet kaynaklarını korumuş olsa da artık yasama sürecinde Meclis'in etkisi ve önemi artmıştır. Kanun-i Esasi ve Meşruti-Parlamenter sistem çerçevesinde Meclis'in seçim yoluyla oluşması, yasal ve ussal meşruiyetin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde, hükümetin ve yasama organının yetkileri belirlenmiş ve halkın temsilcileri tarafından yasaların oluşturulması ve uygulanması sürecine katılımı sağlanmıştır. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, bu meşruiyet algısı daha da değişmiş ve geleneksel meşruiyetten ziyade yasal-ussal meşruiyet vurgulanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, halkın egemenliği ve demokratik prensipler ön plana çıkmış, siyasi meşruiyetin temeli olarak yasalar ve anayasal düzenlemeler belirlenmiştir. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte önemli bir adım olmuş ve ülkenin siyasi ve hukuki yapısını temelden değiştirmiştir (Kaan, 2021:352).

II. Meşrutiyet dönemi seçimleri, Osmanlı Devleti'nde demokratik süreçlerin yaşandığının ve meşruiyet algısının güçlendiğinin bir göstergesidir. Ancak, bu süreçlerde çeşitli zorluklar ve manipülasyonlar da yaşanmıştır. 1908 seçimleri, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olup, halkın siyasi katılımını sağlamak için önemli bir adım olmuştur. Ancak, diğer seçimlerde olduğu gibi, bazı baskılar ve manipülasyonlar da yaşanmıştır. 1912'deki erken seçimlerde İttihat ve Terakki'nin baskıları altında gerçekleşen "eli sopalarla seçimler", demokratik sürecin zorluklarına işaret etmektedir. 1914 seçimleri ise İttihat ve Terakki'nin muhalefetsiz bir ortamda gerçekleştirdiği ve savaş atmosferi nedeniyle etkisiz kalan bir süreç olarak öne çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, meclisin etkisi sınırlı kalmış ve siyasi süreçlerde belirgin bir etkisi olmamıştır. 1919'daki son seçimler ise II. Meşrutiyet Dönemi'nin sona erdiği ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin başladığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu seçimlerin ardından, Osmanlı Devleti'nin sonunu

getirecek olan Kurtuluş Savaşı süreci başlamıştır. Bu seçimlerin incelenmesi, Osmanlı Devleti'nin demokratik süreçlerindeki zorlukları ve meşruiyet algısının nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemlidir. Manipülasyonlar, baskılar ve savaş gibi faktörler, demokratik süreçlerin işleyişini zorlaştırmış ve meşruiyet algısını etkilemiştir (Kaan, 2021:352-353).

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gerçek anlamda örgütlenmiş siyasi partiler bulunmuyordu. Ancak, II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar var olan siyasi muhalefet örgütlenmeleri genellikle monarşik yapılanmalardı ve Jön Türk hareketi içinde yer alıyorlardı. Jön Türk hareketi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli bir rol oynamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi değişim için bir odak noktası haline gelmiştir. Bu hareket, farklı ideolojik ve etnik gruplardan gelen aydınların, subayların ve diğer reformistlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Kabasakal, 1991:23).

II. Meşrutiyet Dönemi Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir ve çoğulculuk anlayışının vurgulandığı bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çoklu etnik ve dini yapıları göz önüne alındığında, bu dönemde farklılıkların mümkün olduğu kadar parlamentoda temsil edilmesi, demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan çoğulculuk açısından önemlidir. Parlamantonun işlevinin artması, seçimlerin iktidar gücünü elde etmede en önemli meşrutiyet kaynağı olması da demokratik gelişmeler arasında yer alır. Seçimlerin düzenli olarak yapılması ve halkın temsilcilerini seçme hakkının tanınması, hükümetin ve siyasi liderlerin halkın iradesine daha fazla hesap vermesini sağlamıştır. Ayrıca, II. Meşrutiyet Dönemi'nde gazetelerin ve dergilerin hızla siyasal hayatta etkili bir konuma yükselmesi ve vatandaşları bilgilendirmede basınının en önemli araç haline gelmesi de demokratik gelişmeler arasındadır. Basının yaygınlaşması ve serbestleşmesi, halkın siyasi olaylar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamış, siyasi tartışmaların ve farklı görüşlerin ifade edilmesine olanak tanımıştır. Bu dönemdeki demokratik gelişmeler, Türkiye'nin demokrasi tarihindeki ilerleyişin önemli kilometre taşlarını oluşturur. Çoğulculuk, seçimlerin düzenliliği, basınının özgürlüğü gibi ilkeler, demokratik bir toplumun temel taşlarıdır ve II. Meşrutiyet Dönemi Türkiye'sinde bu ilkelerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur (Kaan, 2021:365).

II. BÖLÜM

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLERİ

II. Meşrutiyet Dönemi Türkiye'si, parlamenter ve anayasal düzen içinde çoğulcu bir siyasi ortama geçişin yaşandığı önemli bir dönemdir. İkinci kez ilan edilen Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde farklı düşünce ve ideolojilere sahip partilerin temsil hakkı elde ettiği bir dönemi başlatmıştır. 1876'da açılan Osmanlı parlamentosunun ikinci Meşrutiyet evresinde üç yasama dönemine sahip olması, tüm politik çevrelerin katılım gösterdiği ve her konunun tartışma alanı bulunduğu bir siyasallaşma sürecini yansıtmıştır. Bu dönemde, meşruti demokrasinin gereği olarak tüm etnik ve dini gruplar, siyasal yapılanma ve dönüşüm içinde politik faaliyetlerde bulunma imkânı bulmuşlardır. Meşruti yaşam, Batı'daki gibi partileşmeyi, örgütlenmeyi, parlamenter ve anayasal düzeni içermiştir. Parti kurma talebi ve bu yönde politik faaliyetlerde bulunma isteği, meşrutiyetin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve demokratikleşme çabalarının bir yansımasıdır. II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin siyasi arenada çeşitliliği ve katılımcılığı teşvik ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde farklı siyasi görüşlerin ifade edilmesi ve çeşitli grupların temsil edilmesi, Osmanlı siyasetinin çeşitlenmesine ve demokratikleşme sürecinin ilerlemesine katkı sağlamıştır (Şerif Paşa, 1990:30).

II. Meşrutiyet'in ilanı ve anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda umut dolu bir atmosfer oluşmuştu. Anayasanın yürürlüğe girmesi, imparatorluk çapında güçlü bir yönetimin kurulması ve toprak bütünlüğünün korunacağına dair inançlar güçlenmişti. Ayrıca, kamuoyunda geniş bir şekilde hak ve özgürlüklerin yaşanacağına dair olumlu bir hava hakimdi. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha demokratik bir siyasi yapılanma ve yönetim biçimi öngörülüyordu. Bu durum, halk arasında büyük bir umut ve heyecan yaratmıştı. Anayasa ile birlikte, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınacağına dair beklentiler de yüksekti (Knight, 1993:200).

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dönüşüm umuduyla birlikte Batılı demokrasilerin model alındığı bir hava hakimdi. Bu dönemde, özellikle geniş halk kesimleri arasında, İngiltere gibi demokratik ve parlamenter bir sistem ile yönetilen bir ülke olma hayali yaygındı (Şeref, 1980:260-263). II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük siyasi belirsizliklerin yaşandığı bir dönem olmasına rağmen önemli demokratik gelişmelerin de yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemde, yoğun siyasallaşma, düşünce ve basın özgürlüğü gibi unsurlar etkin hale gelmiş ve politik çoğulculuk ile farklılaşma önemli

ölçüde artmıştır. Ayrıca, Osmanlı toplumu, siyasal katılım ve temsil hakkı gibi önemli demokratik kazanımlar elde etmiştir (Suphi, 1989:124).

Osmanlı/Türk siyasal gelişiminde çok partili hayata geçilmesiyle önemli bir dönemeçtir. Bu dönemde her türlü ideolojik ve siyasal görüşün kendisini temsil etme veya var olma mücadelesi verebilme hakkı tanınmıştır. Bu açıdan 1908-1913 arası çoğulcu dönem, siyasal gelişmeler, siyasal modernleşme ve demokratikleşme bakımından İmparatorluğun altın çağı olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde özgürlükçü ve çoğulcu bir atmosferde, çeşitli siyasi görüşlerin temsil edildiği birçok politik kuruluş ortaya çıkmıştır. Azınlık unsurlardan sosyalistlere, liberallere ve dini ayrıcalıklara dayanan örgütlenmelere kadar geniş bir yelpaze görülmeye başlanmıştır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı toplumsal kesimlerinin siyasi katılım ve temsil konusunda daha özgür bir ortamda bulunduğunu göstermektedir. Siyasi çoğulculuk ve farklı görüşlerin ifade edilmesi, demokratik bir toplumun temel taşlarından biridir ve II. Meşrutiyet Dönemi, bu anlamda önemli bir dönemeçtir. Farklı siyasi grupların ortaya çıkması ve siyasi rekabetin artması, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal yapılanmasında önemli bir değişimi simgeler (Keyder, 1989:53).

1908-1913 yılları arasındaki çoğulcu dönem, Osmanlı/Türk siyasal hayatında önemli bir dönemeçtir. Bu dönemde iki genel seçim yapılmış ve bu seçimler sonucunda parlamento açılarak çok partili hayata geçilmiştir. İttihat ve Terakki dışında çoğunluğu muhalif olan birçok parti veya cemiyet kurulmuş ve böylece farklı siyasal ülkü veya ideolojilerin iktidar mücadelesi verebildiği demokratik bir geleneğin yerleşmesi için uygun bir zemin oluşmuştur. Kurulan partilerin çeşitli amaçları bulunmaktaydı. Bazıları sadece iktidarı elde etme amacı gütmüş, bazıları ise sadece iktidarı tasfiye etme amacına odaklanmıştır. Kimi partilerin kuruluşu kişisel hırsların sonucu olmuşken, kimisi de etnik ve dini unsurların siyasal ve hukuki çıkarlarını iktidar karşısında korumayı hedeflemiştir. Bu çeşitlilik, Osmanlı/Türk siyasi sahnesinde çok sesliliğin ve çoğulculuğun gelişmesine olanak sağlamıştır. Ancak, bu dönemdeki siyasi çekişmeler ve partizanlık da göz ardı edilemez. Partiler arasındaki çatışmalar ve rekabet, siyasi istikrarsızlığa ve belirsizliğe yol açmış ve bazı durumlarda hükümetlerin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur (Hocaoğlu, 2008:5).

II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinde iç dinamiklerin yanı sıra büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerinin ve planlarının yarattığı endişeler önemli bir etkeni. Özellikle Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi ve bölgesel denge politikaları, Osmanlı yönetimi ve kamuoyu üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Meşruti rejimin Avrupa'da olumlu bir şekilde karşılanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası alanda yeniden saygınlık kazanmasına ve dış politikada güçlenmesine katkı sağladı. Özellikle

İngiltere'nin, II. Abdülhamit ve Sadrazam Sait Paşa'yı kutlaması ve Reval projesini geri çekmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda meşruti rejime olan desteği artırdı ve iç kamuoyunda olumlu bir hava oluşturdu (Ahmad, 1996a:130).

2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Çağlar Keyder “Türkiye’de Devlet ve Sınıflar” adlı eserinde ifade ettiği gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş amacı öncelikle Osmanlı Devleti'nin iç ve dış zorluklar karşısında güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlamaktır. Cemiyetin önde gelen düşünce akımlarından biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli milliyetçi ayrılık hareketleri ve dış müdahaleler nedeniyle giderek zayıfladığını ve parçalandığını görmesiydi. Bu nedenle, İttihat ve Terakki öncelikle Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı amaçlıyordu. Ancak, Keyder'in belirttiği gibi, İttihat ve Terakki'nin odak noktası sadece iktisadi bir program değil, öncelikle devleti kurtarmayı hedefleyen bir siyasi eylemci anlayıştı. Bu, geleneksel düzeni, bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu değiştirmeden korumanın sembolik bir formülü olarak kabul edildi. Bu nedenle, İttihat ve Terakki'nin öncelikli amacı, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak ve güçlü bir devlet yapısını korumaktır. İttihat ve Terakki'nin kuruluşundaki temel kaygı, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek ve toplumsal düzeni, devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyarak sürdürmektir. Bu nedenle, cemiyetin politik eylemleri ve reform çabaları, öncelikle devletin güçlenmesi ve varlığını sürdürmesi üzerine odaklanmıştır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve erken dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal koşulların bir yansımasıydı. Cemiyetin kurucuları, Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade tarafından kuruldu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve istibdatı durdurmayı amaçladılar. Cemiyetin ilk olarak "İttihad-ı Osmani" adıyla kurulması ve daha sonra "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alması, Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini ve ilerlemesini hedeflediğini gösterir. Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'le kurulan ilişki, cemiyetin uluslararası alanda da etkin olma çabalarını yansıtır. Cemiyetin kurucuları, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden gelen genç aydınlardı. Balkanlar'daki teşkilatlanmada Carbonari ve Mason örgütleri yapılarından faydalandılar ve küçük hücreler şeklinde örgütlenerek gizli çalışmalar yürüttüler. Her hücrenin kendine özgü bir numarası ve üyelerinin de numaralandırılması, cemiyetin sıkı bir şekilde örgütlenmesini ve güvenlik önlemlerini gösterir. Osmanlı İttihat ve

Terakki Cemiyeti'nin yayınladığı ilk bildiride imzasını taşıması, cemiyetin siyasi etkinliğini ve politik hedeflerini kamuoyuna duyurduğunu gösterir. Bu dönemde cemiyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi mücadelede önemli bir rol oynamış ve daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve toplumsal yapısında önemli değişimlere öncülük etmiştir (Shaw – Shaw, 1994a: 312).

Kazım Karabekir'in "İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu" adlı kitabında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu iki aşamada ele aldığı belirtiliyor. İlk aşama, 1889 yılında İstanbul'da, henüz olgunlaşmamış bir ortamda ve beş tıbbiye talebesinin özgürlükçü heyecanlarıyla başlamıştır. Bu dönemde cemiyet, özellikle İstanbul'daki talebeler arasında etkin olmuş, ancak ordulara ulaşamadığı için İstanbul'daki baskıcı yönetim karşısında etkisiz kalmış ve kısa sürede dağılmıştır. İkinci aşama ise 1906 yılında Makedonya'da, özellikle ihtilaller arasında olgunlaşan bir ortamda ve daha deneyimli sivil ve askeri liderlerin katılımıyla başlamıştır. Bu dönemde cemiyet, Selanik gibi İstanbul'dan uzak bölgelerde güçlü bir şekilde örgütlenmiş, ordulara erişmiş ve Rumeli'nin önemli merkezlerine yayılmıştır. Bu sayede cemiyet, İstanbul, Edirne, İzmir gibi önemli şehirlerde örgütlenmiş ve baskıcı yönetimi devirmiş, hedeflediği özgürlüğü ilan ederek meşrutiyet rejimini kurmayı başarmıştır. Karabekir'in anlatımına göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri, özellikle ikinci aşamada Makedonya'da gerçekleşen örgütlenme ve isyanlarla etkili olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetin ilanına yol açmıştır. Bu dönemde cemiyet, uzun süren görüşmeler ve çabalar sonucunda güçlü bir örgütlenme ve etki alanı oluşturarak, istibdat rejimine karşı başarılı bir mücadele yürütmüştür (Karabekir, 2007:19).

Balkanlar'daki eşkıyalar ve isyanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayan otoritesinin ve kontrolünün bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştı. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlar'da artan isyanlar ve ayaklanmalar, Osmanlı yönetimine karşı büyük bir meydan okuma oluşturmuştu. Bu dönemde Balkanlar'da Osmanlı yönetimine karşı çeşitli milliyetçi hareketler ve ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Balkanlı şairler, yazarlar ve komitacılar, milliyetçi ve bağımsızlıkçı duyguları desteklemiş ve halk arasında direniş ruhunu yaymışlardı. Ayrıca, bölgede varlığını sürdüren haydutlar ve eşkıyalar da Osmanlı otoritesine karşı isyan etmiş ve yerel halk arasında destek bulmuşlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kökenlerini Balkanlar'da aramak, bu dönemdeki siyasi ve toplumsal çalkantıların etkisini anlamak açısından önemlidir. Zira cemiyetin kuruluşu ve gelişimi, Balkanlardaki isyanlar ve ayaklanmaların etkisi altında gerçekleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zorlu koşullara tepki olarak doğmuştur. Bu nedenle, İttihat ve Terakki'nin kökenlerini Balkanlar'daki siyasi ve toplumsal çalkantılarda aramak, cemiyetin doğuşunu ve evrimini

anlamak için önemli bir adımdır (Tunaya, 1988:13).

Balkanların siyasi ve sosyal özellikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında ve gelişmesinde önemli ölçüde etkili olmuştu. Bu durum Millî Mücadele açısından da önem taşımaktadır zira Millî Mücadele'nin sivil ve askeri kadroları büyük oranda Balkan ikliminde yetişmiş veya görev yapmış insanlardı. İşte Selanik'te, Edime postanesinde memur olan Talat'ın teklifiyle Jön Türkleri bir araya getirecek bir cemiyetin temelleri atılmıştı. Selanik şehrinde "Beşçınar Bahçesi"nde yapılan toplantıya katılan üst düzey askeri ve sivil yöneticilerin kararıyla "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kuruldu (Eylül 1906). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş toplantısına katılan isimler arasında çeşitli mesleklerden ve bölgelerden gelen önemli kişiler bulunmaktaydı. Bu kişiler, cemiyetin farklı perspektiflerden ve deneyimlerden beslenen bir yapıya sahip olmasını sağlamışlardır. Katılan isimler arasında şunlar vardı: Bursalı Mehmet Tahir Bey Askeri Rüştüye Müdürü olarak görev yapmış, Naki Bey Rüştüyenin Fransızca hocası olarak görev yapmış, Rahmi Bey Eski İzmir Valisi olarak görev yapmıştır, Kazım Nami (Duru) Bey Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri olarak görev yapmıştır, İsmail Hakkı Baha Bey Muhiddin Baha'nın kardeşi olarak bilinir, Edip Servet Bey Yüzbaşı unvanıyla anılmıştır, İsmail Canbulat Bey Tam olarak kim olduğu hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır, Ömer Naci Bey Tam olarak kim olduğu hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır, Mithat Şükrü (Bleda) Bey İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden biridir (Bleda, 1979:21).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üyelik için belirlenen şartlar ve yemin şekli, cemiyetin gizli ve disiplinli bir yapıya sahip olmasını sağlamak amacıyla belirlenmişti. Bu şartlar ve yemin şekli, üyeler arasında güvenin korunması ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı önlem alınması için önemliydi (Bleda, 1979:22).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üye alımı ve örgütlenme yöntemlerinde Masonik uygulamaların kullanılması, cemiyetin gizlilik ve disiplini konusundaki hassasiyetini ve örgütlenme stratejilerini yansıtıyordu. Bu uygulamalar, cemiyetin iç yapısının korunması ve üyeler arasında bir dayanışma ve bağlılık hissinin oluşturulması için önemliydi. Yapılan yeminin, silah, bayrak ve Kuran üzerine yapılması, cemiyet üyelerinin ciddiyetini vurgulamak ve cemiyetin amaçlarına bağlılıklarını pekiştirmek amacıyla tercih edilmiş olabilir. Bu simgeler, o dönemin milliyetçi ve özgürlükçü duygularını temsil ediyor olabilirler. Masonluğun İttihat ve Terakki üzerindeki etkileri konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, cemiyetin üyeleri arasında Masonik bağlantıların olduğunu ve cemiyetin Masonik ritüelleri ve örgütlenme prensiplerinden etkilendiğini öne sürmektedir. Ancak, diğer bir görüşe göre, İttihat ve Terakki'nin Masonik örgütlenme yöntemlerini kullandığı ancak Masonik örgütlenmenin cemiyetin ana etkisini oluşturmadığı belirtilmektedir (Akşin, 1987:62).

Balkanlardaki teşkilatlanmasını tamamlayan ve çalışmaya başlayan Jön Türk hareketi, daha sonra Avrupa'da bulunan Jön Türk gruplarıyla özellikle Ahmet Rıza grubuyla irtibata geçmişti. Avrupa'daki İttihat ve Terakkicilerle ilişki, Dr. Bahaaddin Şakir ve Dr. Nazım tarafından kurulmuştu (Çavdar, 1994:26). Balkanlarda etkili olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"yle belli şartlarla birleştikten sonra daha da kuvvetlendi. Jön Türk hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli etnik ve dini grupları arasında geniş bir destek bulmuştu. Özellikle 1908'deki Meşrutiyet'in ilanından sonra, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında hareketin desteklenmesi giderek artmıştı. Müslümanlar, Jön Türk hareketini Osmanlı İmparatorluğu'nda reform ve modernleşme taleplerini savunan bir güç olarak görmüşlerdi. Meşrutiyetin ilanı, Müslümanların da siyasi katılım ve özgürlükler açısından umutlanmasını sağlamıştı. Dolayısıyla, Müslümanlar Jön Türk hareketini desteklemişler ve onun meşrutiyetin güvencesi altında Osmanlı toplumunu modernleştirme çabalarını desteklemişlerdir (Karpas, 1997:37).

Teşkilatını genişleten İttihat ve Terakki, Balkanlarda önemli bir güç haline gelmişti. Osmanlı 3. Ordusu'na mensup subayların desteklediği ve üye olduğu cemiyet, Sultan Abdülhamid'in istibdat olarak nitelendirilen idaresini, ordu mensuplarının maaşlarını alamamalarını, ülkenin içte ve dışta düştüğü olumsuz koşulları muhalefet gerekçeleri olarak ileri sürdü. İngiliz-Fransız desteği ile Jön Türkler'in 1907'de yapılan ikinci kongresinde bütün muhalefet grupları (Taşnaklar dahil) birleştirilerek II. Abdülhamid'i devirme kararı alındı. Bu arada uluslararası ilişkilerde önemli bir adım atıldı. 1908 'de Reval' de İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeyi, devletin parçalanmasına yönelik kararlar alınması olarak ileri süren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dahili grupları bundan yola çıkarak II. Abdülhamid idaresine karşı doğrudan harekete geçmişti (Bal, 2001:8)

İttihat ve Terakki Hareketi etrafında toplananlar, 19. yüzyıl reformlarını ve özellikle Yeni Osmanlılar gibi öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtulacağı sorunuyla ilgilenmişlerdi. İçerisinde pek çok grubu barındıran İttihatçılar en azından şekil itibarı ile 1860-1870 yıllarında Yeni Osmanlıların teklif ettikleri çözümlerden başka bir yol bulmuş değillerdi, bu da meşruti bir yönetim kurarak padişahın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak onların isteklerini yerine getirmektir (Ahmad, 1996:33).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi bir güç olarak ortaya çıkışı ve etkileriyle doludur. 1908'e kadar İTC, Sultan II. Abdülhamit'in 1876 Anayasası'na uymaya zorlanmasını amaçlayan bir siyasi cemiyet olarak ortaya çıkmıştı. Ancak, 1908'deki siyasi atmosferde durum değişti. İTC, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı birçok muhalif grupta birlikte hareket ederek 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına öncülük etti. Ancak, İTC bu süreçte hükümeti devralmaya hazır olmadığını fark etti. Bu nedenle, öncelikli

hedefleri sadece "vatani" bir hareket olarak kalmak ve iktidara geçmek yerine, Mebusan Meclisi'ni kontrol altına alarak siyasi etkinliklerini artırmak oldu. 1908 seçimlerinde, İTT kendi adaylarını destekleyerek Mebusan Meclisi'nde etkili bir şekilde yer aldı ve kontrolü altına almaya çalıştı (Karpas, 1997:38).

Cemiyetin bu faaliyetleri, iktidarı etki altına alma niteliğini aşan bir mahiyetteydi. Zira, İttihatçılar aynı zamanda siyasi iktidara aşıktı. Siyasi iktidar dışında kendilerini düşünememişlerdi ve iktidarı kendileri için biçilmiş kaftan bilmişlerdi (Tunaya, 1988:35). Meşrutiyet'in ilanından sonra bile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara tam olarak sahip olamamasının birkaç nedeni vardı. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel kurumlar olan Ordu ve Babıali'nin (hükümet) güçlü bir etkisi vardı. İTC, bu kurumlarla iktidarı paylaşmak zorunda kaldı ve sadece Meşrutiyet'in koruyucusu rolünü oynayabildi. İkincisi, İTC'nin iç dinamikleri, cemiyetin bir bütün olarak birleşik bir yapı olmaması nedeniyle iktidara tam olarak sahip çıkmasını engelliyordu. Cemiyet, iç hizipleşmeler ve çatışmalarla boğuşuyordu ve bu da birlik ve istikrarı sağlamakta zorluk çekmelerine neden oldu. Ancak, 1913-1914 yıllarında, İTC'nin içinde belirli bir denge sağlanmaya başlandı ve Enver, Talat ve Cemal gibi önemli figürlerin liderliğinde bir üçlü ortaya çıktı. Bu üçlü, cemiyet içindeki ana hizipleri temsil ediyordu ve sonunda cemiyeti daha birleşik ve etkili hale getirmeyi başardı. Bu süreç, İTC'nin gücünü toplamasına ve daha organize bir şekilde hareket etmesine yardımcı oldu. Ancak, bu liderlik yapısı da cemiyetin içindeki çeşitli grupların rekabetini ve çatışmalarını tamamen sonlandırmadı, sadece dengeleyebildi. Bu dönem, İTC'nin Osmanlı siyasetinde daha etkili ve belirleyici bir rol oynamasına olanak sağladı, özellikle de I. Dünya Savaşı sırasında (Ahmad, 1996:39).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde etkili bir konuma yükseldi. Ancak, Balkan Savaşları sırasında 1912'de kısa bir süre için iktidardan düştü. Ocak 1913'te gerçekleşen bir hükümet darbesiyle İTC tekrar iktidarı ele geçirdi ve kısa bir süre sonra genel kurulunu toplayarak resmen siyasi bir parti olarak yapılanmaya karar verdi. 1918'e kadar İTC, Osmanlı hükümetini elinde tutmaya devam etti (Karpas, 1997:39).

Ocak 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Enver, Talat ve Cemal Paşaların önderliğinde düzenlenen Babıali baskını ile iktidara gelmişti. Ancak, iktidara gelmek her şeyi çözmüyordu. Zira, ülke büyük bunalımlarla karşı karşıyaydı. Meşrutiyetin ilanından (1908) hemen sonra başlayan ayrılıkçı hareketler, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki iktidarının karşılaştığı ana zorluklar olacaktı (Bal, 2001:10).

İttihatçılar, Balkan Savaşları sonrası izlenen siyasetten sonra Türklerin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü kendilerinin koruması gerektiğine inanmışlardı. Bu, Avrupa'nın bu konuda müdahale etmeyeceği anlamına gelmediğini anlamışlardı. Geçmiş elli yılda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını gözlemleyen İttihatçılar, yalnız kalmalarının beraberinde getireceği tehlikelerin farkındaydılar. Özellikle İngiltere, İttihatçılara istediklerini vermediği için olumsuz davranışlar sergilemişti. Ancak diğer Avrupa devletlerinin tutumu da benzer şekilde olumsuzdu. İttihatçılar, ulusal çıkarlarını korumak ve Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlamak için Avrupa'nın dikkate almamış olduğunu biliyorlardı (Ahmad, 1996:154).

İttihat ve Terakki Partisi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne destek olmaması gibi durumlarla karşılaştı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan ve artan yalnızlıktan kurtulmak ve yaklaşan Dünya Savaşı tehlikesine karşı hazırlıklı olmak amacıyla çeşitli ittifak girişimlerine başvurdu. Bu çerçevede, 1914 yılında Talat Paşa, Rusya'ya Türkiye ile bir anlaşma yapmayı teklif etti. Ancak, Ruslar bu teklifi reddetti. Rusların bu teklifi reddetme sebepleri arasında, Babıali'nin müttefik olarak değil düşman olarak görülmesi ve İstanbul'un ele geçirilmesi arzusu olduğuna dair bazı tahminler bulunmaktadır (Ahmad, 1996:158).

İngiltere ve Fransa ise, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin durumunu dikkatlice değerlendiriyordu. Osmanlı Devleti'nin savaşta güçlü bir müttefik olup olamayacağı konusunda şüpheleri vardı. Ayrıca, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zayıf durumun, savaşta bir yük olarak görülmesine neden olduğunu düşünüyorlar ve müttefikleri Rusya'yı öfkelenlendirmek niyetinde değillerdi (Gencer,1994:57). I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleriyle anlaşmaya varma girişimlerinde bulundu. Temmuz 1914'te Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Fransa ile görüşmeler için Paris'e gönderildi. Ancak, bu girişim de başarılı olmadı ve Cemal Paşa'nın Fransa ile bir anlaşmaya varma çabaları sonuçsuz kaldı. Cemal Paşa'nın Paris'te olduğu sırada, Osmanlı Devleti Almanya ile görüşmelere başladı. Cemal Paşa'nın Fransa ile başarısız olması, Almanya ile görüşmelerin hızlanmasına neden oldu. Cemal Paşa, Osmanlı'nın çıkarları doğrultusunda Fransa ile anlaşmaya varmak için çaba gösteren birisi olmasına rağmen, sonunda Türkiye'nin çıkarlarını korumak için Almanya ile anlaşmaya girmekten başka seçeneğinin olmadığını anlamıştı (Ahmad, 1996:158).

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etkili üyeleri olan Enver ve Talat Paşalar ile Sadrazam Sait Halim Paşa'nın tercihleri, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki yönelimini belirlemede önemli bir rol oynadı. İtilaf Devletleri'nin Balkan Savaşları'ndaki Osmanlı karşıtı tutumları ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri, bu tercihin arkasında yatan faktörlerdi (Gencer, 1994:57).

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri blokuna katılma girişimlerinin sonuçsuz kalması, Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa girmeye zorladı. İttifak görüşmeleri, 27 Temmuz 1914'te İstanbul'da başladı ve 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakı resmi olarak imzalandı. (Armaoğlu,1986:108). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girip girmemesi meselesi hala tartışılan konular arasındadır. Çünkü, bu savaşa girmeyi büsbütün hatalı sayarlarda vardır. Fakat, o devre ait belgeler henüz tamamen bilinmediğine göre, verilmiş olan çeşitli kanı ve yargıların yanlış olma ihtimali de akla gelebilir. Bununla beraber, 1914 yılından önceki Osmanlı Devleti haritasına göz atarlar, Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybedilen büyük toprak parçalarını görünce Türkleri bu savaşa sokmaları suçsuz sayamaz ve bu sebeple onları affedemez (Tansel, 1991:1-2)

19. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kötüye gidişini gören bazı devlet adamları, imparatorluğun yeniden canlanması ve güçlenmesi için Batılılaşma politikalarını benimsemeye başladılar. Bu politikaların uygulanması için çeşitli reformlar yapılmaya çalışıldı. Tanzimat dönemi, bu reform politikalarının en önemli dönemlerinden biriydi. Ancak, Tanzimat reformları genellikle dış baskılar veya bürokratların istekleri doğrultusunda gerçekleştiriliyordu ve genellikle halkın talepleri veya desteği dikkate alınmıyordu. Bu nedenle, reformlara halkın destek vermesi düşük kalırken, reformlara karşı bir muhalefet de gelişmeye başladı. Bu muhalefetin önde gelenleri arasında Genç Osmanlılar hareketi bulunmaktaydı. Bu hareket, aydınların önderliğinde özellikle gazeteler aracılığıyla reformlara karşı muhalefeti artırdı. Yahya Kemal, Şinasi, Ali Suavi ve Mithat Paşa gibi önemli isimler, reformlara ve imparatorluğun içinde bulunduğu duruma karşı çıkarak halkı bilinçlendirmeye çalıştılar. Ancak, Genç Osmanlılar hareketi de zamanla güç kaybetti ve Tanzimat sonrası dönemdeki diğer muhalif gruplarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne karşı mücadele etmeye devam etti (Örs, 2013:713).

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir dönemdir ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri bu dönemin şekillenmesinde belirleyici oldu. Cemiyetin hedefleri arasında hürriyet istekleri, kanun hâkimiyetinin sağlanması ve yeni anayasanın vaat ettiği hakların gerçekleştirilmesi vardı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı bir tepkiydi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkinliğiyle gerçekleşti. Ancak, cemiyetin iktidara geçmek yerine perde arkasında devleti subaylarla yönetmeyi tercih etmesi ve eski adamları iş başında bırakması, bazı eleştirilere neden oldu. Cemiyetin iktidarı ele alıp ülkeyi yönetmekten çekinmesinin birkaç sebebi vardı. Bunlardan biri, cemiyetin gerçek anlamda yurdun temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa sahip olmamasıydı. Diğerleri ise, toplumun karşılaştığı sorunlara uygun çözüm

sağlayacak bilgi ve anlayıştan yoksun olmalarıydı. II. Meşrutiyet dönemi, bazı umut verici adımların atıldığı ancak aynı zamanda acı ve hayal kırıklığıyla sona eren bir dönem oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belirleyici rolüne rağmen, cemiyetin yönetimdeki deneyimsizliği ve programatik eksiklikleri, dönemin sonunu getiren faktörlerden biri olarak görüldü (Örs, 2013:714).

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliği yönünün giderek ağırlık kazanması, bazı kuşkulara ve endişelere yol açmıştır. 1912 yılında, Osmanlı ulusçuluğu altında farklı unsurları birleştiren politika terk edilmiş ve sadece Türklerin temsil edilmesi ve ideolojisinin geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dönemi, özgürlük ve demokrasi arzusu ile birlikte sert devlet yönetimi alışkanlığının da mirasını bırakmıştır. Ayrıca, dinin, dilin, tarihin ve kültürün modern 'milli' kimliğinin devlete devredilerek belirlenmesi ve rolünün devlete bırakılması da söz konusudur. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi, kültürel ve toplumsal dinamiklerin bir yansımasıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle 1908'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için çeşitli politikalar üretti ve reform girişimlerinde bulundu. Bu dönemde milliyetçilik akımının yükseldiği ve imparatorluğun farklı etnik ve dini gruplarının kendi milli kimliklerine yönelik taleplerinin arttığı bir dönemdi. İttihat ve Terakki, Müslüman olmayan halkların imparatorluktan ayrılması tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, bu grupların milliyetçilik fikrine kucak açmamaları ve Müslüman halkın milliyetçilik akımıyla bütünleşmemesi için çaba gösterdi. Bu doğrultuda çeşitli reform girişimlerinde bulundu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki'nin önemli bir adımıydı. Aynı zamanda, askeri ve idari alanda yapılan çalışmaların bir arada yürütülmesine dikkat edildi. Ancak, İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik akımına kapılarak bu reformların mantığına bu anlayışlarını yansıtmaması, Türk olmayan halklar arasında bu reformların kabul görmesini zorlaştırdı. Sonuç olarak, İttihat ve Terakki'nin reform girişimleri ve politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu krizleri çözmeye yönelik olsa da milliyetçilik akımının etkisi altında yapılan bu girişimler, imparatorluk içindeki etnik ve dini farklılıkların daha da belirginleşmesine neden oldu ve reformların başarılı olmasını engelledi (Örs, 2013:714).

2.2. İttihad-i Muhammediye Fırkası

İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Osmanlı-Türk siyasal gelişmelerinde önemli bir role sahip olan İslamcı bir parti olarak dikkat çekiyor. Bu parti, Tunaya'nın da belirttiği gibi, politik

tarihimizin ilk İslamcı partisi olarak kabul edilir. Parti, 5 Nisan 1909'da kuruldu ve kuruluşunu dini bir törenle duyurdu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda muhafazakâr ve geleneksel muhalefetin ilk örgütsel örneği olarak kabul edilir. İttihat-ı Muhammediye Fırkası, meşrutiyete destek vermesine rağmen, laik yapıları nedeniyle İttihat ve Terakki'ye karşı bir muhalefet partisiydi. Parti, liberal ve ademi merkezîyetçi unsurlara karşı değil, daha çok İttihat ve Terakki'nin politik uygulamalarına karşıydı. Program ve politik davranışları, İttihat ve Terakki'ye karşıtlık üzerine şekillenmişti ve rejim muhalefetinden ziyade mevcut iktidara yönelik eleştirileri vurguluyordu. İslamcı partinin ortaya çıkışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli siyasal akımların ve görüşlerin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda, İttihat ve Terakki'nin egemenliğine karşı çıkan ve farklı siyasal görüşlere sahip olanların varlığını da gösterir. Bu çeşitlilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasal karmaşıklığı ve farklılıkları yansıtır (Hocaoğlu, 2008:118).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi yapılanmalar ve partiler Merkezîyetçilik ve liberal politikaların yanı sıra İttihat ve Terakki'nin etkisi altında olan partiler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı siyasetini şekillendirmişti. İslamcı partilerin ise daha çok mevcut rejime muhalefet etmek yerine, özellikle Türkçülük ve modernleşme gibi İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı çıktığı görülmektedir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi dinamiklerin ve çekişmelerin bir yansımasıydı. Bu dönemdeki siyasi kargaşa ve çatışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasında ve sonrasında da Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu siyasi yapılanmaların derinlemesine incelenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye'nin modernleşme süreci hakkında daha fazla anlayış sağlayabilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Temmuz 1908 ile Nisan 1909 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleştirici politikalarıyla ve laik uygulamalarıyla ilgili olarak bazı dini çevrelerle çatışmıştır (Avagyan-Minassian,2017:57) dini çevreler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şeri hükümlerin ihmal edildiğini ve hatta çiğnendiğini iddia etmişlerdir. Bu dönemde, dini gruplar ve liderler, iktidar karşısında var olabilmek için saraya yakınlaşmış ve belirli bir ölçüde destek almışlardır. Örneğin, 31 Mart olayı öncesinde kurulan İslamcı İttihat-ı Muhammediye Fırkası'nın lideri Derviş Vahdeti'nin, dolaylı yollardan Saray'dan maddi destek aldığı bilinmektedir. Bu durum, dini çevrelerin iktidarla ilişkilerini ve destek arayışlarını göstermektedir. Abdülhamid, Meşrutiyet dönemi boyunca siyasal gelişmelere karşı tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak, İttihat ve Terakki'ye karşı olan çeşitli fırka veya cemiyetlere sempatiyle yaklaşmış ve desteklemekten geri kalmamıştır. Bu bağlamda, İttihatçılar karşıtlığı ön plana çıkan İttihat-ı Muhammediye Fırkası'nın kurulmasını, kendi çıkarları doğrultusunda

olumlu karşıladığını söylemek mümkündür (Şeref Efendi, 1980:18-19).

Muhafazakâr muhalif kesimler, özellikle İttihatçıların iktidar anlayışı ve meşruti rejimi uygulama yöntemleri konusunda rahatsızlık duymuşlardır. Bu çevreler, İttihat ve Terakki'nin iktidarını eleştirmiş ve meşrutiyet rejiminin uygulanmasına dair endişelerini dile getirmişlerdir. Şeriatı slogan olarak kullanarak, dini düzene vurgu yapmışlar ve aynı zamanda meşrutiyete bağlılıklarını kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu muhafazakâr kesimler, mart ayının sonlarına doğru, Volkan gazetesi etrafında bir araya gelmiş ve İttihat ve Terakki'yi İslami ihmal ve batı taklitçiliğiyle suçlayarak "İttihadi Muhammediye Fırkası"nı kurmuşlardır. Bu fırka, 3 Nisan günü Ayasofya Camisi'nde 200.000 kişinin katılımıyla kuruluşunu ilan etmiş ve iktidarı elinde bulunduran İttihatçılara gözdağı vermeye çalışmıştır (Volkan, 1909).

İMF'nin kuruluşunda Derviş Vahdeti'nin cami kürsüsünde yaptığı konuşmada, İttihat ve Terakki'nin inkılâptaki hizmetlerini vurguladığı ancak eleştirmeyi de ihmal etmediği belirtilmektedir. Bu, İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği reformların bazılarını takdir etmekle birlikte, eleştirilere de yer verdiği anlamına gelir. Derviş Vahdeti'nin liderliğindeki İttihadi Muhammediye Fırkası, kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki'ye karşıtlık üzerine bir politika izlemiştir. Bu politika nedeniyle, muhalif gruplar fırkaya katılmaya başlamış ve fırka kısa sürede büyümüştür (Albayrak, 1998:222).

Ayasofya Camisi gösterisi, kalabalık katılımı ve İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştirileri içerdiği için hükümeti rahatsız etmiş olabilir. İttihat ve Terakki'nin iktidarını sürdürmek ve muhalefeti bastırmak için çeşitli siyasi ve baskıcı yöntemlere başvurduğu bilinmektedir (Karabekir, 1982:425). Şeyhülislam'ın toplantı hakkında soruşturma açması istemi, İttihat ve Terakki'nin muhalif gruplara karşı nasıl bir tutum aldığını ve muhalefeti bastırmak için nasıl bir strateji izlediğini göstermektedir. İttihat ve Terakki'nin rahatsızlığını gidermek için ilk girişim, İttihad-i Muhammediye Fırkası'ndan değil, ilmiye talebelerinin temsil ettiği Öğrenci Birliği'nden gelmiş olabilir. Bu, İttihat ve Terakki'nin, muhalefetin gücünü kırmak ve muhalif grupları zayıflatmak için farklı stratejiler denediğini göstermektedir. Öğrenci birliğinin yaptığı açıklamada, cemiyetin siyasi oluşumlarla ilişkisinin olmadığı ve sadece ilmiye talebelerinin meşru haklarını korumayı amaçlayan özerk ve dini bir cemiyet olduğu vurgulanmıştır. Bu açıklama, Öğrenci Birliği'nin İttihat ve Terakki'nin baskısından kurtulmaya ve muhalif gruplara karşı güvenilir bir görüntü çizmeye çalıştığını göstermektedir (Volkan, 1909).

İttihatçılar ile İttihadi Muhammediye Fırkası arasındaki gerilim ve tansiyon, kuruluşunun ardından artmıştı. Derviş Vahdeti'ye yönelik "Bir Subay" imzalı tehdit mektubu, bu gerilimi daha da artırmış ve olayların tırmanışına neden olmuştu. Mektubu gönderen zabıt,

İttihatçı bir dil kullanarak Vahdeti'yi ve cemiyetini ağır ithamlarla suçlamış ve vatan hainliği ile suçlayarak açıkça ölümle tehdit etmişti. Bu tehdit mektubu, ülkedeki siyasal atmosferi daha da germiş ve tansiyonu artırmıştı. Derviş Vahdeti'nin, bu tehditlere cesurca yanıt vermesi ve İttihatçıları korkaklıkla suçlaması, gerilimi daha da artırmıştı. Vahdeti'nin önde gelen İttihatçı liderlere karşı sert yazılar kaleme alması, taraflar arasındaki karşılıklı suçlamaların ve gerilimin derinleşmesine neden olmuştu (Volkan, 1909).

İttihadi Muhammediye Fırkası'nın (İMF) programı ve siyasi ideolojisi, İslamcı bir parti olarak nitelendirilebilir. Partinin genel başkanının Hz. Muhammed olması ve şariat ile teokrasiye dayalı bir ümmetçi devlet modelini esas alması, İslamcı bir duruşu işaret etmektedir. Ayrıca, İMF'nin Osmanlıcı bir programa sahip olması ve zamanla giderek Türkçü bir siyasi çizgiye kayması, İttihat ve Terakki ile çatışmasını kaçınılmaz kılmıştır. İMF'nin İslamcı bir parti olarak ortaya çıkması ve İttihatçılarla çatışması, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi ve ideolojik çekişmelerin bir yansımasıdır. Bu çekişmeler, imparatorluğun zayıflamasına ve çöküşüne yol açan faktörlerden biri olarak görülmektedir (Volkan, 1909).

İttihadi-i6 Muhammediye Fırkası'nın (İMF) kuruluş amacının, İttihatçıların siyasal düzeni modernleştirme ve laikleştirme çabalarına karşı gelişen tepkinin yarattığı boşluğu doldurmak olduğu söylenebilir. Ancak, bu amaç doğrultusunda İMF'nin başlangıçta İttihat ve Terakki ile doğrudan bir çatışma içine girmekten kaçındığı görülmüştür. Parti, kuruluşu sırasında İttihat ve Terakki'ye davette bulunmuş ve meşrutiyyetin ilan edilmesinde emeği bulunan cemiyete yakın isimlere övgülerde bulunmuştur. Bu, İMF'nin ilk aşamada İttihat ve Terakki'ye karşı açık bir muhalefet göstermek yerine, iş birliği ve diyalog yolunu tercih ettiğini göstermektedir. İttihat ve Terakki'nin modernleştirme ve laikleştirme politikalarına karşı çıkan muhafazakâr kesimlerin temsilcisi olarak ortaya çıkan İMF'nin, başlangıçta İttihatçılarla doğrudan bir çatışma yerine iş birliği ve diyalog yolunu tercih etmesi, siyasi dengelerin ve stratejilerin karmaşıklığını yansıtmaktadır. Bu durum, İMF'nin siyasi ve ideolojik rotasını belirleme ve İttihat ve Terakki'ye karşı nasıl bir tavır alacağı konusunda yaşadığı belirsizliği göstermektedir (Hocaoğlu, 2008:122).

İttihadi Muhammediye Fırkası, daha sonra anti-İttihatçı koalisyona katılarak İttihatçı iktidara karşı etkili olabilmek amacıyla stratejisini değiştirdi. Bu çerçevede, Osmanlı siyasi ve toplumsal yaşamında uzun süredir etkili olan ulema ve medrese öğrencileri gibi dinsel simge ve özelliklere sahip çevreleri yanlarına çekmeye çalıştılar. Ayrıca, ordu içinde huzursuz olan veya ordudan uzaklaştırılan alaylı askerlerin de desteğini kazanmaya çabaladılar. Volkan gazetesinde İttihat ve Terakki aleyhinde askerlere yönelik makaleler yayınlayarak bu amaca

hizmet ettiler. İttihad-i Muhammediye Fırkası, kuruluşundan itibaren muhalif Ahrar Fırkası gibi saray ve diğer azınlık grupları tarafından da desteklenmiştir. Bu destekle birlikte, İslamcı parti İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğünü sona erdirmeyi hedefleyen muhalif grupların bir parçası haline gelmiştir. Muhalif gruplar, İttihat ve Terakki'nin iktidarlaşma çabalarına ve siyasi varlığını güçlendirmeye yönelik çabalarına karşı çıkmıştır. İttihad-i Muhammediye Fırkası'nın İttihatçı cemiyeti eleştirmesi ve hükümetin iç işleyişine müdahale ettiği için sert eleştiriler getirmesi, 31 Mart olayının patlak verdiği gün İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarına karşı sert bir tavır almasına neden olmuştur. Bu noktadan itibaren, İMF'nin tavrı daha sertleşmiş ve İttihatçıların politikalarına karşı daha keskin bir muhalefet sergilemiştir (Hocaoğlu, 2008:122-123).

İttihadi Muhammediye Fırkası'nın (İMF) programının incelenmesi, İslamcı bir duruş sergilediğini ancak meşruti rejim ve çoğulcu yaşama karşı olmadığını göstermektedir (Tunaya, 1989a:184). Muhafazakâr kesimlerin toprak kaybıyla ilgili duydukları endişe, zamanla dini bir fanatizme dönüşmüş ve bu durum psikolojik bir etki yaratmıştır. Bu psikoloji, muhafazakâr kesimlerin politikalarını ve tutumlarını şekillendirmiş, belki de daha radikal bir dini anlayışa yönelmelerine neden olmuştur (Danişmend, 1986:22). "İstibdadı Şeref sokağına taşımak", otoriterliği, despotizmi ve baskıcı yönetimi sembolize eden bir ifadedir. Bu ifadeyi kullanan muhalifler, İttihat ve Terakki iktidarını otoriterlikle, despotizmle ve baskıyla ilişkilendiriyor ve onları bu tür uygulamalarla suçluyorlardı (Volkan, 1909).

İslamcı muhalefeti temsil etmeye çalışan İttihadi Muhammediye Fırkası'nın (İMF), kamuoyundaki etkisinin artması ve dini çevrelerin ilgi odağı haline gelmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yandaşlarının dikkatini çekti. İktidarı denetlemeye çalışan İttihatçılar, İMF'nin artan etkisinden ve irticai faaliyetlerin merkezi haline gelmesinden rahatsızlık duymaya başladılar. İktidar yanlısı kesimler ile meşrutiyetçi güçler arasındaki başlangıçta olumlu olarak görülen ilişkiler, zamanla çatışmaya dönüştü (Hocaoğlu, 2008:123).

Hasan Fehmi cinayetinden sonra, iktidar ve muhalefet grupları arasındaki iletişimin kopması ve çatışmanın artmasıyla birlikte, muhalif İttihad-i Muhammedi Cemiyeti'ne mensup bazı hocaların gizlice kışlalara giderek "din ve şeriatın el gittiği" yönünde propaganda yapmalarıyla olaylar başladı (Şehsuvaroğlu, 1952:1457). Olayların gerçek tertipçileri olarak kabul edilecek liberaller ve diğer muhalif unsurların desteğiyle, isyan için uygun bir ortam oluşturulmuştu. 12-13 Nisan 1909 gecesi, Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Taburu'nun ayaklanması ve İttihatçıların çoğunluğunu oluşturduğu Meclis-i Mebusan'ın kuşatılmasıyla olaylar başladı. İttihatçıların ordunun disiplinini sağlama ve alaylı askerleri tasfiye etme çabaları tepki çekmiş ve alaylı askerler de olaylara katılmıştı. İttihatçıların politikalarından rahatsızlık duyan alaylı

askerlerin oluşturduğu kalabalık, "Şeriat düzeni" talebinde bulunarak "kahrolsun cemiyet", "kahrolsun Ahmet Rıza" ve "kahrolsun Hüseyin Cahit" gibi sloganlar atmıştı (Hocaoğlu, 2008:131).

İsyen haberinin Selanik'te duyulmasının ardından İstanbul'a binlerce protesto telgrafı gönderilmişti. Bu telgraflarda, İttihad-ı Muhammedi ve Ahrar Fırkası gibi gruplar ile Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murat, İkdan gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa ve askerlerin olayları tahrik etmekle suçlandığı ifade ediliyordu. Bu kişilerin sarayı olaylara müdahale etmeye çağırdığı belirtiliyordu (Danişmend, 1986:40-42).

31 Mart Olayı, İttihat ve Terakki'yi büyük bir yenilgiye uğratmıştı. İttihatçı liderlerin bazıları yeraltına çekilmeye başlamış ve hükümet merkezini İstanbul'dan uzaklaştırmayı düşünmeye başlamışlardı. Bu tutum, muhalefet tarafından sevinçle karşılanmış, hatta alay konusu yapılmıştı (Hocaoğlu, 2008:134).

Volkan Gazetesi'nin 31 Mart Ayaklanması'nın çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, gazetenin mali kaynağının kesin olarak nereden geldiği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı spekülasyonlar, Sultan II. Abdülhamid'den veya İngilizlerden finansal destek aldığı yönündedir, ancak bunlar kesin olarak kanıtlanmamıştır (Ahmad, 1987:18). İttihad-ı Muhammedi'nin seçimlere pek ilgi göstermemesi ve Osmanlı Parlamentosu'nda etkili bir grup olamaması, onun politik arenada sınırlı bir rol oynadığını gösteriyor. Ancak, fırka, Volkan Gazetesi aracılığıyla İttihat ve Terakki'ye karşı sert eleştirilerde bulunarak varlığını hissettirmiş gibi görünüyor. Volkan Gazetesi'nin İttihat ve Terakki'yi "Şeytanlar Devri" olarak adlandırması ve Jön Türkleri cahil insanlar olarak nitelendirmesi, İttihad-ı Muhammedi'nin İttihat ve Terakki'ye karşı tutumunu yansıtır olabilir. Ancak, bu değerlendirmelerin ne kadar objektif olduğu ve gerçekten İttihat ve Terakki'nin politikalarını doğru bir şekilde yansıtır yansıtmadığı açık değildir (Tunaya, 1999b:263-264). Volkan Gazetesi'ne göre, 31 Mart Olayı beklenen hedefe ulaşmıştır ve bu nedenle gazetenin çalışanları kahraman olarak görülmektedir. 31 Mart Hadisesi'nin öncüsü olarak kabul edilen İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, olaylar yaşanıncaya kadar varlığını sürdürmüş ve Hareket Ordusu'nun müdahalesi sonrasında dağıtılmıştır. Bu süreçte, Derviş Vahdeti ve diğer bazı önde gelen isimler idam edilmiştir (Tunaya, 1999b:269-270).

2.3. Osmanlı Ahrar Fırkası

Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyet döneminde kurulan ilk resmi siyasi partidir. Bu parti aynı zamanda Prens Sabahattin'in uzun sürgün yılları boyunca

savunduğu "Teşebbüs-ü Şahsi" (Bireysel İnisiyatif) ve "Adem-i Merkeziyetçi" (Merkeziyetçilik Karşıtı) düşüncelerin 1908'de Osmanlı siyasi hayatına girişini temsil etmektedir (Tunaya, 1999b:175-176).

Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönmeden önce Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birleştiği haberleri yayılmıştır. Ancak Aykut Kansu'nun "1908 Devrimi" adlı eserinde bu birleşmenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçek düşüncesi olmadığını, bunun aslında Prens Sabahattin'in kendini meşrulaştırmak ve İttihat ve Terakki'nin popülerliğinden faydalanmak amacıyla bir oyun olduğunu iddia etmektedir (Kansu, 2001:217).

Osmanlı Ahrar Fırkası, siyasi partiler tarihinde ve çok partili hayata geçişte önemli bir dönemeç olarak kabul edilir. Bu liberal parti, yeni siyasi ortamın oluştuğu bir zamanda doğmuştur. Prens Sabahattin'in çevresindeki gençler, onun Bebek Bahçesi'nde verdiği bir konferanstan etkilenecek İttihat ve Terakki'ye karşı bir alternatif oluşturmayı amaçlamışlardır. İlk girişimciler arasında Nurettin Ferruh Bey ve 1910 yılında İttihatçılar tarafından öldürülen gazeteci Ahmet Samim Bey bulunmaktadır. Ayrıca, Ahrar Fırkası'nın kuruluşuna dolaylı yoldan katılan bir başka isim de İngiliz taraftarı ve liberal fikirleriyle tanınan Sadrazam Kâmil Paşa'dır. Kâmil Paşa, partiyi her yönüyle desteklemiş ve hatta ileride fırkanın başkanı olduğu iddia edilmiştir. Bu şekilde, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kuruluşunda çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiyle liberal bir siyasi alternatif ortaya çıkmıştır (Tunaya, 1999b:176).

Ahmet Fazlı ve Mahir Sait Beyler gibi isimlerin önderliğinde, Paris'teki "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti"nde yer almış olan kişilerle, Celalettin Arif ve Nurettin Ferruh Bey gibi isimlerin temasa geçmesiyle Ahrar Fırkası'nın kuruluş süreci başlamıştır. Görüşmeler ağustos ayında başlamış ve fırkanın oluşturulması için ilk adımlar atılmıştır. Bu şekilde, Sabahattin Bey'in doğrudan bir rol almak yerine, çevresindeki kişilerin ve diğer önemli aktörlerin çabalarıyla parti kuruluşu gerçekleşmiştir (Bayar,1997:194). Prens Sabahattin, Ahrar Fırkası'nın kurucularından biri olmasına rağmen resmi olarak partinin kurucuları arasında yer almamış ve kendisine teklif edilen başkanlık görevini kabul etmemiştir. Bu nedenle, partinin başkanlık görevi boş kalmış ve bir süre reis atanmamıştır. Ancak, Prens Sabahattin, partiyle ilişkisinin olduğunu asla kabul etmemiş ve kendi mesleğiyle bağımsız bir şekilde devam ettiğini ısrarla belirtmiştir (Prens Sabahattin, 1999:120-122).

II. Meşrutiyet döneminin önemli siyasi figürlerinden Osmanlı Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908 Paris'te Prens Sabahattin'in çevresinde yer alan Osmanlı aydınları tarafından kurulmuştur (Kuran,1956:451). Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kuruluşunda Mizancı Murat'ın görüşlerinin ve tutucu çevrelerin etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bakış açısına göre, fırkanın

kuruluşunda liberal düşüncelerin yanı sıra daha tutucu ve muhafazakar görüşlerin de rol oynamış olabilir (Güresin, 1998:22). Bu dönemde İstanbul'da "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kuran gençler, Prens Sabahattin'in himayesi ve Satvet Lütü Bey'in teşvikiyle "Nesli Cedit" adıyla ilmi bir kulüp kurmuşlardır. Bu kulüp, Osmanlı toplumunun yenilikçi fikirlerini tartışmak ve yaymak amacıyla faaliyet göstermiştir (Kuran, 1956:451).

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurucularının şu isimler olduğunu belirtebiliriz: Nureddin Ferruh (Alkend), Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tefik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Sait, Dr. Nihat Reşat (Belger), Tahir Hayrettin, Ahmet Samim Bey, Damat Salih Paşa, Fazıl, Mabeyinci Reşit Beyler (Tunaya, 1998:175). Ahrar Fırkasına İdam, Sabah, Yeni Gazete ve Sadayî Millet gazeteleri yaptıkları yayımlarla destek olmuşlardır. Ancak seçimlerde beklenen başarıyı elde edememesi, özellikle İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin güçlü olduğu bir ortamda tek bir milletvekili dahi çıkaramaması, partinin siyasi etkinliğini sınırlamıştır. İstanbul'daki güçlü İttihat ve Terakki desteğine rağmen azınlıkların potansiyel destek kaynağı olduğu da belirtilmiştir (Akşin, 1972).

Ahrar Fırkası 11 Kasım'da yaklaşan seçimlerde iş birliği yapmanın olanaklarını konuşmak üzere Patrik'i ziyaret etmek ve görüş alışverişinde bulunmak üzere bir heyet göndermiştir. Patrik Joachim Efendi ilk başta bazı şartları kabul ettiyse de danışmanlarıyla yaptığı görüşmeden sonra kendi konumunun siyaset üstü kalmasını gerektiğinden herhangi bir siyasal parti ile iş birliği yapmasının etik olmayacağını bildirmiştir (Kansu, 2001:247-248).

İttihatçılar, Patrik ile yapılan bu görüşmeyi Ahrar Fırkası'nı zayıflatmak ve halk nezdinde itibarsızlaştırmak için bir fırsat olarak kullanacak gibi görünüyor. Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesindeki bu sert eleştirisi, Ahrar Fırkası'nı ulusal birliği zayıflatmakla suçlayarak partiye karşı kamusal algıyı olumsuz yönde etkilemeyi amaçlıyor gibi görünüyor. Bu tür saldırılar, siyasi rekabetin yoğun olduğu dönemlerde yaygın olarak kullanılan bir taktiktir (Tanin, 1909).

İttihat ve Terakki'nin rakibi Ahrar Fırkası'nın Meclis'te güçlü bir grup oluşturması, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini endişelendirmişti. Bu durum, onların herhangi bir muhalefet hareketini kendi aleyhlerine bir tehdit olarak algılamalarına yol açmış. Ayrıca, Ahrar Fırkası'nın İttihat ve Terakki'ye kozmopolit ve çeşitlilik yanlısı bir alternatif sunması, İttihat ve Terakki'nin milliyetçi ve daha homojen bir yapıda olduğu izlenimini pekiştirmiştir. Ahrar Fırkası'nın içinde Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni mebusların bulunması, Türk milliyetçiliğine odaklanan İttihat ve Terakki'nin aksine, daha çok ulusal çeşitliliği ve farklı etnik grupların temsilini yansıtan bir yapıya işaret ediyor olabilir. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğine dayalı politikalarına eleştirel bir alternatif oluşturmuştur (Akşin, 1972:551).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Ahrar Fırkası'nı bölücülükle ve kozmopolitlikle suçlaması oldukça dikkat çekicidir. Bu suçlamalar, Ahrar Fırkası'nın daha çeşitli etnik ve dini gruplara açık bir yapıya sahip olmasına ve İttihat ve Terakki'nin daha milliyetçi bir çizgide olmasına dayanıyordu. Ayrıca, Ahrar Fırkası'nın İngiliz taraftarlığı ile suçlanması da önemlidir. Bu suçlama, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz etkisinin arttığı bir zamanda yapılmıştı. Ancak, Ahrar Fırkası adına yapılan açıklama, İngiliz yanlısı oldukları suçlamaları reddediyor ve partinin programı ve faaliyetlerinin zaten yeterince açık olduğunu belirtiliyordu (Tunaya, 1999b:179).

Sadrazam Kâmil Paşa'nın katıldığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin davetini kabul etmediği Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 610. yıldönümü nedeniyle verilen ziyafet, Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki arasındaki ilk ciddi gerginliğin bir örneğini oluşturmuştur. Kâmil Paşa'nın ziyafetteki sözleri, siyasi partiler arasındaki farklılıklara rağmen hepsinin vatanın selameti için hizmet ettiği ve bu nedenle aralarındaki ihtilafların rahmet olarak kabul edilmesi gerektiği fikri. İttihat ve Terakki'nin daveti kabul etmemesi, aralarındaki gerginliği ve belki de ideolojik ayrılıkları işaret etmektedir. Bu durum, daha sonra siyasi rekabetin ve çatışmanın artmasına yol açacak olan önemli bir olay olarak tarihe not edilmiştir (Serbesti, 1324).

Kâmil Paşa'nın devrilmesiyle başlayan süreç, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki ikinci ciddi çatışma dönemini işaret ediyor. Kâmil Paşa'nın hükümet programının büyük destek görmesine rağmen, İttihat ve Terakki'nin hükümet işlerine sorumsuzca müdahale etmesi, Sadrazamı ve muhalefeti rahatsız etmiştir. Bu dönemde, muhalif basın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirirken, eski Genç Türklerden Murat Bey önemli bir rol oynamıştır. İstanbul'da giderek küçülen İttihat ve Terakki Cemiyeti, demokratik kuralları kabul etmek yerine gizli cemiyet baskılarını benimseyerek ve orduyu siyasete sokarak kendini savunmaya çalışmıştır. Bu durum, siyasi arenada gerilimi artırmış ve Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki arasındaki çatışmayı derinleştirmiştir (Belen, 1973:86).

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olacağı ilk belirtiler ortaya çıktığında, muhalefet mensubu bazı milletvekilleri Cemiyetin intikam alacağından korkarak İstanbul'dan ayrılmayı tercih etmişlerdi. Bu isimler arasında İsmail Kemal Bey, Müfit Bey, Rıza Nur, Katib-i Umumi Nurettin Ferruh Bey, Parti Genel Sekreteri Fazlı Bey gibi Ahrar Fırkası'nın önemli isimleri ve fırkanın basındaki destekçisi Mevlanzade Rifat da bulunuyordu. İsyanın bastırılmasını takiben, aslında fiilen Ahrar fırkasının varlığından bahsetmek zordu. Yeni yönetim muhalif odakları kapatırken ve baskı uygularken, Ahrar Fırkası'nın İTT'nin en önemli rakibi olarak bu sindirme eyleminden muaf tutulması beklenemezdi. Parti Genel Sekreteri Fazlı Bey tutuklandıktan birkaç gün sonra serbest bırakıldı, ancak Fazlı Bey İstanbul'u terk etmeye karar verdi ve

Kahire'ye gitti. Bu olaylar sırasında Prens Sabahattin de birkaç gün tutuklanmış, ancak kendisinden özür dilenerek serbest bırakılmıştı. Ancak Prens Sabahattin, İstanbul'u terk edip İsviçre'ye yerleşti ve hayatının geri kalanını yurt dışında geçirdi. (Kuran, 1956:468).

Osmanlı Ahrar Fırkası Mebuslarının büyük bir bölümü korku karşısında İTC'ye katılmıştı. Ancak henüz Avrupa'da bulunan İsmail Kemal ve Müfit Beylerle Aziz Paşa'nın İttihatçılara katılmaması, bu isimlerin yurda döndüklerinde yeni bir siyasi parti kuracakları ihtimalini güçlendiriyordu. Gerçekten de bu isimler daha sonra kurulacak olan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na girmişlerdi. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kuruluş haberleriyle birlikte, bu fırkanın Ahrar ile birleştiği yolundaki haberler yeni bir tartışmayı başlatmıştı.

1910 Şubat'ında basın aracılığıyla başlayan tartışmaya Parti Katib-i Umumisi Nurettin Ferruh Bey, İsmail Kemal, Kıbrıslızaade Şevket Bey ve Rıza Nur katıldı. Bu tartışma, fırkanın durumundan ziyade fırkanın asıl temsilcilerinin kimler olduğu konusunda yoğunlaştı. Bu isimler, fiilen Ahrar Fırkasının sona erdiğini kabul etmelerine rağmen, bu durumu resmen kimin ilan edeceği konusunda tartıştılar. Ancak sonuç olarak, artık bir Ahrar Fırkası'nın varlığının açıkça sona erdiği ve çoğunluk tarafından kabul edildiği anlaşıldı (Sada-yı Millet, 1325).

Ahrar, İttihat ve Terakki'ye karşı takındığı tutumun bedelini, olaylar bastırıldıktan sonra ağır bir şekilde ödedi. Takibe uğrayan üyelerinin bir kısmı tutuklandı ve yargılandı, bir kısmı ülke dışına kaçtı. Atina, Kahire ve Paris'te yeni bir Jön Türk hareketi başlatma girişiminde bulundular. Ancak büyük sarsıntının ardından, fırkayı canlandırma çabaları sonuçsuz kaldı. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kuruluş haberleri üzerine, bu fırka ile birleşme haberleri tartışmalara yol açtı. Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'nin devraldığı Jön Türkçe tezler karşısında, yine ülke dışında oluşturulan muhalefet tezlerini siyasallaştıran ve Meşrutiyetin siyasal hayatında ortak muhalefet çizgisini başlatan bir role sahiptir. Bu işlevi, geniş çaplı bir olaydır. 1910 yılında İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin İttihat ve Terakki ile yakınlığını tartışanlar Ahrar'ı hatırlayacaklardır. 1911 yılında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde eski Ahrar mensuplarına rastlanacaktır. Daha sonra, Mütareke döneminde, "Milli Ahrar Fırkası" içinde eski Ahrarcılarla karşılaşılacaktır. Osmanlı Ahrar Fırkası, Nisan 1908'den Eylül 1908'e kadar altı ay kadar yaşamış ve 31 Mart'ın etkileriyle kaybolup gitmiştir (Tunaya, 1999b:154).

2.4. Osmanlı Ahali Fırkası

Hakkı Paşa kabinesi belirlenirken Şeyhülislam adayı konusunda istediklerini elde

edemeyen muhafazakâr kesim, bu sırada hizb-i cedit sorunuyla meşgul olan İttihat ve Terakki'den ayrılarak 21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası'nı kurdu (Tunaya, 1989a:234). İttihatçıları farmason veya dinsiz olmakla itham eden syedi mebusun fırkadan ayrılmasından sonra on üç mebus daha ayrılarak kurulan parti, meclisteki İTC'nin grubunun tepkisini üzerine çekmiş ve hayli öfkelenmişti (Sönmez, 2007:147). Ahali Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluncaya kadar mecliste İttihat ve Terakki'ye karşı güçlü bir muhalefet rolü üstlenmişti (Birinci, 2002:193).

Meclis'te 42 sandalyeye sahip olan fırkanın başkanı İsmail Kemal Bey, İttihatçıların ve hükümetin öfkesini üzerlerine çekmemek için akıllı bir politika izleyerek fırkanın kadrosunu sadece mebuslardan oluşturmuştu (Şakir, 1944). Parti, Meclis-i Mebusan'daki görüşmeler sırasında gündeme getirdiği gensorularla önemli bir parti grubu olduğunu kanıtlamıştır. Bu gensorular, çok partili hayata canlılık getirmiş ve iktidar karşısında etkili bir muhalefet gücü olmaya çalışmıştır. Özellikle, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında verdiği önerge, fırkanın en büyük başarısı olarak görülmüştür. İttihatçıların meclis çoğunluğuna rağmen muhalefet gruplarının desteğini alan parti, bu önergeyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni önemli ölçüde zor durumda bırakmıştır. Ancak, tutucu muhalefetin İTC'ye karşı saldırgan siyasi tavrı, ordu ile cemiyet arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirmiştir (Ahmad, 1996a:108).

Ahali Fırkası ile iktidar partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkiler oldukça sorunlu ve gerilimliydi. Parlamento içinde ilk kez iktidar-muhalefet ilişkilerini başlatan parti olan Ahali Fırkası, İttihatçıların kontrolünde olan dönemlerde sert bir muhalefet çizgisi izlemişti. Bu çizgi, İttihat ve Terakki'yi zayıflatmak ve etkisiz hale getirmek amacıyla tasfiye etmeyi hedeflemekteydi (Tunaya, 1989a:238). İttihat ve Terakki içindeki muhalif milletvekillerinin ayrılmasıyla kurulan fırka, agresif bir politika izlemişti. Bu politikaya rağmen başlangıçta iktidar partisi tarafından hoş karşılanmış. Ancak, kısa bir süre sonra partinin parlamentoda İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir tavır takınması ve önergeler aracılığıyla ağır eleştirilerde bulunması, çatışmayı kaçınılmaz hale getirmişti. Özellikle Lütfü Fikri Bey'in parlamentoda gündeme getirdiği anketler ve etrafında dönen tartışmalar, siyasi gerilimi daha da artırmıştı (Hocaoğlu, 2008:181).

İttihat ve Terakki, 31 Mart Olayı'ndan sonra dinsel semboller ve söylemleri ikinci plana iten milliyetçi ve Türkçü politikalarıyla, toplumun bir parçası haline gelen İslami referansları savunan kesimlerin desteğini kaybetmeye başlamıştı. Toplumsal yapıda İslami kimliklerin yerini giderek milliyetçi anlayış ve laik uygulamalar almaya başlamış, bu da Arap ve Arnavut gruplarının yanı sıra ulema gibi muhafazakâr siyasi grupların partiye karşı tavır almasına ve siyasallaşmasına neden olmuştu. Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki'nin İslamcılık ideolojisini

ihmal ettiğini, Müslüman topluluklar arasındaki dini ve kültürel bağları zayıflatıldığını düşünen ve modernleşmeci veya laik uygulamalardan rahatsızlık duyan kesimler tarafından kurulmuştu. Bu nedenle, muhafazakâr parti İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmamıştı. İttihat ve Terakki'nin Edirne kulüplerinin Meclis grubundan ayrılanları protesto etmesi, bu rahatsızlığı açıkça göstermesi açısından önemli bir olaydır (Hocaoğlu, 2008:181-182).

Fırka, Mahmut Şevket Paşa ile Cavit Bey arasındaki kabine içi anlaşmazlık sırasında hükümete yönelik eleştirilerini artırmış ve İttihat ve Terakki'yi "yürütme organı istibdadı" oluşturmakla itham ediyordu (Sencer,1974:55). Meclisteki etkinliğine rağmen Osmanlı Ahali Fırkası etkili muhalefet sergilemekten geri kalmış ve ittihatçılar karşısında hayatta kalmak için yayınladığı bir bildiri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katıldığını kamuoyuna duyurdu (Hocaoğlu, 2008:182).

2.5. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası

İttihat ve Terakki Cemiyetinin 31 Mart Vakasından sonra muhalefeti tesfiye etme döneminde Ahrar Fırkası ve çeşitli siyasal örgüt ve cemiyetlerin kapısına kilit vurulmuştu. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasi arenadan çekilmesinden sonra meclisteki muhalif Arap ve Arnavut mebuslar ittihatçılar karşısında etkili olabilmek ve siyasete devam etmek maksadıyla Kasım 1909'da "Mutedil Hürriyetperveran Fırkası"nı kurdular (Tunaya, 1989a:208).

Yeni parti, geçmişteki muhaliflerin ve cemiyetten ayrılanların bir araya gelmesiyle oluşmuş gibi görünse de aslen İttihat ve Terakki'ye daha yakın olduğu iddia edilmektedir. Ancak, bazı parti üyelerinin yayınladıkları beyanname ile İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmekten kaçındıkları belirtilmiştir. Bu durum, kamuoyunda yeni partinin İttihat ve Terakki'ye muhalefet göstereceği beklentisini güçlendirmiştir (Hocaoğlu, 2008:182).

Parti, 16 Ağustos 1909'da çıkartılan Cemiyetler Kanunu'nun ardından etnik kökenli Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmanî'nin kapatılmasından sonra Arap milletvekillerinin öncülüğünde kurulmuştur. Başlangıçta, partinin Arapları temsil eden bir parti olarak görünmediği ancak İsmail Kemal Bey'in ayrılmasıyla Gayrimüslim ve gayri Türk unsurların ağırlıklı olarak partiden ayrılmasıyla Mutedil Hürriyetperveran bir "Arap Partisi"ne dönüştüğü belirtilmektedir (Kayalı, 1998:108).

Parti başkanlığı konusunda tartışmalar yaşansa da bazı kaynaklar partiye, İttihatçıların ünlü muhalifi İsmail Kemal Bey'i başkan olarak atfederken, diğer kaynaklar ise Lütfü Fikri Bey'in asıl lider olduğunu belirtmektedir. Bu tür tarihî durumlarda, farklı kaynaklardaki çelişkili bilgiler, o döneme dair net bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Fırkanın kuruluşuna dair ayrıntılı bilgileri içeren konuşmaları, İkdam gazetesinde yer alan bir milletvekili tarafından dile getirilmiştir. Yeni parti, gelişen milliyetçilik akımlarına ve Türkçülüğe karşı Osmanlı birliğini koruma gerekliliğini vurgulamış ve özel girişime dayalı bir ekonomik politika benimsemeyi savunmuştur. Aynı zamanda, İttihatçıların merkezîyetçi uygulamalarına karşı liberal bir program sunmuş ve İttihatçıların dar Osmanlı anlayışını eleştirmiştir. Parti programı, gayri Türk ve gayrimüslim unsurların taleplerine odaklanarak daha çok kültürel bir örgüt gibi hareket ettiği izlenimini vermektedir. Özellikle, Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde düzenlemeler yapılması ve dil, edebiyat gibi kültürel değerlerin geliştirilmesi ve korunması talepleri öne çıkmıştır. Bu talepler, parti programının kültürel çeşitliliği ve toplumsal farklılıkları dikkate alan bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir (Hocaoğlu, 2008:183).

Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının ana hedefi, İmparatorluktaki eyalet yapısının korunması ve böylece tüm egemenlik haklarıyla kültürel ve siyasal bağımsızlıkların yanı sıra tüm Osmanlı unsurlarının hak ve taleplerinin güvence altına alınmasıydı. Bu bakımdan, fırka, ırka dayalı değil, tüm muhalif partilerin talep ettiği unsurların eşitliği ilkesini savunmuştur. İlginç bir şekilde, fırka ademi merkezîyetçi programında İttihatçıların karşı olduğu federalizm ilkesini benimsememiştir, ancak onuncu madde kapsamında geniş idari değişiklikler talep etmiştir. Bu, fırkanın, Osmanlı Devleti'nin birliğini korumak amacıyla merkezîyetçi bir yapıyı sürdürürken, aynı zamanda idari düzenlemelerde çeşitlilik ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini talep ettiğini göstermektedir (Tunaya, 1989a:214).

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile Cemiyet arasındaki ilişkiler, parti üyelerinin farklı siyasal görüşlere sahip olmasından dolayı değişkenlik göstermiştir. Bazı üyeler, İttihat ve Terakki ile yakın ilişkiler kurulmasını savunurken, diğerleri muhalefet saflarında yer almayı tercih etmiştir. Örneğin, Yusuf Şitvan ve Süleyman el-Bustani gibi bazı üyeler, İttihat ve Terakki'ye yakınlaşma fikrini benimsemişken, Seyyid Talip gibi diğer üyeler muhalefet saflarında yer almıştır. Bu farklı siyasal görüşler arasındaki çatışma, Arap halkının siyasal ve kültürel haklarının iktidar karşısında savunulmasını bir süre ertelemiştir. Parti üyeleri arasındaki bu görüş ayrılıkları, parti içindeki birlik ve beraberliği zorlayarak, Arap halkının haklarını savunma konusunda bir gecikmeye neden olmuştur (Kayalı, 1998:109).

Kuruluşunda Mecliste İttihat ve Terakki dışında başka bir partinin bulunmaması ve var olanların kişisel fikirlerin ötesine geçemeyen, doğal ve farklı bir muhalefet sergilemeleri önemli bir rol oynamıştır. Bu durumda, İttihat ve Terakki'nin karşısında etkili bir muhalefet partisinin varlığına inanan milletvekilleri, mecliste birtakım arayışlara girmeye başlamışlardır. İttihat ve Terakki'nin tek başına Parlamento'da egemen olması ve muhalefet partilerinin

etkisizliği, siyasi bir denge eksikliğine işaret etmiştir. Bu durum, farklı siyasi görüşlere sahip olan milletvekillerinin, mecliste daha güçlü bir muhalefetin varlığına yönelik bir talebi güçlendirmiştir. Sonuç olarak, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası gibi yeni partilerin kurulmasını hızlandıran faktörlerden biri de mecliste etkili bir muhalefetin varlığına duyulan ihtiyaçtır (Birinci,2002:38). 1908 seçimlerinde meclise seçilen milletvekilleri tarafından oluşturuldu ve hızla güç kazandı. Trablusgarp Savaşı gibi önemli olaylarda, İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştirilerde bulundu ve muhalefet görevini yerine getirdi. "Tokatlama olayı" olarak anılan olayda İttihat ve Terakki'nin otoriter tavrına karşı çıktı. Rıza Nur'un tutuklanması da İttihat ve Terakki'nin muhalefet üzerindeki baskısını gösteren bir başka örnektir. Bu tür tutuklamalar, İttihat ve Terakki'nin otoriter politikalarını ve muhalefeti bastırmak için kullandığı güç unsurlarını gösterir (Birinci, 2002:38).

Lütfü Fikri Bey'in tutuklanma girişimi, muhalefetin iktidardaki İttihat ve Terakki yönetimine karşı artan hoşnutsuzluğunu ve eleştirilerini yansıtır. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın "diktatör" ve "ittihatçı" olmakla suçlanması, muhalefetin iktidardaki yönetimi sorgulamasının göstergesidir. Ahali Partisi ve diğer muhalif grupların Mahmut Şevket Paşa hakkında gensoru hazırlaması, muhalefetin iktidara karşı tutumunun bir portresini çiziyor. Meclis içindeki tartışmalar ve muhalefetin ısrarları, siyasi gerilimi ve çekişmeyi yansıtıyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın meclise çağırılması talebi, muhalefetin baskısı altında alınan bir karar olarak görülüyor. Bu tür olaylar, II. Meşrutiyet döneminin siyasi karmaşıklığını ve iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimi gösteriyordu (Hocaoğlu, 2008:185).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yapılan mücadele ve verilen önerenin başarısız olması sonrası fırka büyük güç kaybetti. Fırkanın daha fazla güç kaybetmesini önlemek isteyen İsmail Kemal Bey, yeni bir program altında Mütedit Hürriyetperveran Fırkası ile birleştiklerini açıklamıştır. Neticede, İttihat ve Terakki'ye karşı büyüyen muhalefet kanadının içinde yer alan fırkanın kurucu ve destekleyicilerinden bazıları bölünmüş muhalefeti zayıf bularak Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır (Sabah, 1327).

2.6. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Fırkanın kurulma çalışmaları resmen 1908 Temmuz'unda başlamış, resmi izin ise 1909 Şubat'ında alınarak fırka siyasi arenaya çıkmıştır. 31 Mart Vakası sırasında fırkanın henüz tam olarak organize olmamış olduğunu ve resmi bir program veya tüzüğe sahip olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, Dr. İbrahim Temo liderliğindeki genç kurucularının, bu vakaya karşı eylemlere katıldığı ve gerici hareketlere karşı oldukları bilinmektedir. Ayrıca, fırkanın, Hey'et-

i Müttefika-i Osmaniye'nin bildirisine de katıldığı bilgisine göre, olaylar sırasında aktif bir rol oynadığını ve reformist veya modernist bir siyasi hareketin parçası olduğunu söylemek mümkündür (Tunaya, 1989a:172).

Abdullah Cevdet'in, İbrahim Temo ile birlikte parti kuruluşunda önemli bir rol oynadığı, ancak İttihat ve Terakki'nin dolaylı etkisinden çekindiği için Kahire'de bulunduğu ve siyasi mücadelesini orada sürdürdüğü bilinmektedir. Bu durumda, Abdullah Cevdet'in fiziksel olarak parti kuruluşunda bulunmadığı, ancak düşünsel yapının oluşturulmasında katkı sağladığı anlaşılmaktadır (Hanioğlu, 1981:287).

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın çalışmalarının iki aşamada incelenebildiğini belirtmek önemlidir. İlk aşama, 1908 ile 1910 yılları arasında partinin etkin bir şekilde varlığını sürdürdüğü dönemi kapsar. Bu dönemde parti, önemli siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve etkili bir şekilde sesini duyurmuştur. Ancak, ikinci aşamada, 1910 yılından itibaren parti bir duraklama dönemi geçirmiş ve etkinliğini kaybetmiş gibi görünmektedir. Ardından, 1911 yılından itibaren varlığı ve etkinliği giderek azalmış ve nihayetinde varla yok arası bir duruma gelmiştir (Tunaya, 1989a:173).

Partinin adında "demokrat" kelimesini kullanması, muhtemelen İttihat ve Terakki'nin uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış. İttihat ve Terakki'nin antidemokratik eğilimleri ve otoriter politikalarına karşı bir vurgu olarak, parti demokratik ilkeleri savunmuş. Ayrıca, "Osmanlı" kelimesinin kullanılması, çeşitli etnik ve dini unsurların eşitliğine vurgu yapmak amacıyla tercih edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çoklu kimliklerini ve unsurlarını temsil etmek istemiş olabilirler. Partinin, İttihat ve Terakki'nin politikalarını "istibdat" olarak algılaması ve dini, etnik azınlıkların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını talep etmesi, parti için temel bir amaç olmuştur (Hocaoğlu, 2008:187-188).

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kökenleri, Selamet-i Umumiye Kulübü'nün siyasi bir partiye dönüşmesine dayanmaktadır. Kulübün demokratik ilkelere vurgu yapan programı, İbrahim Temo'nun dikkatini çekmiş ve politik bir kuruluş olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu, Osmanlı Demokrat Fırkası'nın temellerinin demokratik ilkeler üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Ayrıca, parti, İttihatçıların kamuoyunda rahatsızlık yaratan uygulamalarını eleştirmek ve "temin ve tersin" amacıyla kurulmuş. Bu ifade, İttihat ve Terakki'nin politikalarını dengelemek ve değiştirmek için parti tarafından benimsenen bir yaklaşımı göstermektedir. Dolayısıyla, Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluş amacının, demokratik ilkeleri korumak ve İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı alternatif bir siyasi hareket oluşturmak olduğu söylenebilir (Sencer, 1974:47).

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın politik etkisini artırmak için önemli bir araç olarak basını

kullanmıştır. Parti, İstanbul'da "Türkiye", İzmir'de "Feryad", Manastır'da "Hukuk-u İbad" ve Halep'te "Ahali" gibi gazeteler tarafından desteklenmiş. Bu gazeteler, parti görüşlerini ve politikalarını yaymak, desteklemek ve kamuoyunu bilgilendirmek için önemli bir platform sağlamış olabilirler. Ayrıca, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihat ve Terakki'ye muhalif basının yanı sıra "Şark" ve Ziya Şakir'in "Jön Türk" gazeteleri gibi diğer yayınlar tarafından da desteklenmiş (Kuran, 1956:511).

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın başlangıçta politik örgütlenme ve ideolojik yapılanmasını tamamlamamış olması ve bu nedenle İttihat ve Terakki'ye karşı doğrudan faaliyetlerde bulunmaktan kaçınması, önemli bir noktadır. Bu durum, parti için 31 Mart Olayı sırasındaki tutumunu etkilemiştir. Parti, ayaklanmanın yayılmasını önlemek isteyen Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin bildirisine imza atarak eylemlere katılmamıştır. Ancak, cemiyetin merkeziyetçi ve tekelci uygulamaları kamuoyunda eleştirilmeye başlandığı zaman, Osmanlı Demokrat Fırkası muhalefet kervanına katılmış ve daha demokratik bir düzen talep etmeye başlamıştır (Sencer, 1974:47-49).

Osmanlı Devleti Fırkası'nın Osmanlıcı bir parti olduğu ve çeşitli etnik ve dini grupların katılımını teşvik ettiği anlaşıyor. İç nizamnamesi incelendiğinde de Osmanlıcı bir yaklaşımın benimsendiği görülüyor. Parti, gayrimüslim ve gayrı Türk unsurları içinde eritmek isteyen bir politika izliyor ve geniş bir yelpazedeki insanlara kapılarını açık tutuyor.

İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak görülen ODF, çeşitli memnuniyetsiz gruplar tarafından desteklenmiştir. Bu gruplar arasında Arnavut Bağımsızlar, dağılan Fedekâran-ı Millet Cemiyeti'nin üyeleri, Kürt siyasetçiler, Bulgar Komitecileri ve Ermeni Hınçak ve Taşnaklı bazı üyeler bulunmaktadır. Bu durum, ODF'nin geniş bir tabana hitap etmeye çalıştığını ve çeşitli etnik ve dini kimliklere sahip insanları bir araya getirmeye çalıştığını göstermektedir.

İttihatçıların, Demokrat Parti'nin varlığından rahatsızlık duyması ve bu rahatsızlığını dile getirmesi oldukça önemli bir noktadır. İbrahim Temo gibi Demokrat Parti liderlerine yapılan tehditler ve baskılar, İttihat ve Terakki'nin rakip siyasi hareketlere karşı takındığı sert tutumu göstermektedir.

İbrahim Temo İttihatçıların artan baskısına daha fazla dayanamayarak 1910 yılında yayımladığı bildiri ile fırkanın siyasi faaliyetlerini durdurduğunu açıklamıştır. Muhafız Ahrar Fırkası lideri İsmail Kemal Bey'in, Demokrat Mustafa'ya yapılan işkencede kullanılan aletleri ve tırnakları meclis kürsüsünde sergilemesi, siyasi tansiyonu yükseltmiştir. Bu olaylar, muhaliflerin baskılara karşı seslerini yükseltmeye ve halkı harekete geçirmeye çalıştığını göstermektedir. Demokrat Partili Fuat Şükrü Bey ve sosyalist siyasetçilerin tutuklanması,

sosyalist gazetelerin kapatılması gibi olaylar ise baskının arttığını ve muhalefetin susturulmaya çalışıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi çekişmelerin ve baskıların nasıl giderek tırmandığını ve toplumda huzursuzluğa yol açtığının en somut örneğidir. Bu durum, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimi artırıyor ve cemiyetteki baskıları derinleştirmiştir (Hocaoğlu, 2008:191).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Osmanlı Demokrat Fırkası'nın (ODF) mecliste ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) karşısında etkili bir muhalefet gücü oluşturmamış ve iktidarın karizmatik gücü ve baskıları karşısında zayıf kalmıştır. ODF'nin, entelektüeller ve yazarlar partisi olmaktan öteye geçememiş ve iktidarın baskılarına karşı kendini savunamamıştır. Bu zayıflık, parti üyelerinin sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na tartışmalı bir şekilde katılmaları ile sonlanmıştır (Hocaoğlu, 2008:192).

2.7. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

II. Meşrutiyet döneminin önemli siyasi figürlerinden olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası Stockholm sefirliği döneminde İttihat ve Terakki üyesi olan, Meşrutiyetin ilanından sonra ise ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin Pangaltı Şubesi Reisliğine getirilen Şerif Paşa'nın, Londra sefirliğini istemesi ve İttihatçıların bu isteğini kabul etmemeleri nedeniyle İttihat ve Terakki'ye cephe almıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın Jöntürkler hareketindeki görevini kendisine bir rol belirleyerek İttihat ve Terakki'ye karşı yeni bir muhalefet kanadı oluşturmak için harekete geçmiştir. 1909 yılında İttihat ve Terakki'den istifa eden Şerif Paşa, Ahmet Rıza Bey'in kendisini öldürtmek için uğraştığını belirterek Paris'e gitmiştir (Tunaya, 1989a:219-220).

Bu fırkanın başlıca üyeleri arasında Dr. Nihat Reşat Bey, Dr. Refik Nevzad, Pertev Tevfik ve Avni Kemal Bey gibi isimler yer alıyor. Fırkayı destekleyen gazeteler arasında ise İttihat ve Terakki'ye karşı yayınlar yapan Şerif Paşa'nın "Meşrutiyet" gazetesi ile Mevlanzade Rıfat'ın "Serbestî" ve "Yeni Yol" gazeteleri bulunuyor (Hocaoğlu, 2008:193).

Şerif Paşa Osmanlı aydınlarını etkilemek amacıyla, Fransa'daki Radikal Sosyalist Partisi'ne benzeyen bir muhalefet örgütü kurmuştur. Bu örgüt, Osmanlı İmparatorluğu'nda reformist fikirleri yaymak ve hükümete karşı eleştirilerini dile getirmek için önemli bir platform olmuştur. Ayrıca, "Le Parti Radical Ottoman" isminin Fransızcaya uygun şekilde verildiği bilgisi doğrudur. Bu tür benzerlikler ve etkileşimler, o dönemdeki entelektüel ve siyasi ilişkilerin karmaşıklığını yansıtmaktadır (Tunaya, 1989a:219-220).

Fırka'nın yayınlarının etkili olmuştur ve özellikle ülke içindeki olayları detaylı bir

şekilde ele almıştır. Özellikle sert muhalefet gözlüğüyle olayları değerlendirmesi, dönemin siyasi atmosferinde önemli bir etki yaratmıştır. Ayrıca, Fırka'nın Şerif Paşa'nın Türkler dışındaki etnik unsurların, özellikle Kürtlerin, koruyucusu olduğunu belirtmesi, Fransız kamuoyunda da dikkat çekmiştir (Tunaya, 1989a:219-222).

IEOF, yurt dışındaki örgütü, içerideki uzantısıyla birlikte, muhalefetini sürdürmek için Cemiyet-i Hafiye adlı bir örgütü kullanmıştı. Cemiyet-i Hafiye, sertlik yanlısı, gizli ve komitacı bir muhalefet olarak algılanmıştı. Bu örgütün gazetelerde çıkan bir bildirisinin hükümete karşı isyanı teşvik ettiği söylentileri dolaşıyordu. İttihatçılar, bu bildiriye sert bir karşılık verilmesi gerektiğine inanmış ve memleketin huzur ve asayişini bozduğu gerekçesiyle birçok kişiyi tutuklayarak Divan-ı Harb-i Örfiye'ye sevk etmişlerdi. Dönemin basını, Cemiyet-i Hafiye'yi farklı şekillerde tanımlamıştı; kimisi onları irtica cemiyeti olarak adlandırırken, kimisi de fesad cemiyeti olarak nitelendirmişti. Bu cemiyetin, Şerif Paşa ile sıkı ilişkiler içinde olduğu iddiaları da bulunuyordu. Hatta muhalif Osmanlı gazetesi bile, cemiyeti muhalif bir hareket olarak görmemiş ve onları ihanet içinde bulunan, ihtilalcı bir hareket olarak değerlendirmişti. Bu olaylar, dönemin siyasi ve toplumsal karmaşıklığını yansıtan önemli birer tarihi anekdot tarihin sayfalarında yerini almıştır (Hocaoğlu, 2008:194).

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), muhalefeti bastırmak için iktidar araçlarını kullanırken, ordunun da desteğinden sonuna kadar yararlanmıştı. Muhalefetin büyük bir tehdit oluşturmaması için "yılanın başı küçükken ezilmeli" anlayışıyla sert tedbirler almaktan kaçınmamışlardı. Harbiye Nazırı, "bu kişileri ezmeseydim, şimdiye kadar önemli şahsiyetler haline geleceklerdi" şeklinde bir ifadeyle, İttihatçıların bu anlayışını desteklemişti. Bu tür yaklaşımlar, İttihat ve Terakki'nin dönemin siyasi sahnesindeki güçlü ve otoriter bir aktör olarak nasıl hareket ettiğini gösterir. Muhalefeti sindirme ve kendi iktidarlarını sağlama almak için sert tedbirler almaktan çekinmemişlerdi (Turfan, 1996:212).

Bu olayın ardından Ahali Fırkası lideri olacak Gümülcineli İsmail Bey, on beş arkadaşıyla birlikte "anket Parlamenter" adlı bir meclis soruşturması açılması için meclise önerge vermişti. Bu önerge, mecliste sert tartışmalara hatta kavgalara yol açmıştı. Lütfü Fikri Bey, Rıza Nur'un ve Doktor Münir Bey'in gayrimeşru bir şekilde tutuklandığını iddia ederek, işkenceler sonucunda alınan ifadelerin geçerli olmadığını savunmuştu. Konu hakkında araştırma yapılmasını talep etmişti. Lütfü Fikri Bey, kamuoyunda mağduriyetlerini göstermek ve hükümetin zayıflatılarak geri çekilmesini sağlamak için "anket parlamenter" konusunda çoğunluk partisinin üyelerini ikna etmeye çalışmıştı. Meclis kürsüsünde, suç aleti olarak gördüğü işkence aletlerini ve sökülmüş tırnakları göstererek işkenceleri detaylı bir şekilde anlatmıştı (Hocaoğlu, 2008:196).

Meclisi mebusandaki bu tartışmaların sonu gelmemiş, sert diyaloglar yaşanmış ve nihayet meclis görüşmelerine katılan Rıza Nur, kendisinin suçsuz olduğunu, meselenin millet huzurunda araştırılmasını, bu konuda muhaliflerin tatmin edilmesini talep etti. Rıza Nur ile sadrazam Hakkı Paşa arasında yaşanan tartışmanın ardından meclis başkanı olay için bir araştırma komisyonun kurulması için önergeyi oylama koydu. Yapılan oylamada muhalifler başarılı bir savunma yapmışsa da önerge 69'a karşılık 95 oy ile reddedildi (MMZC, 1326).

Önergenin reddedilmesinden sonra sürekli baskı altında olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası (IEOF), Babı Ali Baskını olarak bilinen olayın ardından parti merkezinin bulunduğu yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştı. Bu baskın, İttihat ve Terakki'nin muhalif gruplar tarafından eleştirilmesine ve hedef alınmasına yol açmıştı. Parti, yurt dışında bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleştiğini duyurmuştu.

2.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı sosyalizminin tarihi, 1908 öncesine kadar uzatılabilir, ancak çağdaş anlamda kendisini ifade etme şansını, meşrutiyetin çoğulcu ve özgürlükçü döneminde her türlü siyasal parti modeli ve düşünce akımının ortaya çıkmasıyla birlikte yakalamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle II. Meşrutiyet döneminde, siyasi atmosferde önemli bir değişim ve açılım yaşanmıştı (Erişçi, 1951:8-9). Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF), Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal tarihinde oldukça renkli ve önemli bir yer tutar. OSF, imparatorluğun klasik koşullarına göre ütopyik sayılabilecek sosyalist fikirleri savunmasıyla dikkat çekiyordu. Bu örgüt, Osmanlı toplumunda sosyalizmin ilk resmi ve örgütlü temsilcisi olarak kabul edilir (İkdam, 1908).

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın (OSF) kuruluş çalışmalarının meşrutiyet döneminden önce başladığı ve İzmir'de Hüseyin Hilmi Bey'in kişisel çabaları ve girişimleri sonucunda kurulmuştur. OSF'nin kuruluşu, Hüseyin Hilmi Bey'in sosyalist fikirlere olan ilgisinin ve bu fikirleri Osmanlı toplumuna yayma çabasının bir sonucuydu. (Kabasakal, 1991:52). Muhalefetin sosyalist versiyonu olarak kabul edilen Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın siyasal ideolojisi, Baha Tevfik tarafından belirlenmişti ve politik eylemcisi Hüseyin Hilmi olmuştu. Ancak, fırkanın politik programı bakımından muhalefete yakın durması, sosyalist mantaliteye aykırı olarak liberal kanatta sayılmasına neden olmuştur. Baha Tevfik'in önderliğindeki OSF, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist fikirlerin ilk örgütlü temsilcisi olarak kabul edilir. Ancak, fırkanın politik programı ve ideolojisi, sadece klasik sosyalist ilkeleri değil, aynı zamanda liberal düşünceleri de içeriyordu. Bu nedenle, OSF'nin politik duruşu, geleneksel sosyalist

ideolojiden farklıydı ve liberal düşünceye daha yakın bir noktada konumlanmıştı (Tunçay, 1985:36).

Sosyalist Fırka'nın mecliste resmi bir temsilcisi olmamasına rağmen, Hüseyin Hilmi Bey ve çevresinin bazı mebuslarla iyi ilişkiler kurması, fırkanın desteklenmesini sağlamıştı. Başta Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyalist Demokrat Fırkası (Daşnak) olmak üzere, solcu azınlıkların önemli temsilcisi olan Bulgar sosyalisti Dimitir Vlahof Efendi ve bazı sosyalist Rumlar, OSF'yi desteklemişlerdi (Tunçay, 1985:32-33). Sosyalist Fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal hayatın ilk sosyalist partisi olarak kabul edilir. Ancak, fırka, sahip olduğu gazeteler aracılığıyla yaptığı propagandada gerçek bir siyasal örgüt haline gelememiş ve entelektüel bir hareketin ötesine geçememiştir. Fırkanın sahip olduğu gazeteler, İştirak, Sosyalist, Muahede, Beşeriyet, Hür Memleket ve Azad gibi isimlerle yayın yapmıştır. Bu gazeteler, sosyalist fikirleri yaymak, toplumu bilinçlendirmek ve siyasal değişim taleplerini desteklemek amacıyla kullanılmıştır (Hocaoğlu, 2008:198).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyalist düşüncelere ve sosyalizan hareketlere uygun ideal ve rasyonel koşullara sahip olmaması, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın (OSF) yaygın bir teşkilatlanma olanağı bulamamasına neden oldu. OSF, parti olarak geniş bir teşkilatlanma oluşturamadığı gibi, Paris'teki şubesi dışında etkin bir örgütlenme sağlayamadı. OSF, özellikle Selanik, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde faaliyet göstermiş olsa da işçi sınıfının sesi olma amacına yönelik çabaları sınırlı kalmıştır. Bu kentlerde az sayıda bulunan işçi sınıfını temsil etmeye çalışmış, siyasal ve ekonomik hak ve özgürlüklerden yoksun olan bu kesimin sesi olmayı amaçlamıştır. Ancak, OSF'nin bu çabaları, yeterince başarılı olamamıştır (Tunçay, 1996a:22).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu sosyalizm gibi toplumsal eşitlik ve sınıfsız bir toplum ideolojisinde değil, milliyetçilik ve merkezîyetçilik gibi farklı ideolojik temellere dayandırmıştı. Bu nedenle, sosyalizmi vatan için zararlı bir girişim olarak görmüş ve milliyetçi anlayışlarına aykırı bulmuşlardı. Ancak, İttihatçılar, sosyalizme kesin bir düşmanlık içinde olmamışlardı. Öte yandan, Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF) gibi "meşruti sosyalizm"i savunan sosyalist parti, Osmanlı unsurlarının eşitliğini ve adem-i merkezîyetçiliği vurgulayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasal düzeninde köklü bir değişiklik öneriyordu. Ancak, İttihatçılar, bu ideolojiyi benimseyen ve meşrutîyetin siyasi ortamına aykırı sayılabilecek bir ideolojiyi benimseyen sosyalist partiye karşı olumsuz bir tutum takınmışlardı. Sosyalist Fırka, İslami değerlerle uyumlu olmaya çalışırken, sosyalist ve İslamcı düşünceleri uzlaştırma çabası içindeydi. Ancak, bu durum, bazı İslami kesimlerin tepkisine neden olmuş ve OSF'nin siyasi rakiplerinden biri haline gelmesine yol açmıştı.

(Hocaoğlu, 2008:200).

Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihat ve Terakki'yi otoriter ve istibdatçı bir yönetim kurmakla suçlamış ve 1908 Olayı'nı ciddi bir devrim değil, darbe olarak görmüştü. İttihat ve Terakki'nin yönetimine karşı eleştirel bir tavır alarak, onları Fransız jakobenlerine benzetti ve safsatalıklarla suçladılar. Bu tür saldırılar ve ithamlar karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutumu giderek sertleşti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın söylem ve faaliyetlerinden rahatsızlık duyarak, partiyi baskı altına almaya ve faaliyetlerini kısıtlamaya yönelmişti (Şişmanov, 1990:50-52).

Sosyalist Fırka, İttihat ve Terakki'nin sert yaptırımlarıyla karşılaşınca, siyasi mücadelesini daha rahat yürütebilmek için çalışmalarını Paris'teki şubesinin bulunduğu Avrupa'ya kaydırmak zorunda kaldı. Bu süreçte, eski bir Jön Türk olan ve daha sonra muhalefete katılan Dr. Refik Nevzat, Sosyalist Parti'nin Paris Şubesini kurdu. Refik Nevzat, Fransızların ünlü sol gazetesi Le Humanite'den esinlenerek "Beşeriyet" gazetesini çıkartarak, İttihat ve Terakki iktidarına karşı mücadelesini sürdürdü. Paris'te iktidar mücadelesi veren Refik Nevzat, Bulgar sosyalisti Dimitar Vhalof gibi önemli isimlerle de temasa geçmeyi başardı. Ancak, meclisteki muhalefet üzerinde etkili olamadı. Bu nedenle, yurt dışındaki örgütlenmeyi hızlandırdı. Ancak, bir süre sonra Paris'te kümelenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılarak siyasi ömrünü tamamladı. Bu, Sosyalist Fırka'nın Paris'teki mücadelesinin ve örgütlenmesinin sona erdiğini gösterirken, Refik Nevzat'ın siyasi yolculuğunun da bir dönüm noktasıydı (Hocaoğlu, 2008:202).

2.9. Milli Meşrutiyet Fırkası

Milli Meşrutiyet Fırkası, iki fesih sonrası Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin meclissiz döneminde ve Balkan krizine gebe günlerde kurulmuştur. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal çalkantıların yoğunlaştığı bir zamandı. İttihatçı-İtilafçı cepheleşmenin arttığı bir dönemde, siyasi yaşama atılan Milli Meşrutiyet Fırkası'nın ideolojik bakımdan önemi, Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü) fırka olmasıdır (Tunaya, 1989a:351).

Milli Meşrutiyet Fırkası, milliyetçi ideolojisi ve programı dolayısıyla bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile çatışmaya başlamıştı. Parti, milli iradeyi ön planda tutarak Osmanlı siyasi sistemine köklü reformlar getirilmesini savunuyordu. Ancak, Milli Meşrutiyet Fırkası'nın milliyetçi bir programı olmasına rağmen, bazı noktalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı fikirde değildi. Özellikle, parti padişaha

geniş yetkilerin tanınması ve hatta meclisin feshedilme yetkisinin padişaha verilmesini savunmuştu. Bu talep, Meşrutiyet'in temel prensiplerinden biri olan "milli iradeye dayalı yönetim" ilkesine aykırı olduğu için, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sert tepkilerine maruz kalmıştı (Hocaoğlu, 2008:202-203).

Milli Fırka, kuruluşunun ilk günlerinde ne iktidar ne de muhalefet tarafından pek ciddiye alınmamıştı. Ancak, sadece milliyetçi programıyla İttihat ve Terakki'ye ideolojik rakip olması nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından başlangıçta hoş karşılanmamıştı. Milli Fırka, Osmanlıcı bir bakış açısına sahip olmakla birlikte muhalefetin ademi merkezîyetçi görüşlerine katılmamıştı. Bu görüşlerin ülkenin birlik ve beraberliği için tehlikeli olduğunu düşünmüş ve bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Fırkasına karşı cephe almıştı. Parti, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ademi merkezîyetçi görüşlerinin ayrı ayrı devletlerin doğmasına yol açabileceğini savunmuştu. Bu bakış açısıyla, Milli Fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma ve milli birliği güçlendirme amacını güdüyordu (Birinci, 2002:185).

Milli Meşrutiyet Fırkası, entelektüel bir hareket olmaktan öteye gidememiş olsa da Osmanlı siyasal tarihinde önemli bir rol oynamıştır. İttihatçıların aksine, Milli Meşrutiyet Fırkası Türk milliyetçiliğini açıkça savunmuş ve bu ideolojiyi siyasi platformda dile getirmiştir. Ancak, bu açık görüşlülük, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tepkisine neden olmuştur. Milli Meşrutiyet Fırkası'nın yayın organlarından biri olan "Vazife" gazetesinde Prens Sabahattin'in imzasının bulunması, İttihatçıların öfkesini daha da artırmıştır. Bu durum, fırkanın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerini daha da gerilmiştir. Sonuç olarak, gazetenin ilk sayısının yayınlanmasının ardından kısa bir süre içinde Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle kapatılmıştır (Birinci, 2002:188).

2.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı İmparatorluğu'nun İkinci Meşrutiyet döneminin en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olarak ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında yer alarak, İttihatçıların modelinde oluşan muhalefetin en yüksek aşamasını temsil etmiştir. Bu parti, Osmanlı siyasal tarihindeki önemi ve gelişimi ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir (Tunaya, 1989a:264).

Fırka'nın ortaya çıkış tarihi, oldukça karmaşık bir bunalım dönemine denk gelmiştir. Fırka'nın kuruluşundan on gün önce, İtalya Trablusgarb'a saldırmıştır. Bu saldırı, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten içinde bulunduğu karmaşık siyasi ve askeri durumu daha da ağırlaştırmıştır. Aynı zamanda, parlamento içinde de büyük bir karışıklık yaşanmaktadır.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın istifası sonrasında, Divan-ı Ali'ye kimin atanacağı tartışmalı bir konudur. İttihatçıların, 1908'deki hareketten sonra değiştirilmesini istedikleri bir kişi olan Sait Paşa, sekizinci kez sadarete getirilmiştir. Bu durum, siyasi istikrarsızlığı ve hükümetin zayıflığını daha da derinleştirmiştir. Trablusgarp'ın adeta savunmasız bırakılması, basında yoğun eleştirilere neden olmuştur. Bu durum, halk arasında endişe ve öfkeye yol açmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savunma politikalarıyla ilgili ciddi soru işaretleri doğurmuştur (Tunaya, 1989a:264).

Bu dönemde kurulan diğer siyasi partiler ve cemiyetler arasında, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerini temsil eden çeşitli gruplar bulunmaktaydı. Ancak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yükselişiyle birlikte, diğer siyasi aktörlerin etkisi ve önemi azalmış ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın liderliğindeki muhalefet hareketi ön plana çıkmıştır (Birinci, 2002:40-41).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karizmatik liderliği ve güçlü yapısı karşısında, diğer muhalif örgütlerin etkili bir politik unsur olması mümkün olmamıştır. Muhalif örgütler, kamuoyunu etkileme ve Meclis-i Mebusan'da gündemi değiştirme konusunda belirli bir başarı elde etmiş olabilirler; ancak, İttihat ve Terakki'nin politik davranışlarında köklü bir değişikliğe neden olamamışlardır. Bu muhalif örgütler genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarına karşı çıkarak birleşmişlerdir. Ancak, bu örgütlerin iktidar iddiaları zayıf kalmış ve temel hedefleri genellikle İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmak olmuştur. Bu nedenle, kendilerini bu hedef etrafında tüketmişlerdir. Bahsedilen muhalif parti veya cemiyetler arasında Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad), İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahali Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi çeşitli gruplar bulunmaktadır. Ancak, bu örgütler genellikle İttihat ve Terakki'nin baskın politikası karşısında sınırlı bir etkiye sahip olmuş ve kısa süre içinde kapatılmış veya etkisiz hale getirilmişlerdir (Hocaoğlu, 2008:212-213).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşu önemli bir dönüm noktasıdır. 11 Kasım 1911'de kurulan bu fırka, dönemin en büyük muhalefet örgütü olarak öne çıkmıştır. Fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dini ve etnik unsurlarından katılımcılara sahip olmasıyla dikkat çekmiştir. Bu durum, partiye gayri Türk ve gayrimüslimlerin de katılmasıyla, geniş tabanlı bir muhalefet hareketi olduğu izlenimi vermiştir (Kayalı, 1998:1438). Hürriyet ve İtilaf Fırkası tam bir “Muhallifler Koalisyonu” idi (Tanin, 1327).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunda birçok önemli siyasi figür yer almıştır. Lütfi Fikri Bey, Ahali Fırkası lideri Gümülcineli İsmail Bey, Reşit, Rıza Tevfik, Damat Ferit, Salih Paşalar ile İsmail Hakkı Paşa ve Hoca Sabri ve Zeynelabidin Efendiler gibi önemli isimler partiye katılmıştır. Ayrıca, Paris'te bulunan ünlü muhalif Şerif Paşa ve İttihatçıların saray

yetkilerini sınırlandırmasına karşı olan Şehzade Vahdeddin de partiye destek vermiştir. Partinin başkanlığına Müşir Fuat Paşa getirilmiş olsa da asıl yöneticisi Hizbi Cedit hareketinin liderlerinden olan Miralay Sadık Bey olmuştur. Bu isimler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunda ve erken dönemlerinde partiye önemli bir destek sağlamıştır. Partinin geniş katılımı ve çeşitli siyasi figürlerin bir araya gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi çalkantılarına ve toplumsal taleplere yanıt vermeye yönelik bir girişim olarak görülmüştür (Hocaoğlu, 2008:214).

HİF Partisi'nin kuruluşu, İmparatorluğun siyasi atmosferinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edildi. Parti, kurulduğu anda iktidar-muhalefet ilişkilerine yeni bir dinamizm ve rekabet getirdi. Meclis'teki temsil hakkını kullanarak güçlü bir muhalefet sergilemesi, siyasi sahnedeki dengeyi değiştirdi ve hükümetin politikalarını etkileyebilecek bir konuma geldi (Güneş, 344).

İttihatçılar ve İtilafçılar arasındaki cepheleşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi manzarada belirleyici bir rol oynadı. Bir yanda İttihat ve Terakki Fırkası gibi merkezi otoriteyi güçlendirmeyi ve modernleşmeyi savunanlar, diğer yanda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesini ve parçalanmasını destekleyen İtilaf Devletleri'ne sempati duyanlar vardı. Bu bölünme, siyasi huzursuzluk ve çatışmanın tohumlarını attı ve Osmanlı siyasi hayatını derinlemesine etkiledi (Hocaoğlu, 2008:215).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi tarihte önemli bir rol oynamış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1911-1913 yılları arasında varlık gösteren bu parti, çoğunlukla İttihat ve Terakki Partisi'nin politikalarına karşı çıkan bir muhalefet platformu olarak biliniyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda faaliyet göstererek meclis içinde muhalefetin önemli bir sesi haline gelmişti. Bu parti, dönemin karmaşık politik ortamında etkili olmayı başarmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çalkantılı siyasi atmosferinde önemli bir rol oynamıştır.

Fırkaların ve cemiyetlerin (örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi) benzerlikleri ve farklılıkları, genellikle amaçlarına ulaşmak için benimsedikleri siyasi yöntemler ve politik/ideolojik düşünceleriyle ilgilidir. İki fırkanın da temel amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaktı. Ancak, bu amaca ulaşmak için izledikleri siyasi yöntemler ve benimsedikleri politik/ideolojik düşünceler farklıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı unsurları arasında birliği tesis etmeyi ve ademi merkezîyetçi ilkelere dayanan çok partili meşruti bir sistem kurmayı hedefliyordu. Bu cemiyet, imparatorluğun çeşitli etnik ve dini gruplarını bir arada tutmayı ve onları ortak bir Osmanlı kimliği etrafında birleştirmeyi amaçlıyordu. Bu doğrultuda, daha demokratik bir siyasi yapı ve toplumsal

adaletin sağlanması için çaba harcadılar (Yalçın, 1976:308).

Bu partinin, İttihatçıların merkezîyetçi ve tekeli zihniyetine karşı çıkan etnik ve dini azınlıkların oluşturduğu "partiler birliği"ni temsil ettiğini belirtmek önemlidir. Fırka, bir kadro veya politik bir görüşün öncülüğüyle değil, İttihat ve Terakki'nin siyasal uygulamalarından memnun olmayan her kesimi kucaklayan bir platform olarak ortaya çıktı. Bu bağlamda, fırka doktrin ayrılığını gözetmemiş ve her kesime kapılarını sonuna kadar açmıştı (Hocaoğlu, 2008:215).

Meşrutîyet öncesinde ve sonrasında yaşanan entelektüel tartışmaların, siyasî paradigmalara dönüşerek farklı siyasî aktörler arasında mücadele ve çatışmaya dönüştüğü görülmektedir. Meşrutîyetin ilanı, başlangıçta umut ve demokratik değişim arzusuyla karşılandı. Ancak, zamanla meşrutîyetin çoğulcu ve özgürlükçü ilkelerden uzaklaştığı ve siyasî hedeflerin gerçekleşmesinin zor olduğu anlaşıldı. Bu durum, muhalefetin hayal kırıklıklarına ve meşrutîyetin idealize edilmesine yol açtı. İtilafçılar, meşrutîyetin ilkelerine daha sıkı bir şekilde bağlı kalmayı amaçlayan "ikinci meşrutîyetçiler" olarak tanımlanabilir. Onlar, demokratik ve özgürlükçü ilkeleri koruyarak yeni rejimin daha iyi işlemlerini ve halkın refahını artırmayı hedeflediler. Bu nedenle, İtilafçılar genellikle meşrutîyetin potansiyelini gerçekleştirmek için çalışan bir umut kaynağı olarak görüldü (Birinci, 2002:84).

HİF'in farklı bir muhalefet partisi olması, gerçekten ilginç bir açı. Geleneksel muhalefet partilerinin aksine, HİF'in odak noktası sadece iktidar olmak değil, aynı zamanda var olan siyasî yapıları ve köklerini sorgulamak ve hatta değiştirmek üzerine yoğunlaşması, oldukça dikkat çekici. İttihat ve Terakki'nin devrilmesini amaçlaması da bu bağlamda önemli bir ayrıntı (Tunaya, 1989a:200).

HİF'in tüzük ve programının liberal ekonominin ilkelerini benimsemesi ve ayrılıkçı akımları cesaretlendiren ilkeleri kapsamaması oldukça ilginçtir. Ancak, kapitülasyonlara dair hiçbir hüküm bulunmaması ve yapının tam bir karmaşa yuvası olması, partinin tutarlılığı ve uygulanabilirliği konusunda soru işaretleri uyandırmaktadır. Ayrıca, partinin dış politika konusundaki tutumu da önemli. Avrupa devletlerini ve özellikle İngiltere'yi ürkütecek siyasî kararlara karşı olmaları, uluslararası ilişkilerde nasıl bir yol izleyecekleri konusunda bir öngörü sağlar. Bu tutum, ülkenin dış politikasında bir değişiklik arzusunun ve muhtemelen geleneksel ittifakları sorgulayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Birinci, 2002:58).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1911 ara seçimine katılması ve seçim kampanyalarında İttihat ve Terakki'ye yüklenmesi, o dönemdeki siyasî atmosferin önemli bir yansımasıdır. İtilafçılar, İttihat ve Terakki'yi iç ve dış politikada başarısızlıkla suçluyorlardı ve özellikle Trablusgarp Savaşı'nın sonuçlarına vurgu yapıyorlardı. Trablusgarp Savaşı, Osmanlı

İmparatorluğu ile İtalya Krallığı arasında gerçekleşen bir çatışmaydı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir toprak kaybıyla sonuçlandı. Bu savaş, İttihat ve Terakki'nin dış politikadaki zayıf yönetimini gösteren bir örnek olarak görülüyordu. İtilafçılar, bu başarısızlığı siyasi rakiplerini eleştirmek için bir fırsat olarak kullanmışlardır (Okur, 2010:236).

Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin çeşitli şekillerde cezalandırılması veya sürgüne gönderilmesi, dönemin siyasi atmosferinin gerilimli olduğunu göstermektedir. Fırka resmi olarak bulunmamıştır. Bu durum, fırkanın etkisiz hale getirilmiş olabileceğini veya üyelerinin siyasi baskılar nedeniyle aktif rol oynama imkânı bulamadığını gösterebilir. Mütareke dönemine kadar herhangi bir faaliyet gösterememiş olmaları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasi etkisinin sınırlı olduğunu ve İttihat ve Terakki'nin hâkimiyeti altında siyasi muhalefetin zor durumda olduğunu gösterebilir (Tunaya, 1988:332).

2.11. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti

Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan uzun istibdat döneminde, çeşitli nedenlerle sürgüne gönderilen veya yurt dışına kaçanların geri dönmesi, dönemin siyasi atmosferindeki değişiklikleri yansıtmaktadır. Bu geri dönenler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde aktif olanlar da bulunmaktadır. Bu kişilerin geri dönüşleri genellikle sorunsuz olmuş, hatta kısa sürede önemli görevlere getirilmişlerdir. Ancak, bazı önemli noktaları belirtmek gerekir. Öncelikle, sürgünler arasındaki İttihat ve Terakki ile ilişkili olanların sayısının çok az olduğu ve birçoğunun siyasi faaliyetlerini sonlandırmış olmaları veya İttihatçılar arasında sevilmedikleri bilinmektedir. Bu durum, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki güç mücadelelerini ve iç bölünmeleri göstermektedir (Tunaya, 1989a:131).

Meşrutiyet'in ilanından sonra, vatandaşlar daha önce kısıtlanmış olan ifade özgürlüğü ve örgütlenme haklarına sahip olmaya başladılar. Bu durum, çeşitli toplumsal kesimlerin kendilerini ifade etme ve haklarını arama arzusunu tetikledi. Sultanahmet Bahçesi'nde gerçekleştirilen miting, bu dönemin ruhunu yansıtan önemli bir olaydı. Mitinge katılanlar, kendilerini vatan kurtarıcı olarak tanımlayarak, özgürlük ve adalet için bir araya gelmişlerdir. Bu miting, toplumun farklı kesimlerinden gelen insanların bir araya gelerek ortak bir amaç etrafında birleşmesini simgelemektedir (Tunaya, 1989a:131-132).

Fedakâran-ı Millet Cemiyetine isnat edilen suçlamalar, adının şantaj ve komplo faaliyetlerine karışmış olması cemiyeti zor duruma sokmuştur. Cemiyetin program ve tüzüğünü başlangıçta açıklamaması ve daha sonra "maksad-ı asli ve talisini" yayınlaması, şeffaflık eksikliğini ve gizlilikten dolayı kuşku uyandıran bir durumu işaret ediyordu. Benzer şekilde,

nizamnamesinin dedikoduların yoğun olduğu bir dönemde açıklanması, cemiyetin şeffaf olmama eğilimini artırmıştır. Özellikle Abdülhamit'ten para yardımı alındığı iddiası, cemiyetin siyasi güçlerle nasıl ilişki kurduğunu ve hangi kaynaklardan destek aldığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak, bu tür ilişkilerin şeffaflığı ve meşruiyeti konusunda ciddi soruları gündeme getirmektedir (Hukuk-u Umumiye, 1324).

Cemiyetin, iktidar partisine karşı genel muhalefet tezlerini işlemesi ve tek parti yönetiminin sakıncalarını vurgulaması, demokratik süreçlerin önemini vurgulamaktadır. İttihatçıları eleştirmesi, muhalefetin çeşitli siyasi ve ideolojik güçler arasındaki rekabeti temsil ettiğini gösterirken, İttihat ve Terakki'nin Cemiyet'i gizli bir fesat kuruluşu olarak görmesi ise muhalefetin etkisini zayıflatma ve itibarsızlaştırma çabalarının bir yansımasıdır. Hacı Cemal Efendi'nin aracı olarak kullanılmasıyla İttihat ve Terakki ile ilişki kurulmaya çalışılması, siyasi ilişkilerde aracılardan ve arabulucuların önemini göstermekte. Ancak, bu ilişkilerin temelinde, belirtildiği gibi Kâmil Paşa aleyhtarlığı gibi ortak bir bağlantı noktasının olduğu bilinmektedir. Bu, dönemin siyasi mücadelelerinde taraflar arasındaki çatışma ve ittifak dinamiklerini yansıtabilir (Tunaya, 1989a:134).

Cemiyetin yasal olmayan yollara başvurduğu iddiaları ve bu iddiaların Kâmil Paşa hükümetine bildirilmesi, geniş bir tahkikatın başlatılmasına yol açmıştır. Toplanan paraların gasp edildiği iddiası ve Cemiyet mensuplarının Rumları İttihat ve Terakki'ye karşı savaşılmaya zorladığı iddiası, hükümetin Cemiyet'e yönelik harekete geçmesine sebep olmuştur. Cemiyet merkezinin basılması ve tutuklamalar, hükümetin Cemiyet'e karşı ciddi bir müdahalede bulunduğunu gösterirken, suçlamalar arasında silah dağıtma, fedai atama, şantaj yapma ve elçiliklerden para talep etme gibi ciddi suçlamalar yer alıyor. Bu suçlamalar, Cemiyet'in siyasi arenada etkili olmak için yasadışı yöntemlere başvurduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak, Cemiyet'in Kâtibi Ahmet Hamdi Efendi'nin ihbarı üzerine yapılan baskın sonucunda tutuklananların beraat etmesi ve İttihat ve Terakki'ye komplo iddiasıyla tutuklananların serbest bırakılması, durumun karmaşıklığını göstermektedir. Bu tür olaylar, dönemin siyasi atmosferindeki karmaşıklık ve güç mücadelelerini yansıtırken, aynı zamanda hukuki süreçlerin değişkenliğini ve siyasi etkilerini de göstermektedir. Sonuç olarak, Cemiyet'in 31 Mart Vakası sonrasında siyasi sahneden silinmesi, dönemin siyasi mücadelelerinde ve çalkantılarında yaşanan önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor olabilir. Bu tür cemiyetlerin yasadışı faaliyetleri ve hükümetle olan çatışmaları, dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi karmaşıklığını ve çalkantılarını anlamak için önemlidir (Tunaya, 1989a:135).

III. BÖLÜM

3. OSMANLI AHALİ İKTİSAT FIRKASI'NIN FIRKA PROGRAMI VE FIRKANIN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

Osmanlı Devleti'nin I. Cihan Harbinden (1914-1918) çekilmek için imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan dönem Osmanlı Devleti için Mütareke Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Mütareke Dönemi Osmanlı'nın son nefeslerini verdiği, tarih sahnesinden yavaş yavaş çekildiği ve yeni kurulacak Türk devletinin kurucu kadrosunun yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladığı bir dönem olduğu için kendi içinde önem arz etmektedir.

Demokrasi kültürünün Türk toplumunda yavaştan hissedilmeye başladığı II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte siyasi entrikalarda Türk halkı için daha yakından tanınmaya başlanmıştı. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte çok partili hayata geçiş ve halkın yönetime katılım oranının artması Türk toplumu için yabancı oldukları demokrasi, seçim, fırka gibi kavramları iyice tanınır hale getirmiş ve toplumsal değişim rüzgarları Osmanlı topraklarında esmeye başlamıştı. II. Meşrutiyet döneminde çok partili siyasi hayatı tecrübe eden Osmanlı halkı Mütareke döneminde de farklı görüşlere ve hiziplere sahip birçok siyasi fırka kurmuş ve toplumun birçok kesimi mebusan meclisinde tüm renkleri ile temsil edilmeye çalışılmıştır.

Mütareke döneminde kurulan; Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Radikal Avam Fırkası, Selâmet-i Amme Heyeti, Teceddüt Fırkası, Selâmet-i Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teâli Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Vahdet-i Milliye Heyeti (Ahmet Rıza ve girişimleri), Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türk Teâli Cemiyeti, Osmanlı İlâ-yı Vatan Cemiyeti gibi fırkalar Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi figürler olmuşlardır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, Mütareke Dönemi'nde önemli bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkmıştır. 1918 yılında kurulan bu fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve sonrasında yaşanan belirsizlik döneminde ortaya çıkan ekonomik sorunlara çözüm arayan bir yapı olarak öne çıkmıştır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın temel amacı, ülkenin ekonomik sıkıntılarını hafifletmek ve halkın refahını artırmaktı. Bu doğrultuda çeşitli ekonomik politikalar önermişlerdir. Fırka, özellikle işçi sınıfının ve köylülerin ekonomik durumunu iyileştirmeyi

hedeflemiştir. Tarım reformları, işçi hakları ve gelir adaleti gibi konularda çeşitli öneriler sunmuşlardır. Ancak, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın faaliyetleri kısa ömürlü olmuştur. Mütareke Dönemi'nin karmaşık siyasi ortamında diğer siyasi güçlerle rekabet içinde olmuş, farklı ideolojik ve siyasi akımların etkisi altında kalmıştır. Türkiye'nin kuruluş sürecinde etkin olmalarına rağmen, Cumhuriyet döneminde siyasi arenada varlıklarını sürdürememişlerdir. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, Mütareke Dönemi'nde ekonomik sorunlara çözüm arayan önemli bir siyasi oluşum olmuştur. Ancak, kısa ömürlü olmaları ve Cumhuriyet döneminde etkinliklerini kaybetmeleri, onların Türkiye'nin siyasi geleceğinde sınırlı bir rol oynamış olduklarını göstermektedir (Yüksel, 2023:411).

3.1. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Kurulması

Fırkanın kuruluş süreci, İstanbul'un işgalinin ardından yaşanan siyasi ve ekonomik belirsizliklerle bağlantılıdır. 1918 yılında, Osmanlı İmparatorluğu Mondros Mütarekesi'ni imzaladı ve İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Bu dönemde Osmanlı yönetimi, iç ve dış baskılar altında siyasi kararlar almak zorunda kaldı. İşgal güçleri tarafından istenilen düzenlemelerin yapılması ve bazı kanunların değiştirilmesi talebi, Osmanlı hükümetini zor durumda bıraktı. İstanbul Balık Pazarı'nda, Hacı Eyüp Hanı'nda yapılan toplantıda, Dâhiliye Nezareti'nin isteği üzerine belirli düzenlemelerin yapılması sonucunda Osmanlı Ahali İktisat Fırkası kuruldu. Bu düzenlemeler arasında, fırkanın programındaki Kanun-ı Esasi'ye ve Zorunlu Askerlik Kanunu'na muhalif maddelerin kaldırılması da bulunmaktaydı (CBDA, BOA, DH. HMŞ, 4/4-1-2).

Ermenekli Mehmet Nuri Bey, fırkanın kurucusu ve önde gelen isimlerinden biridir. Ticaretle uğraşan bir iş insanı olarak, fırkanın ekonomik politikalarını şekillendirmede etkili oldu. Diğer önemli isimler arasında gazeteci Lütfü Arif (Kenber) Bey de yer alıyor. Kenber Bey, fırkanın fikrîsel ve ideolojik zeminini oluşturmakta etkili olan bir isimdi. Ayrıca, Hüseyin Hüsnü Bey gibi tüccarlar da fırkanın yönetim kadrosunda yer almıştır. Ahmet Hamdi (Başer) Bey de fırkanın yönetiminde bulunmaktadır. Ahmet Hamdi Bey, İzmir İktisat Kongresi'nin düzenleyicilerinden biri olması ve daha sonraki siyasi hayatta Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti'nin kurucularından biri olarak yer almasıyla bilinir. Onun da fırka içindeki rolü, fırkanın siyasi ve ideolojik yapısını belirlemede önemli olmuştur. Bu isimler, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın kuruluşu ve faaliyetleri sürecinde önemli roller üstlenmiş ve fırkanın politikalarının oluşturulmasında etkili olmuşlardır (Tunaya, 1999b:161).

Lütfü Arif (Kenber) Bey'in Osmanlı Ahali İktisat Fırkası hakkındaki görüşlerinin yer

aldığı Vakit gazetesine verdiği röportajda, fırkanın kuruluş amacı ve hedefleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. İktisadi ve toplumsal alandaki ihtiyaçları karşılamak üzere kurulan fırkanın öncelikli amacının Anadolu'daki tüccar ve çiftçilerin durumunu iyileştirmek olduğunu belirtmiştir. Fırkanın ana hedefi, Anadolu'daki tüccar ve çiftçilerin arazi sahipliğini artırmak ve ekonomik-tarımsal haklarını güçlendirmektir. Bu hedef doğrultusunda, fırka çeşitli politikalar ve düzenlemeler önermiştir. Bunlar arasında toprak reformları, tarımsal destekler, işçi hakları gibi konular bulunmaktadır. Lütfü Arif Bey'in ifadesine göre, fırkanın amacı sadece ekonomik alanda değil, aynı zamanda toplumsal ve tarımsal alanlarda da iyileştirmeler yapmaktır. Bu bağlamda, fırka Anadolu'nun ekonomik ve tarımsal kalkınmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın kuruluş amacı ve hedefleri, dönemin ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelikti. Bu amaç doğrultusunda fırka, çeşitli politika önerileriyle ve toplumsal dönüşüm çabalarıyla önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Fırkanın kuruluşu hakkında Lütfü Bey şunları söylemiştir:

Çiftçilerimiz, Anadolu'nun geniş ve terk edilmiş haldeki arazi bulunmasına rağmen yarıcılık, ortakçılık, yanaşma ve amelelik gibi hizmetlerde geçici surette bırakılmaktadır. Hâlihazırdaki zirai ve iktisadi teşkilatla memleketin üreticisini düştüğü uçurumlardan kurtarmak mümkün değildir. Bizim bütün düşüncemiz üreticinin refahını arttırabilecek işleri gerçekleştirmektir. (Vakit, 7 Ağustos 1334).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra iki defa denecek ve istenilen sonuçların alınamayacağı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanuna” öncülük etmeleri bakımından Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının çiftçiyi ve tüccarı toprak sahibi yapma politikaları önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fırka kurucularının Ziya Gökalp'in ekonomik Türkçülük düşüncesinden etkilendiklerini söyleyebiliriz.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın millî ekonomi görüşünü benimseyerek mütareke döneminin siyaset sahnesine katılan ilk siyasi örgüttür. Millî ekonomi görüşü, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik krizi çözmek için yerli kaynakların ve üretimin önemini vurgulayan bir yaklaşımdı. Fırkanın siyasi ömrü boyunca herhangi bir yerde şubesi olmaması, onun siyaset sahnesindeki ömrünün sınırlı olduğunu ve belirli bir örgütsel yapılanmaya sahip olmadığını göstermektedir (Tunaya, 1999b:161). Fırka Genel Sekreteri Lütfü Arif Bey'in Şube açılmaması konusunda şunları söylemiştir; Arif Bey'e göre, fırka, halkın firkacılıktan nefret etmesi ve iktisadi menfaatlerini öncelikli görmesi nedeniyle, Anadolu'da geniş çapta şube teşkil etmeyi gereksiz görmüştür. Bunun yerine, fırka kendisini halka tanıtarak ve ihtiyaçlarına cevap vererek yardım almayı hedeflemiştir. Arif Bey'in belirttiği gibi, fırka halkın iktisadi menfaatlerine odaklanmış ve onların desteğini kazanmayı amaçlamıştır. Bu

nedenle, fırka faaliyetlerini geniş kitlelere ulaştırmak ve yardım alabilme düşüncesiyle, şube teşkil etmeyi gereksiz bulmuştur. Ancak, lüzum görülen ve nispeten tahsilli çiftçilerin bulunduğu yerlerde şubeler açmayı düşündüklerini belirtmektedir. Bu yaklaşım, fırkanın faaliyetlerini belirli bölgelerde yoğunlaştırarak daha etkili olmayı hedeflediğini göstermektedir (Vakit, 7 Ağustos 1334). Lütfü Arif Bey, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın çiftçilerin ve tüccarların refahını artırmayı, devletle olan işlerini kolaylaştırmayı ve tarımsal kalkınmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. Fırkanın amaçları arasında çiftçilerin ve tüccarların karşılaştıkları ekonomik ve bürokratik zorlukları gidermek, tarımsal üretim için gerekli olan tohum ve zirai aletleri temin etmek ve Anadolu'nun genelinde ekonomik kalkınmayı sağlamak yer almaktadır (Tunaya, 1999b:161).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın kayıtlı üye sayısının 300 ila 400 kişi arasında olduğu ve büyük çoğunluğunun tüccar veya ticaret erbaplarından oluştuğu bilgisi, fırkanın üye yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu durum, fırkanın özellikle ekonomik faaliyetlerle ilgilenen ve ticaret ile uğraşan kesimlerden destek gördüğünü göstermektedir. Fırkanın bütçesinin üyelere toplanan aidat ve bağışlarla oluşturulduğu bilgisi, fırkanın finansal yapılanması hakkında fikir verir. Bu da fırkanın bağımsız ve kendi kendini finanse eden bir yapı olduğunu gösterir. Fırkanın bilinen yayın organının Ticaret-i Umumiye Mecmuasında kurucular kurulu üyesi olan Ahmet Hamdi Bey'in bu mecmuada yazısının bulunmaması dikkat çekicidir. Bu durum, Ahmet Hamdi Bey'in fırka içindeki rolünü veya fırka ile ilişkisini değerlendirmek için önemli bir veridir. Bu durum, dönemin siyasi ve toplumsal karmaşıklığını yansıtabilir veya kişisel nedenlere dayanabilir (Tunaya, 1999b:161).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programının erken Cumhuriyet döneminin politikalarına etkisi konusunda yapılan karşılaştırmalar, dönemin siyasi ve iktisadi süreçlerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlar. Fırkanın programındaki millîlik ilkesi ve iktisadi meselelerin ön planda olması, daha sonraki dönemlerde Türkiye'nin politikalarını şekillendirmede etkili olmuştur. Özellikle, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programındaki bazı hükümlerin, erken Cumhuriyet döneminin önemli vesikalarından olan Dokuz Umde'nin hükümleriyle benzerlik göstermesi, fırkanın etkisinin Cumhuriyet döneminde de hissedildiğini gösterir. Bu benzerlikler, Türkiye'nin ilk anayasası olan 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda, İzmir İktisat Kongresi'nde ve Dokuz Umde'nin seçim beyannamesinde görülmüştür.

Bu karşılaştırmalar, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın Mütareke Dönemi'nde başlayan millîlik ilkesi temelli politikalarının, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde de devam ettiğini ve hatta bazı politika belgelerine doğrudan yansıdığını göstermektedir. Bu durum, fırkanın siyasi ve iktisadi görüşlerinin Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki politika oluşumuna önemli bir

katkı sağladığını göstermektedir. Bu çalışmalar, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın Mütareke Dönemi'nde kuruluşundan itibaren Türkiye'nin siyasi ve iktisadi yapısının evrimine olan etkisini anlamak için önemli bir kaynak oluşturur (Yüksel, 2023:412).

3.2. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Faaliyetleri

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, özellikle I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan ekonomik sıkıntılar ve işgal sürecinde halkın yaşadığı zorluklar karşısında ortaya çıkan bir siyasi hareketti. Fırkanın ilk önemli faaliyeti olarak kabul edilen 4 Şubat 1919 tarihindeki kongre, İstanbul'da düzenlendi ve 70 kadar üye katıldı. Bu kongrede, 1919 seçimlerine katılım ve adaylık konuları ele alındı. Ayrıca ülkedeki ekonomik sıkıntılar karşısında alınacak önlemler üzerine tartışmalar yapıldı. Bu kongre aynı zamanda fırkanın ilk kongresi olarak da kabul edilir. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, halkın ekonomik çıkarlarını savunmayı amaçlayan ve özellikle savaş sonrası dönemde halkın ekonomik durumunu iyileştirmeye çalışan bir hareket olarak öne çıkmıştır. Ancak, fırkanın etkisi ve başarısı, dönemin siyasi ve ekonomik karmaşıklıkları göz önüne alındığında sınırlı kalmıştır.

3.2.1. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının İktisat Hakkındaki Beyannamesi

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın 4 Şubat 1919 tarihinde gerçekleştirdiği kongre sonrasında yayımladığı “4 Şubat 355 Salı Günü Akd-i İçtima Eden Ahali İktisad Fırkası'nın Bâb-Âli'ye Takdim Ettiği Mahzar Suretidir” başlıklı beyannamesi, dönemin ekonomik krizini ele alarak üretim faaliyetlerini artırmayı ve ürünlerin halkın hizmetine sunulmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu beyanname, fırkanın kuruluşundaki temel hedeflerini ve misyonunu yansıtmaktadır. Beyanname, fırkanın toplumun ekonomik sorunlarına çözüm üretmeye yönelik bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan ekonomik buhranın giderilmesi için üretimin arttırılması ve elde edilen ürünlerin halka sunulması, fırkanın öncelikli amaçları arasındadır. Bu beyanname aynı zamanda fırkanın Bab-ı Âli'ye (Osmanlı hükümetine) sunduğu resmi bir belge olarak da dikkat çekmektedir. Fırka, resmi kanallar aracılığıyla devletin dikkatini ekonomik sorunlara çekmek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla bu tür belgeler hazırlamıştır. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın 4 Şubat 1919 tarihli beyannamesi, fırkanın ekonomik buhranın giderilmesi için üretim ve dağıtım politikaları üzerinde odaklandığını ve devlete bu yönde çözüm önerileri sunduğunu göstermektedir. Bu belge, fırkanın dönemin ekonomik sorunlarına nasıl bir yaklaşım benimsediğini anlamak açısından önemlidir.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın dikkatine sunulan beyannamedeki maddeler, fırkanın ülkenin ekonomik ve millî hassasiyetlerine yönelik politikalarını yansıtmaktadır. İşte beyannamede yer alan maddelerin ana hatları:

Demiryolu Nakliyatının Düzenlenmesi: Beyannamenin ilk maddesinde, ülkedeki demiryolu nakliyatının Harbiye Nezareti emri altında toplanması ve bu yolla haksız kazanç elde etmeyi kolaylaştıracak uygulamaların yasaklanması gerektiği belirtilmektedir. Bu adım, demiryolu taşımacılığındaki düzensizliği önlemeyi ve devletin kontrolünü sağlamayı amaçlamaktadır.

Altın Kaçakçılığının Önlenmesi: İkinci maddede, yasa dışı yollardan yurt dışına altın çıkarılmasının engellenmesi vurgulanmıştır. Bu adım, ülkenin altın rezervlerinin korunması ve yasadışı ticaretin önlenmesi amacıyla atılmıştır.

Vergi Kararnamelerinin İncelenmesi: Üçüncü maddede, harp kazancı için yürürlüğe konulan vergi kararnamelerinin gözden geçirilmesi ve iktisadi gelişimi sekteye uğrattığı düşünülen vergilerin kaldırılması önerilmiştir. Bu adım, ekonomik büyümeyi desteklemeyi ve adil vergilendirme politikalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Savaş Esnasında Yolsuzluk ve Haksız Kazançların Önlenmesi: Dördüncü maddede, savaş esnasında rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, yağma gibi yollarla servet edinmiş kişilerin mal varlıklarının müsadere edilmesi ve cezalandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu adım, adaletin sağlanması ve toplumsal huzurun korunması amacıyla atılmıştır.

Kaçakçılığın Yasaklanması ve Dış Ticaretin Düzenlenmesi: Beşinci maddede, kaçakçılığın yasaklanması ve dış ticaretin kayıt altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu adım, ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesini ve güvenilir ticaret ortamının oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Kömür Üretiminin Ülke İhtiyaçlarına Göre Düzenlenmesi: Altıncı maddede, ülkedeki kömürün önce ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu adım, enerji ihtiyacının karşılanmasını ve yerli kaynakların verimli kullanılmasını hedeflemektedir. Bu maddeler, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın ekonomik ve sosyal alanlarda reformist bir yaklaşım benimsediğini ve ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmeyi amaçladığını göstermektedir (Yüksel, 2023:413).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın beyannamesinde yer alan yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddeler, fırkanın ülkenin güvenliği, serbest ticaretin sağlanması ve ziraat ve üretim işlerinin teşvik edilmesi gibi konulara odaklandığını göstermektedir. İşte bu maddelerin ana hatları:

Güvenliğin Temin Edilmesi: Yedinci madde, ülkenin güvenliğinin olabildiğince

sağlanması gerektiğini vurgular. Bu, iç ve dış tehditlere karşı etkili bir şekilde korunmayı ve halkın güvenliğini sağlamayı amaçlar.

Mülki ve Askeri Görevlilerin Serbest Ticarete Müdahalesinin Yasaklanması: Sekizinci madde, mülki ve askeri görevlilerin serbest ticarete müdahalelerinin yasaklanması gerektiğini belirtir. Bu, ticaretin adil ve serbest rekabet koşullarında yürütülmesini sağlamak için atılmış bir adımdır.

Ziraat ve Üretim İşlerinin Teşviki: Dokuzuncu madde, ziraat ve üretim işlerinin teşvik edilmesine yönelik çeşitli önlemleri içerir. Bu önlemler şunlardır:

- Terhis olmuş subaylar, askerler ve işsizlerin üretim faaliyetlerine katılımlarının teşvik edilmesi.
- Ziraat Bankası'nın nizamnamesinin ve teşkilatının yeniden düzenlenmesi.
- Aşar vergisinin kaldırılması ve yerine daha adil bir vergi sisteminin uygulanması.
- Savaş sırasında arazi işletmeyi bırakanların yeniden ziraî faaliyetlere dönmesinin sağlanması.
- Çiftçiler arasında ortaklığın ve yardımlaşmanın yaygınlaştırılması ve ziraî alet-edevatın yaygın kullanımının teşvik edilmesi.
- Üreticinin ürünlerinin el koyma veya ortakçılık gibi usullerle alınmasına son verilmesi ve hükümetin iç piyasa fiyatlarıyla alım yapması.
- Sıtma illetiyle mücadele edilmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi ve belediyeler bünyesinde eczane ve sıhhiye personeli temin edilmesi.

Bu maddeler, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını iyileştirmeye yönelik kapsamlı bir plan ve politika seti sunduğunu göstermektedir. Bu önlemler, ülkenin ekonomik refahını artırmak, üretimi teşvik etmek ve toplumsal refahı sağlamak için çeşitli alanlarda reform yapmayı amaçlamaktadır (Yüksel, 2023:413-414).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası İktisat alanında yayımladığı beyannamenin sonunda şu ifadelerle yer vermiştir:

Fırka ziraat miktarının artırılması çağrısında bulunur ve bu önlemlerin alınmaması durumunda gelecek yıl kıtlık gibi büyük bir belanın ortaya çıkabileceği uyarısında bulunur. Fırka, bu görüşünün millî ve vatani menfaatler açısından önemli olduğunu belirterek beyannamenin dikkate alınmasını talep eder. Bu ifade, fırkanın ülkenin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini ve toplumun refahını artırmaya yönelik tedbirlerin alınması gerektiğini vurgular. Sonuç olarak, bu bölümde beyannamenin önceki maddelerinde belirtilen önlemlerin acilen hayata geçirilmesi gerektiği ve aksi takdirde ciddi sonuçlarla karşılaşılacağı vurgulanmaktadır. Fırkanın, ülkenin ekonomik

ve sosyal refahı için gerekli adımların atılmasını talep ettiği açıkça belirtilmektedir (Söz, 8 Şubat 1335).

Beyannameye bakıldığında Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Bab-ı Ali'ye sunduğu bu metinde, tarımın gelişmesi ve ürün verimliliğinin yükseltilmesi için alınabilecek tüm önlemler ve uygulanmaya konulması gereken tedbirleri içeren önemli bir belgedir.

3.2.2. Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Seçim Çalışmaları

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Mebusan Meclisinin olmadığı zamanda siyasi arenaya dahil olduğundan parlamento dışında siyasi faaliyetlerini yürütmek zorunda kalmıştır. Fırka 1919 seçimleri için Anadolu hareketiyle ittifak kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin sonucunda Millî Kongre Fırkası ile 1919 seçimleri için iş birliği yapmıştır (Tunaya, 1999b:162). Lütü Arif Bey'in, seçim sürecinde farklı siyasi fırkalarla iş birliği yapmaktan çekinmeyeceklerini ve memlekete gerçek anlamda hizmet edecek kişilerin hangi fırkadan olursa olsun desteklenmesi gerektiğini vurgulaması, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın esnek ve iş birliğine açık bir politika izlediğini göstermektedir. Arif Bey'in bu açıklamaları, fırkanın sadece kendi politik hedeflerine odaklanmadığını, aynı zamanda genel halkın ve ülkenin çıkarlarına hizmet etmeyi amaçladığını yansıtabilir (Vakit, 7 Ağustos 1334).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası ile Millî Kongre Fırkası'nın yalnızca İstanbul'da ortak bir liste düzenlemesi, Anadolu'da ise adaylarını ayrı ayrı belirlemesi, o dönemdeki siyasi dinamikler ve stratejilerin bir sonucudur. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olduğu ve siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda önemli bir konuma sahip olduğu için bu tür ittifaklar ve iş birlikleri daha yaygındır. Ancak, Anadolu'da yerel dinamiklerin ve millî mücadele hareketinin etkisi altında farklı siyasi eğilimlerin belirmesi ve farklı partilerin ortaya çıkması doğaldır. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın seçimlerde hiçbir yerde kazanamaması, fırkanın seçim sürecindeki başarısızlığını göstermektedir. Ancak, bu durum fırkanın millî ve halkçı tavrından ödün vermediği gerçeğini de değiştirmez. Fırka, mütareke döneminin her safhasında millî ve halkçı bir tutum sergilemiş ve ülkenin çıkarlarını savunmaya devam etmiştir (Tunaya, 1999b:162). Lütü Arif Bey kendisine sorulan bir suale verdiği yanıtı bakarak, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın halkçı tavrını daha iyi anlayabiliriz. Arif Bey'in açıklamalarına göre, Anadolu'nun iktisadi ve zirai durumunun çok kötü olduğu ve hatta tamamen yok olma aşamasında olduğu belirtilmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri olarak demiryolları taşıma ücretlerinin yüksekliği ve güvenlik eksikliği gösterilmektedir. Arif Bey'in bu ifadeleri, fırkanın halkın ekonomik durumunu ve yaşadığı zorlukları dikkate aldığını ve halkın çıkarlarını

savunmayı amaçladığını göstermektedir. Demiryolları gibi temel altyapı unsurlarının yüksek ücretler ve güvenlik sorunları nedeniyle fakir ve zengin üreticiler arasında mali açıdan bir fark oluşturmadığına dikkat çekilmesi, fırkanın halkın ekonomik adaletsizliklerine karşı duyarlı olduğunu gösterir. Lütfü Arif Bey, bu konudaki ifadelerinin devamında şunları dile getirmiştir:

Bu senenin baş mahsulatı harice sevk edildiğinden çürümeğe mahkûmdur. Muhtelif mahsulât-ı ziraiye ise vesait-i nakliyenin fıkdanından (yokluğundan) dolayı İstanbul'a getirilemiyor. Eğer şimdiden lüzumu derecede hazırlatmaz isek önümüzdeki kış açlık felaketine maruz kalacağımıza şüphe edilemez... (Vakit, 7 Ağustos 1334).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, milliyetçi tavrını her alanda ve her fırsatta ortaya koymak için çabalamıştır. I. Cihan Harbinden sonra İzmir'in Avrupalı büyük devletlerin desteğini alan Yunanlılar tarafından işgal edilmesini protesto etmek için 23 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'da düzenlenen büyük Sultan Ahmet Mitingine fırka olarak katılmışlar. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası temsilcileri, "İzmir Türk Kalacaktır!" yazılı rozetleri mitinge katılan halka dağıtmışlardır (Vakit, 24 Mayıs 1919). Yine Arif Bey'in kendisine yöneltilen *Harekât-ı millîyeyi nasıl telakki ediyorsunuz?* sorusuna; fırkalarının Amerikan heyeti tarafından davet edilmediği şeklinde yanıtlaması (Vakit, 7 Ağustos 1919), fırkanın milli duruşunun başka bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının milliyetçilikle birlikte demokrat bir tutum sergilediği ve benzer amaçlara sahip siyasi oluşumlara karşı toleranslı olduğu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle, Lütfü Arif Bey'in bir mülakatında, Müslüman tüccarlar arasında dayanışmayı amaçlayan bir iktisadi fırkanın kurulacağına dair bahsedilmesi ve bu fırkanın hayırlı işler yapacağına yönelik ifadeleri, İktisat Fırkası'nın demokratik bir tutum sergilediğinin bir göstergesi olarak sunulabilir.

Fırkanın milliyetçilikle birlikte farklı kesimlere açık bir yaklaşım benimsediğini ve çeşitli toplumsal kesimlerin iktisadi faaliyetlerini desteklediğini belirtiyor. Bu tutum, sadece milliyetçi değil, aynı zamanda demokratik bir perspektife de sahip olduklarını gösteriyor. Bu yaklaşım, İktisat Fırkasının sadece belirli bir gruba değil, geniş bir toplumsal tabana hitap etmeye çalıştığını ve katılımı teşvik ettiğini göstermektedir.

3.3.Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programı ve Türk Siyasi Hayatına Etkileri

Mütareke döneminde Milli Ekonomi temsilcisi olarak karşımıza çıkan Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programı (OAİFP), detaylı bir şekilde hazırlanmıştır. Çağdaş demokratik ve milli bir program olarak karşımıza çıkmaktadır. Fırkanın Program; Esâsiyât, Teşkilât, Dâhilî,

İçtimai, Maarif, Adli, Mali, Umranî (Bayındırlık), Ziraî ve İktisadî bölümlerini içeren 10 başlıktan ve bu başlıkların altında bulunan toplam 143 maddeden meydana gelmektedir. Fırkanın programının odak noktasına baktığımızda bu maddelerde, I. Cihan Harbinden sonra başlayan ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik buhrandan çıkılması için alınacak önlemlere ve uygulanacak politikalara ağırlık verildiği görülmektedir.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programındaki esâsiyât, teşkilat ve dâhili bölümlerinde fırkanın yapısı, teşkilatı ve ülkedeki idari teşkilatlanma hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Ayrıca fırka programında sosyal meseleler ile eğitim, adliye ve bayındırlık alanlarında yapılacak işlemler hakkında bilgiler yer almıştır. Fırka programının milli bir hassasiyetle hazırlandığı ve bu millilik ilkesinin sadece ekonomik konularla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Programın içeriği, ekonomi, tarım ve maliye gibi alanların yanı sıra sosyal, eğitim, hukuk, kültür ve çevre gibi farklı konuları da kapsıyor. Bu, fırka için sadece ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda toplumsal refah ve milli değerlere saygı da önemli olduğunu gösteriyor. Bu tür bir kapsamlı yaklaşım, parti politikalarının geniş bir yelpazede etkili olmasını ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflediği anlaşılmaktadır (Yüksel, 2023:415). Fırkanın programına bakıldığında tüm alt başlıklarda milli hassasiyetleri rahatlıkla görülmektedir.

3.3.1. Esasiyat

Osmanlı Ahali İktisat Fırka programının "Esâsiyât" başlığı altında birinci bölümde 1-17. Maddelerden meydana gelmektedir. Programın birinci maddesinde fırkanın kuruluş amacı toplumsal ve milli ekonomiye yönelmek ve toplumun refahını artırmak için belirli adımlar atılacağına bilgisinin verilmektedir. Bu adımlar arasında, devlet veya bireylerin kontrolündeki boş arazilerin halka dağıtılması, üretime katılma imkanının herkes için sağlanması, sosyal ve ekonomik özgürlüğün teşvik edilmesi, tarım ve sanayi çalışanlarının haklarının korunması ve toplumun egemenliğinin güçlendirilmesi gibi hedefler bulunmaktadır. Bu şekilde, fırka, toplumun genel refahını artırmak ve herkesin adil bir şekilde katkıda bulunabileceği bir ortam yaratmak için çalışmaktadır (OAİFP/1, 1918:3).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının İkinci maddesine göre ise Osmanlı Hanedanının mevcut hak ve imtiyazları korunacak ve program doğrudan Osmanlı Hanedanına atıfta bulunmaktan kaçınmıştır. Bu, hanedanın mevcut konumunu ve haklarını korumak amacını taşıırken doğrudan dikkatlerini çekmekten kaçınmalarını ifade etmektedir. Üçüncü madde ise kişisel hak ve özgürlükleri ele alıyor. Buna göre, herhangi bir ırk veya mezhep ayrımı

olmaksızın herkesin kanunlar önünde eşit bir şekilde her türlü özgürlüğe sahip olduğu belirtiliyor. Bu, toplumun her kesiminin eşit haklara sahip olduğunu ve hiçbir koşula bağlı olmadan özgürlüklerini kullanabileceğini vurguluyor. Ayrıca, Osmanlılık fikri çerçevesinde, farklı kökenlere ve inançlara sahip bireyleri birleştiren bir Osmanlı toplumu oluşturma hedefi açıkça ifade ediliyor. Bu da programın etnik ve dini ayrımcılığa karşı bir tutum benimsemesini ve birlik ve beraberliği teşvik etmesini gösteriyor.

Programın devamında *“Osmanlılarda seçkin sınıf olmadığı gibi kölelik de yoktur. Herkes kanun ve cemiyet nazarında aynı hakka sahiptir”* açıklamalarıyla özgürlük hakkına verilen önem gösterilmiştir. Dördüncü maddeye göre, Osmanlı ülkesinde esaret, müsadere, angarya ve cereme gibi kölelik benzeri uygulamaların tamamen yasaklanacağı belirtiliyor. Bu, bireylerin kişisel özgürlüklerinin korunması ve insanlık dışı uygulamaların engellenmesi amacını taşır. Beşinci maddede, herkesin ticaret hakkına sahip olacağı vurgulanıyor. Bu, ekonomik özgürlüğün önemini ve herkesin iş yapma hakkının korunması gerektiğini ifade ediyor. Programın devamında, altıncı maddede, cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın herkesin kabiliyet ve mesleki yeterliliğine göre memur olma hakkına sahip olduğu belirtiliyor. Bu, yetenek ve liyakatin önemini vurgularken, aynı zamanda toplumda fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini ifade ediyor. Yedinci maddede, ülkedeki her bölgenin kendi iradesiyle yönetileceği ve farklı bölgelerin çeşitli haklara sahip olacağı belirtiliyor. Bu, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve çeşitliliğin korunması gerektiğini ifade ediyor, böylece her bölgenin ihtiyaçlarına ve özelliklerine uygun çözümler üretilebilir (OAİFP/2-7, 1918:3).

Fırkanın Programının devamında bahsedilen konu ise seçimlerin durumu ve demokratik temsil konusunda açıklamalar yapılmıştır. Fırka programında nispi temsil usulü benimsenmiş ve her yirmi beş bin erkek nüfusun bir mebus seçme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu, geniş bir katılımı teşvik ederken, toplumun çeşitli kesimlerinin temsil edilmesini sağlayabilir. Ayrıca, 20 yaşını tamamlayan herkesin seçme hakkına, 25 yaşını tamamlayanların ise mebus seçilme hakkına sahip olacağının belirtilmesi, demokratik bir sürecin önemini vurguluyor. Seçimlerin hiçbir dış etki altında olmadan yapılacağının vurgulanması, demokratik bir sürecin şeffaflığını ve tarafsızlığını sağlamak amacını taşır. Bu, seçimlerin adil ve özgür bir ortamda gerçekleşeceğinin garanti altına alınmasını hedefler. Ayrıca, her mebusun üç sene müddetle seçileceğinin belirtilmesi, seçilmiş temsilcilerin belirli bir süre boyunca görev yapacakları ve seçmenlerin belirli aralıklarla yeni temsilciler seçme hakkına sahip olacakları anlamına gelir. Fırka programının 9. maddesi seçimlerle ilgili daha fazla ayrıntı sağladığını gösteriyor. Bu madde de öne çıkan hususlar ise şunlardır; Meclis-i Ayan'ın üyelerinin yarısının padişah tarafından hayat boyu atanacağı, diğer yarısının ise halk

tarafından altı senede bir seçileceği belirtiliyor. Bu, meclisin hem kalıcı ve deneyimli üyelerden oluşmasını hem de halkın temsilini sağlamak için periyodik seçimlere sahip olmasını amaçlar. Fırkanın, mecliste çiftçi, tüccar ve sanayici sınıflarından temsilciler bulunduracağı vurgulanıyor. Bu, ekonomik çeşitliliğin ve çıkarların mecliste yansıtılmasını sağlayarak, politika oluştururken farklı kesimlerin görüşlerinin dikkate alınmasını amaçlar. Fırkanın, ülkenin menfaatleri doğrultusunda faaliyet gösteren fırkalarla çalışacağı ve ticaretin, tarımın ve sanayinin gelişimine yönelik kanun tekliflerinde bulunacağı belirtiliyor. Bu, ekonominin düzeltilmesi ve üretim faaliyetlerinin desteklenmesi için iş birliğine vurgu yapmaktadır (OAİFP/8-9, 1918: 4).

Programın 10. maddesi, askeri konuların siyasi süreç içinde ele alınması ve demokratik denetime tabi tutulması gerektiğini vurguluyor. Bu, Fırka'nın askeri meselelere de demokratik bir bakış açısıyla yaklaştığını gösteriyor. Fırka programı, savaş ve barış kararlarının Kanun-ı Esasi'ye göre değil, Millî Meclis'te alınacağını belirtiyor. Bu, ülkenin dış politikasını ve askeri hareketlerini doğrudan seçilmiş temsilcilerin belirleyeceği anlamına gelir. Bu, daha demokratik bir süreç ve daha fazla halk temsiliyeti sağlamayı amaçlar (OAİFP/10, 1918:4).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programın 11. Maddesinde fırkanın askerlik görevinde dikkat edilmesi gereken uygulamalara dair bilgiler verilmiştir. Fırka programı zorunlu askerliğin kaldırılmasını savunuyor ancak ülkeye yönelik herhangi bir tehdit durumunda tehdidin kaynağı olan ülke veya ülkelerin uygulamalarına bağlı olarak devamlılık arz eden bir askerlik uygulamasına geçilebileceğini ifade ediyor. Bu, ülkenin savunma ihtiyaçlarına göre esneklik sağlamayı amaçlar. Ayrıca, askerlik süresinin kısaltılacağı ve askerlik hayatının daha rahat bir hale getirileceğinin belirtilmesi, askerlik hizmetinin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini hedefler. Bu yaklaşım, askeri hizmetin ihtiyaca dayalı ve daha insani bir şekilde düzenlenmesini amaçlar, böylece ülkenin savunma gücü güçlendirilirken bireylerin hakları da korunmuş olur (OAİFP/10-11, 1918:4)

Fırka ülke savunması ile alakalı görüşlerini fırka programının sonraki maddelerinde açıklamıştır. Fırka programın 12. maddesinde Osmanlıda yaşayan halkların her zaman barışsever bir tavır sergilediğini ve kati suretle hukuka aykırı toprak işgallerine boyun eğmeyeceğinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca 13. maddede olağan durumların dışındaki zamanlarda hükümetin kontrolü sağlamak için sıkı yönetim ilan etme yetkisine sahip olduğunun belirtilmesi de Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının güvenlik konusuna verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Fırka programının Türkçe'nin devletin resmi dili olacağını ve ticari bir lisan haline getirileceğini açıklaması da önemlidir. Ayrıca, cuma günü ile dini ve millî bayramların resmî tatil kapsamına alınacağı ve çalışmanın yasaklanacağı

belirtilmiştir. Bu, dil politikası ve resmî tatil düzenlemeleri üzerinde önemli değişiklikler yapılmasını öngörür. Türkçe'nin resmi dil olması, toplumun birlik ve beraberliğini güçlendirebilirken, ticari bir dil olarak kullanılması da iş dünyasında etkili iletişimi teşvik edebilir. Ayrıca, dini ve milli bayramların resmî tatil ilan edilmesi, toplumun dinî ve milli kimliğine saygı duyulmasını ve bu özel günlerin önemini vurgulanmasını sağlar. Bu düzenlemeler, toplumun çeşitli kesimlerinin ihtiyaçlarını ve değerlerini yansıtmayı amaçlar ve ülkenin birlik ve beraberliğini güçlendirir (OAİFP/12-14, 1918:4). Erken Cumhuriyet devrinde Cuma gününün tatil olması konusu; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde de konuşulmuş ve karara bağlanmıştır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında Esâsiyât başlığının son üç maddesinde bazı hukuki düzenlemeler yer almıştır. Programın 15. maddesinde; bir şikâyet durumunda veya gerekli hallerde meclisin araştırma yapmaya yetkili olacağı, Fırka programının 16. maddesi devletin kanunların uygulanması için özel teşkilatlar oluşturacağını ve halkın devletin koyduğu tüm yasalara uymak zorunda olduğunu belirtiyor. Bu, Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının anayasal düzene ve hukukun üstünlüğüne verdiği önemi yansıtan bir göstergedir. Bu madde, hukukun üstünlüğünü ve devletin yasalara uygunluğunu vurgular. Devletin yasaların uygulanmasını sağlamak için özel teşkilatlar oluşturması, hukuki sürecin etkinliğini artırabilir ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, halkın devletin koyduğu yasalara uyma zorunluluğu, toplumun hukuka saygı duymasını ve adaletin güçlenmesini sağlayabilir. Fırka Programının 17. maddesi, hükümetin Kanun-ı Esasi'de ıslah ve tadil gibi düzenlemeler yaparak milli iradeye ve parlamenter sistemin gereksinimlerine uygun değişiklikler yapacağını belirtiyor. Bu madde, mevcut anayasa ve yasaların, milli irade ve parlamenter sistemin prensiplerine daha uygun hale getirilmesini hedefler. Hükümetin, toplumun ve ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde anayasa ve diğer yasal düzenlemelerde değişiklikler yapması, demokratik süreçlerin ve hukukun üstünlüğünün güçlenmesine katkıda bulunabilir (OAİFP/15-17, 1918:4).

3.3.2. Teşkilât

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programının teşkilat bölümü 18-26. Maddeleri kapsamaktadır, fırkanın oluşturmak istediği devlet teşkilatının nasıl olacağına dair açıklamaları barındırmaktadır. Fırka, devlet teşkilatının amacı ve gayesinin belirlenmesi ve düzenlenmesine ilişkin hedeflerini ve genel düzenlemelerini 18. maddede açıklamıştır. Bu maddeye göre; devlet teşkilatı maksadı ve gayesi doğrultusunda tanzim edilecek ve ıslah edilecektir. Devlet dairelerindeki evrak ve kırtasiye işlerinin azaltılması sağlanacaktır. Halkın işlerinin mümkün

olduğunca hızlı bir şekilde takip edilmesi ve hizmetlerin sunulması hedeflenmektedir. Halkın sahip olduğu hakların korunması ve adaletin sağlanması öncelikli bir amaçtır. Bu hükümlerle birlikte, Fırka bir kez daha hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olduklarını vurgulamaktadır. Bu, adaletin ve hukukun herkes için eşit şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla önemli bir adımdır. Bu düzenlemeler, devletin işleyişinde verimliliği artırmayı, halkın güvenliğini sağlamayı ve toplumun refahını artırmayı amaçlar. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programında Devlet teşkilatında yapılacak değişiklik ve düzenlemelere sonraki maddelerde de yer vermiştir. Programın 19. maddesinde “Ticaret Nezareti” adının “İktisat Nezareti” şeklinde değiştirileceğini beyan ederek, İktisat Nezaretinin yanında ziraat ve sıhhiye adıyla iki nezaret daha oluşturulacağı bilgisini, diğer bir taraftan ise Evkaf, Posta-Telgraf ve İaşe Nezaretleri ile durumların müsait olması halinde Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin de kaldırılacakları açıklanmıştır. Fırka programının devamında 20. madde de yeni oluşturulacak olan İktisat Nezareti’nin görevleri ve bağlı kurumları hakkında bilgiler veren açıklamalar bulunmaktadır. Bu maddeye göre; İktisat Nezareti’nin vazifesinin içeride ve dışarıda Osmanlı Devleti’nin iktisadi menfaatlerini temin olduğu üzerinde durulmuştur. Maadin ve Sanayi Genel Müdürlükleri ile Mesai Genel Müdürlüğü adlarında yeni kurumların oluşturulup, bunların da İktisat Nezareti’ne bağlanacağı açıklanmıştır. Programda devlet teşkilatı yönetiminde yapılacak düzenleme ve değişiklikler hakkındaki bilgilere sonraki maddelerde de açık yüreklilikle yer verilmiştir. Fırka programının 21. maddesinde ise Ziraat ve Orman Nezaretleri bünyesinde Baytar, Tetkikat-ı İklimiye ve Ziraiyye Müdüriyet-i Umumiye (Veteriner, İklim ve Ziraat Araştırmaları Genel Müdürlükleri) ile çiftçinin tohumluk ve iâşesiyle ilgili işlerden sorumlu bir İaşe Müdürlüğü oluşturulacağının söylenmesi de fırkanın yapılmasının planlanan düzenlemeler olarak aktarılmıştır (OAİFP/18-21, 1918:4-5).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 22. maddesinde askerlik vazifesinde yapılacak yenilikler hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Maddenin belirttiğine göre, zorunlu askerlik uygulamasının kaldırılacağı öngörülmüştür. Ayrıca, belirli şartların oluşması durumunda Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin lağvedileceği belirtiliyor. Bunun yerine, padişaha veya sadaret makamına bağlı birer ordu ve donanma müşirliğinin oluşturulacağı ifade ediliyor. Bu değişiklikler, askeri yapılanmada ve savunma politikasında köklü değişimlerin gerçekleştirilmesini öngörüyor. Zorunlu askerlik uygulamasının kaldırılması ve yeni bir askeri yapılanma modelinin getirilmesi, o dönemdeki iç ve dış politika hedefleri doğrultusunda atılan önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Fırka Programı’nın 23. maddesi, devlet teşkilatında bir düzenleme yapılması ve Evkaf Nezareti’nin statüsünün değiştirilmesi hakkında bilgi veriyor. Maddenin açıklamalarına göre, Evkaf Nezareti’nin Genel Müdürlüğe dönüştürülerek,

meşihat makamına bağlanacağı ifade ediliyor. Bu değişiklikle birlikte, vakıf işlerinin daha merkezi bir yapı altında yönetilmesi amaçlanıyor. Ayrıca, her cemaate ait vakıfların uygun bir şekilde devralınacağı, vakıflara ait arazilerin düzenlenerek imara açılacağı ve vakfedilen nakdin arttırılması için çaba harcanacağı belirtiliyor. Bu adımlarla, vakıfların daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ve vakfedilen kaynakların artırılması hedefleniyor. Bu değişiklikler, vakıf işlerinin düzenlenmesi ve vakıfların daha etkin bir şekilde kullanılması yönünde atılan adımlar olarak görülebilir. Fırka Programın 24. maddesi de bir hayli dikkat çekicidir İlk olarak, Posta ve Telgraf Nezareti'nin Genel Müdürlüğe dönüştürülerek Nafia Nezareti'ne bağlanacağı belirtiliyor. Bu, posta ve telgraf işlerinin yönetiminde ve organizasyonunda bir değişiklik öngörüyor. Ancak, programın en önemli hükmü olarak 25. madde dikkat çekiyor. Bu madde, güçler ayrılığı ilkesine dayalı bir düzenlemenin açıklamasını yaparak, yürütme ile yargı arasındaki görev ayrılığının Meclis'te olacağını vurguluyor. Ayrıca, Divân-ı Âli'ye, onun muhakeme usulüne ve genel hukuka yönelecek tecavüz, suiistimal ve müdahalelerin yasaklanması için kanun tekliflerinde bulunulacağı belirtiliyor. Bu, yürütme organının yetkilerinin denetlenmesi ve yargı organının bağımsızlığının sağlanması için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Programın teşkilat bölümünün son maddesi olan 26. madde, tesis edilecek tüm teşkilatta yabancı uzmanların ve müşavirlerin bilgi ve tecrübelerinden en üst seviyede yararlanılacağını açıklıyor. Bu, ülkenin kalkınması ve modernleşmesi için dışarıdan gelen uzmanlığın önemli bir kaynak olarak görüldüğünü gösteriyor (OAİFP/22-26, 1918:5).

3.3.3. Dahili

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının “teşkilat” bölümünden sonra “Dâhili” bölümü yer almaktadır. 27-40. maddelerden oluşan bu bölümde idari teşkilatta uygulanması düşünülen kriterler yer almaktadır. Programın bu kısmı, iç idari yapılanma ve yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeleri içeriyor. Dahili bölümün 1. maddesi, idari birimlerin temelini oluşturan "nahiye" kavramını ele alıyor. Nahiye, Osmanlı döneminde yerel yönetim birimi olarak kullanılmıştır. Program, 5 bin nüfusu olan yerlere nahiye statüsü verileceğini ve 15 nahiye'nin bir merkeze bağlanarak bir "liva" oluşturulacağını belirtiyor. Bu düzenleme, yerel yönetim birimlerinin belirlenmesi ve yönetilmesi konusunda bir düzenleme getiriyor. Nüfusa dayalı olarak belirlenen bu birimlerin, daha büyük bir idari birim olan "liva"ya bağlanmasıyla yerel yönetimde merkeziyetçi bir yapı oluşturulması amaçlanıyor. Bu şekilde, yerel idarenin daha etkin ve verimli bir şekilde organize edilmesi ve yönetilmesi hedefleniyor. Programın 28. maddesi, nahiye ve livanın taksimlerinin yapılacağı esasları açıklıyor. Bu maddeye göre, nahiye ve

liva taksimi yapılırken, coğrafi, ekonomik ve sosyal sınırların dikkate alınacağı belirtiliyor. Livaların, mümkün olduğunca nahiye merkezlerinden seçilmesi öngörülüyor. Bu düzenleme, idari birimlerin belirlenmesinde coğrafi ve sosyal faktörlerin göz önünde bulundurulmasını amaçlıyor. 29. madde ise her nahiyenin içinde bir reis/müdür, bir nahiye emini ve üç azanın olacağını açıklıyor. Bu düzenleme, her idari birimde görev yapacak olan yönetici ve yetkililerin sayısını belirliyor. Nahiye yöneticilerinin ve azalarının atanması ve görevlendirilmesine ilişkin bu düzenlemeler, yerel yönetimlerin etkin ve düzenli bir şekilde çalışmasını sağlamayı amaçlıyor. Bu sayede, yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesi ve etkin bir şekilde hizmet sunabilmesi amaçlanıyor. Programın 29. maddesinin devamında nahiye reisinin ve azalarının iki senede bir halk tarafından seçileceği, seçim mazbatasının ise usulünce liva tarafından onaylanacağı belirtiliyor. Bu düzenleme, yerel yöneticilerin halk tarafından seçilmesini ve seçim sürecinin düzenli bir şekilde işlenmesini sağlamayı amaçlıyor. Ayrıca, liva tarafından onaylanmasıyla da yerel seçimlerin yasalara uygun bir şekilde gerçekleşmesi ve sonuçlarının resmiyet kazanması sağlanıyor. Programın 30. maddesi ise nahiyelerin bütçeleri konusunda detaylı bilgiler içeriyor. Her nahiyenin özel bir kanunla belirlenecek bir mal varlığı ve müstakil bir bütçesinin olacağı ifade ediliyor. Bu bütçeler, nahiye içerisinde yapılacak olan yolların veya nahiyeden geçen ana yolların yapımı ve tamiri gibi ihtiyaçların karşılanması için kullanılacak. Maddenin devamında ise her nahiye ve belediyede mevcut bütçeye göre çeşitli ihtiyaçların karşılanacağı belirtiliyor. Bu ihtiyaçlar arasında cami-i şeriflerin, mabetlerin, mekteplerin inşası, eğitim ve sağlık alanlarındaki ihtiyaçların karşılanması, halk kütüphanelerinin kurulması, sinema, konferans salonu, tiyatro, bahçe ve benzeri tesislerin yapılması gibi hususlar yer alıyor. Bu düzenlemeyle, yerel yönetimlerin yerel ihtiyaçlara daha etkin bir şekilde cevap verebilmesi ve halkın yaşam kalitesini artırması amaçlanıyor (OAİFP/27-30, 1918:5).

Fırka programının 31. maddesi, nahiye yönetimi ve yapısıyla ilgili düzenlemelere odaklanıyor. Bu maddeye göre, nahiyelerin taksimatı, idareleri, nahiye reisleri ve nahiye azalarının nitelikleri gibi konularda bir kanun yapılacağı belirtiliyor. Bu kanun, nahiyelerin idari yapısını ve yönetimini düzenleyecek, nahiye yöneticilerinin seçim sürecini ve niteliklerini belirleyecek. Ayrıca, maddenin devamında, nahiyelerin yönetimi ile ilgili koşullar belirtiliyor. Bu koşullar, yerel yönetimlerin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulacak. Nahiyelerin idari yapıları, yöneticilerinin nitelikleri ve seçim süreçleri, yerel yönetimlerin demokratik bir şekilde işlenmesini ve halkın temsilini sağlamak için düzenleniyor. Bu düzenlemelerle, yerel yönetimlerin daha etkin ve verimli bir şekilde çalışması hedefleniyor. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programı, belediye seçimleri ve teşkilatıyla ilgili önemli düzenlemeler içeriyor. Programa göre, nüfusu 7 binden fazla olan

kasaba ve şehirlerdeki belediye seçimleri ve teşkilatı, nahiye esaslarına göre yapılacaktır. Bu çerçevede, 25 bin nüfusa sahip bir yerde bir belediye reisinin seçileceği belirtiliyor. Birden fazla belediyesi olan şehirlere ise seçimle bir şehremini atanacağı ve buna özel bir teşkilatın kurulacağı ifade ediliyor. Ayrıca, belediye meclisinde her nahiyenin iki aza bulunacağı ve şehremaneti meclisinin kısmen veya tamamen belediye azalarından oluşturulacağı belirtiliyor. Bu düzenlemelerle, belediye seçimleri ve teşkilatının nahiye esaslarına göre yapılması ve şehirlerde yerel yönetimin etkin bir şekilde işlemesi amaçlanıyor. Aynı zamanda, yerel yönetim organlarının temsiliyetinin artırılması ve halkın katılımının sağlanması hedefleniyor (OAİFP/31-32, 1918:5).

Osmanlı Ahali İktisat Fırka programının 33. maddesi, belediyelerin çeşitli kuruluşlarda temsilciler bulunduracağı ve şehirlerin imarıyla ilgili önemli düzenlemelere odaklanıyor. Bu maddeye göre, belediyeler ticaret, ziraat ve sanayi odalarında, yararlı cemiyetlerde ve bazı sosyal veya ekonomik derneklerde temsilciler bulunduracak. Ayrıca, belediye şehremaneti meclislerinde de bu gibi örgütlerin temsilcilerinin yer alacağı ifade ediliyor. Bu düzenleme, yerel yönetim organlarında sivil toplum örgütlerinin ve meslek odalarının temsil edilmesini ve karar alma süreçlerine katılımını sağlamayı amaçlıyor. Maddenin devamında, şehirlerin imarıyla ilgili önemli bir hususa değiniliyor. Buna göre, binaların millî bir mimari tarzda, bölgenin iklim ve ekonomik durumuna uygun olarak inşa edileceği belirtiliyor. Bu düzenleme, şehirlerin fiziki yapılarının korunması ve geliştirilmesi için özen gösterilmesini amaçlıyor. Ayrıca, millî mimari tarzın benimsenmesiyle birlikte şehirlerin kültürel kimliklerinin korunması hedefleniyor. Bu sayede, şehirlerin estetik ve işlevsel açıdan gelişmesi ve yaşanabilirliklerinin artması açısından önemlidir. Osmanlı Ahali İktisat Fırka programının 33. maddesi, şehirlerin imarıyla ilgili önemli düzenlemeler içeriyor ve bu düzenlemeleri detaylandırıyor. Öncelikle, binaların yangınlardan ve tarihi eserlerin her türlü yıkımdan korunması amacıyla bir "imârât ve ebniye kanunu" hazırlanacağı belirtiliyor. Bu kanun, binaların güvenliği ve korunması için gerekli tedbirleri içerecek ve tarihi eserlerin korunmasını sağlayacak düzenlemeleri içerecektir. Ayrıca, her şehrin muntazam harita ve planlar dâhilinde imarının sağlanacağı ifade ediliyor. Bu düzenlemeyle, şehirlerin planlı bir şekilde geliştirilmesi ve altyapı çalışmalarının düzenlenmesi amaçlanıyor. Mektep, hastane, kütüphane, müze ve tiyatro gibi önemli kamu binalarının ve bahçelerin şehirlerin dokusuna uygun şekilde inşa edileceği vurgulanıyor. Ayrıca, mümkün olduğunca her aileye bir hane yapılması hedefleniyor, bu da toplu konut politikalarının önemini vurguluyor (OAİFP/33-34, 1918:5-6).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında liva yönetimiyle ilgili düzenlemeler 36. maddede açıklanmıştır. Bu maddeye göre, liva yöneticisi olan mutasarrıfların atanmasının,

Dâhiliye Nezareti'nin izni ve meclis-i vükelanın onayı sonrasında irade-i seniye ile gerçekleştirileceği belirtiliyor. Yani, liva yöneticilerinin atanması için ilgili bakanlığın izni ve hükümetin onayı gerekecek ve bu atama padişahın imzası ile resmileştirilecektir. Ayrıca, her beş nahiyenin müşterek hareketle liva meclislerine bir aza seçeceği üzerinde duruluyor. Bu düzenlemeyle, liva meclislerinin oluşturulmasında nahiyelerin temsiliyeti sağlanacak ve yerel yönetimlerin katılımcı bir yapıya sahip olması amaçlanmaktadır. Bu şekilde, liva yönetiminde yerel düzeyde katılımcılığın ve temsiliyetin güçlendirilmesi planlanmaktadır. Fırkası programının 36. maddesinde azınlık haklarıyla ilgili önemli açıklamalar yapılmış. Bu maddeye göre, seçimlerde azınlıkların haklarının teminat altına alınacağı belirtiliyor. Bu düzenleme, azınlıkların siyasi temsiliyetinin ve katılımının sağlanmasını amaçlıyor, böylece toplumsal çeşitliliğin ve demokratik süreçlerin desteklenmesi hedefleniyor. Bununla birlikte, yasaların tanziminde liva idaresinin belirlendiği kanunlarla mahalli idarelere yüklenen görevlerin dikkate alınacağı vurgulanıyor. Bu düzenleme, yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluklarının belirlenmesinde merkezi ve yerel yönetimler arasında denge ve iş birliğinin sağlanmasını amaçlıyor. Ayrıca devlet memurlarının atama, terfi ve azil gibi işlerinin nasıl gerçekleştirileceğine dair açıklamalar da yapılmış. Bu düzenlemeler, devlet memurlarının liyakate dayalı olarak atanması ve terfilerinin adaletli bir şekilde yapılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının 37. maddesinde, devlet memurlarının atanması, terfileri ve azilleri gibi konuları düzenleyecek kanunlar ve talimatnamelerin hazırlanacağı açıklanmış. Bu maddeye göre, devlet memurlarının atama, terfi ve azil işlerini düzenleyecek kanunlar ve talimatnamelerin oluşturulacağı belirtiliyor. Bu düzenlemeler, devlet memurlarının işleyişini ve yönetimini standartlaştırmayı ve adil bir şekilde yönetilmesini sağlamayı amaçlıyor. Ayrıca, fırkanın gerekmedikçe amirlerin ve memurların makam değişikliklerine müsaade etmeyeceği ve istisnasız tüm memurların siyasi fırkalarla ilişki kurmalarının yasaklanacağı da belirtiliyor. Bu düzenlemelerle, devlet memurlarının liyakate dayalı olarak atanması ve siyasi bağlantılardan arındırılması hedefleniyor. Bu sayede, devletin tarafsızlığı ve etkinliği sağlanarak toplumun güveni artırılmak istenmektedir (OAİFP/35-37, 1918:6).

Fırka programın 38. maddesinde ise güvenlik konusu üzerinde durulmuş burada polis, jandarma, bekçi ve kolcu gibi güvenlik güçlerinin düzenlenerek sayılarının arttırılacağına vurgu yapılıyor. Bu düzenleme, toplumun güvenliğini sağlamak ve suçla mücadeleyi güçlendirmek amacıyla güvenlik güçlerinin etkinliğini arttırmayı hedefliyor. Polislerin belediyelere, jandarmaların nahiyelere ve livalara bağlanacağı belirtiliyor. Bu düzenleme, yerel düzeyde güvenlik hizmetlerinin daha etkin bir şekilde yürütülmesini amaçlıyor. Tüm bu

güvenlik güçlerinin ise Dâhiliye Nezareti bünyesinde çalışacak olan İnzibat Müdüriyet-i Umumisine tabi olacağı ifade ediliyor. Bu düzenleme, güvenlik güçlerinin koordinasyonunun sağlanmasını ve merkezi bir yönetimin altında çalışmalarını öngörüyor. Ayrıca, polisin asayişini sağlamakla birlikte sıhhi, adli, beledi, askeri ve inzibat gibi işlerden de sorumlu olacağı belirtiliyor. Bu da polis teşkilatının geniş bir yelpazede hizmet vermesinin öngörüldüğünü gösteriyor. Bu düzenlemelerin amacı, toplumun güvenliğini sağlamak ve kamu düzenini korumak için güvenlik güçlerinin daha etkin ve koordineli bir şekilde çalışmasını sağlamaktır (OAİFP/38, 1918: 6).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında orman, çayır ve harman yangınlarına dair alınacak önlemlere yönelik açıklamaların yapıldığı ifade ediliyor. Bu açıklamalara göre, fırka, ülkenin herhangi bir yerinde çıkabilecek yangınlara müdahale edebilmek için gerekli tedbirlerin alınacağını özellikle vurgulamıştır. Bu, orman, çayır ve harman yangınlarının önlenmesi, kontrol altına alınması ve söndürülmesi için etkili bir müdahale mekanizmasının kurulmasını amaçlamaktadır (OAİFP/38-39, 1918:6). Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının dâhili bölümünde hapisanelere yönelik düzenlemeler içeren 40. maddeye göre, hapisanelerin sağlıklı bir şekilde inşa edileceği belirtiliyor. Ayrıca, işkencenin kaldırılacağı ve hükümlülerin yaşam koşullarının, geçimlerinin, mesailerinin, tahsillerinin, terbiyelerinin ve ahlaklarının üzerinde durulacağı ifade ediliyor. Bu düzenlemelerin yanı sıra, çağdaş ülkelerde olduğu gibi hapisanelerde benzer uygulamaların yürürlüğe konulacağı önemle vurgulanıyor. Bu, hükümlülerin insan haklarına saygı gösterilerek muamele görmelerini sağlamayı amaçlıyor (OAİFP/40, 1918:6).

3.3.4. İçtimai

Ahali İktisat Fırkasının programında Dahili bölümünden sonraki bölümü sosyal hayata yönelik çalışmaların üzerinde durulduğu “içtimai” adını taşımaktadır. İçtimai bölümü, 41-60. maddelerden müteşekkildir. İçtimai bölümünün birinci maddesi olan 41. maddede; Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının asıl amacının Devlet-i Âliyye’nin bağımsız olarak varlığını sürdürmesi olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, halkın refahını sağlamak ve çalışma saatlerini yeniden düzenlemek gibi sağlık ve sosyal refah önlemleri alınacağı garanti altına alınmıştır. Bu maddenin amacı, devletin ve halkın iyiliği için ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmektir. 41. maddeye göre, ülkedeki üst ve orta sınıf halkın evlenme ve doğum yoluyla çoğalmasını teşvik etmek için bir kurum oluşturulacak ve evliliklerde kadınlara güçlü bir pozisyon sağlanacak. Bu doğrultuda, evlilikleri desteklemek ve sayılarını

artırmak için uygun ödeme koşullarıyla arazi tahsis edilecek, isteyenlere alet, edevat ve mesken sağlanacak. Ayrıca, yeni iş kolları için yeni kanunlar ve kurumlar oluşturulacak. Bu önlemlerle, nüfusun arttırılması ve sosyal refahın artırılması hedeflenmektedir (OAİFP/41-42, 1918:6-7).

Fırka Programının 43. maddesinde fırka köyden şehre göçü yasalarla engellemek, halkı üretim hayatına teşvik etmek ve gerekirse bu doğrultuda göç hareketini teşvik etmek için çalışacak. Ayrıca, evlenme yaşına gelmiş her bireyin yeterli arazi ve bir eve sahip olması için çaba gösterilecek ve bu sayede ülkedeki tarımsal kapitalizmin azaltılması hedefleniyor. Bu çalışmaların bir parçası olarak, halkın tamamının vergi mükellefi olması ve yerel seçimlere katılması sağlanarak, ülke yönetiminde daha fazla katılımın sağlanması amaçlanıyor. Bu önlemler, toplumun refahını artırmak ve daha adil bir sosyal yapı oluşturmak için planlanmıştır. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 44. maddesine göre, miras yoluyla devredilen emlak ve arazinin parçalara ayrılması veya bir tarafın tasarrufuna bırakılması uygulamasına son verileceği belirtilmiştir. Bu, emlak ve arazinin daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Aynı şekilde, programın 45. maddesinde gayrimenkul malların Osmanlı vatandaşlarının elinde kalmasının fırkanın hedeflerinden biri olduğu vurgulanmıştır. Bu hüküm, ülke kaynaklarının yerli halkın refahı ve ekonomik gücünü artırmak amacıyla kullanılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bu şekilde, yerli halkın ekonomik gücünün artması ve ülkedeki kaynakların yerli vatandaşların elinde kalması teşvik edilmektedir (OAİFP/43-45, 1918:7).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programında toplumsal hayatı düzenlemeyi amaçlayan maddeler de bulunmaktadır. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 46. maddesine göre, halk ve özellikle tüccar, işçi ve üretici sınıf arasında birlik ve dayanışmayı teşvik etmek amacıyla kooperatif şeklindeki şirketlerin kurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca, tasarruf ve yardım sandıklarının kurulacağı müjdesi verilmiştir. Bu önlemler, ekonomik güçlerini birleştirmek ve ortak çıkarları korumak için toplumun farklı kesimlerinin iş birliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, devamında belirtildiği üzere, Osmanlı ülkesinde varlıkları dikkat çekici büyüklüğe ulaşan göçebe aşiretlerin medenileşmelerini sağlamak amacıyla uygun arazilerde yeni köylerin oluşturulacağı açıklanmıştır. Bu adım, göçebe yaşam tarzından yerleşik bir yaşam tarzına geçişin kolaylaştırılması ve bu aşiretlerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarına destek olmayı hedeflemektedir. Bu şekilde, ülkenin çeşitli toplumsal kesimlerinin refahını artırmak ve toplumsal dönüşümü teşvik etmek amaçlanmıştır. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 48. maddesine göre, mevcut köyler ve kasabalar üzerine ilmi araştırmalar yapılacak ve bu bilgilere dayanarak, tabii ve sıhhi bilgiler içeren haritalar oluşturulacaktır. Ayrıca, uygun şartlara sahip olmayan köylerin teşkili engellenecek ve mevcut

köylerin iyileştirilmesi için çalışmalar yapılacaktır. Programın devamında belirtildiği üzere, boş arazilerde sulama ve arazi taksimi gibi meselelerin çözümlenmesinin ardından yeni köylerin kurulması için iskân faaliyetlerini düzenleyen kanunlar çıkarılacaktır. Ayrıca, fırka, köylere sağlıklı, düzenli ve modern evlerin yapılması için emlak şirketleri ve kooperatif tarzında inşaat şirketlerinin kurulmasını teşvik edecektir. Bu önlemler, kırsal alanlardaki yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve toplumun refah düzeyinin artırılması için planlanmıştır. Bu şekilde, köylerdeki altyapının güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi amaçlanmaktadır (OAİFP/46-49, 1918:7).

50. maddede de Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, sosyal hayatın düzenlenmesine yönelik düzenlemelere yer vermiştir. 50. maddede belirtildiğine göre, dilencilik, acizlik, dalkavukluk gibi aşağılayıcı işlerin yasaklanacağı açıklanmıştır. Bunun yerine, çalışabilir durumda olan kişiler için özel bir teşkilatın kurulacağı ve bu işlerle uğraşan bireylerin sosyal hayata adaptasyonlarının sağlanacağı garanti edilmiştir. Bu, toplumda daha sağlıklı ve saygın bir sosyal yapı oluşturmayı amaçlayan önemli bir adımdır. Bu şekilde, toplumun daha güçlü ve dayanışma içinde olan bir yapıya kavuşması hedeflenmektedir. Maddenin devamında, çalışamayacak durumda ve düşkün olan bireylerin iskânları ve ihtiyaçları, hayır kurumları tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, hastalık ve sakatlık gibi durumların yarattığı sorunların çözümü için kurumlar oluşturulacağı üzerinde durulmuştur. Bu madde ayrıca, dışarıdan gelecek muhacirlerin ülkeye girişinde belirli kriterlerin uygulanacağını ifade etmektedir. Ülkeye girişleri engellenecek kişiler arasında, ülke içerisinde yetersiz koşullarda yaşamaya mecbur kalacaklar, ciddi şekilde hasta veya bakıma muhtaç olanlar ve ahlaki yaşantıları zararlı görülenler bulunmaktadır. Ayrıca, serseri yaşam sürmeye direnen yabancıların ülkelerine iadeleri için bir kanun çıkarılacağı belirtilmektedir. Maddenin sonunda ise kimsesiz çocukların eğitim, terbiye ve ihtiyaçlarının belediyeler ve ilçe yönetimlerinin sorumluluğunda olacağı ifade edilmiştir. Bu hükümler, toplumun savunmasını ve refahını sağlamak için çeşitli sosyal önlemlerin alınacağını göstermektedir (OAİFP/50, 1918:7).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 51. maddesine göre, ülkeye zarar verebilecek nitelikteki yurt dışına göçlerin azaltılması amacıyla, her bireyin veya ailenin geçiminden memnun olmaları sağlanacak ve yurt dışından gelenlerin refahlarını artırmak için gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Bu hüküm, ülke içindeki sosyal ve ekonomik koşulların iyileştirilmesiyle birlikte, yurt dışından gelenlerin ülkeye adapte olmalarını ve refah seviyelerinin yükseltilmesini amaçlamaktadır. Aynı zamanda, benzer durumlarda ülkedeki sağlık kuruluşlarının artırılacağı ve her nahiye ve belediyede yeterli sayıda doktor ve sıhhiye memuru istihdam edilerek bir eczane açılacağı da vaat edilmektedir. Bu, sağlık hizmetlerine

erişimin artırılması ve toplumun sağlık düzeyinin iyileştirilmesi için önemli bir adımdır. Bu şekilde, sosyal refahın artırılması ve toplumun genel sağlığının korunması hedeflenmektedir. (OAİFP/51-52, 1918:7).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 52. maddesine göre, ülkedeki salgın hastalıklara neden olan tüm göl ve bataklıkların kurutulacağı belirtilmektedir. Ayrıca, frengi, verem, sıtma gibi hastalıklarla mücadele için sıhhi heyetler ve kurumlar oluşturulacaktır. Bu hüküm, sağlık alanında önleyici ve iyileştirici önlemlerin alınmasını ve toplumun sağlık düzeyinin artırılmasını amaçlamaktadır (OAİFP/53, 1918:7-8).

Fırka programının 54. Maddesinde ise, halkın sosyal ve kültürel faaliyetlerini sağlıklı bir ortamda gerçekleştirebilmesi için önemli hususlar belirtilmektedir. Bu maddenin amacı, tiyatro ve sinema gibi kültürel etkinliklerin insanların sağlığını koruyacak şekilde düzenlenmesini sağlamaktır. Bu çerçevede, genel sağlık kurallarına uygun tedbirlerin alınması öngörülmektedir. Yeni tiyatro binalarının yapılması da bu tedbirlerin bir parçası olarak ele alınmıştır. Yeni binaların, sağlık standartlarına uygun olarak inşa edilmesi ve bu alanlarda faydalı eserlerin sergilenmesi hedeflenmektedir. Böylece, halkın kültürel etkinliklere katılımı sağlanırken aynı zamanda sağlık ve güvenliklerinin de korunması amaçlanmaktadır (OAİF/54, 1918:8).

Programın bu kısmında alkol tüketimi ile ilgili düzenlemelere ve alkolle ilişkili kaçak üretim ve tüketimin engellenmesine yönelik önemli hususlara yer verilmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında içki üretim ve tüketiminin belirli sınırlar içinde tutulması, kaçak içki üretim yerlerinin kapatılması ve yasal üretim merkezlerinin hükümet kontrolüne alınması gibi adımlar öngörülmektedir. Ayrıca içki satışının sadece hükümetin izin verdiği yerlerde gerçekleştirilmesi ve alkol tüketimini azaltıcı vergilendirme gibi etkili tedbirlerin alınması planlanmaktadır. Programın 56. maddesinde ise kumar ve fuhşun yasaklanması ve bu tür faaliyetlerin zararlı sonuçlarını önlemek amacıyla ilgili kanunların çıkarılması öngörülmüştür. Bu tedbirler, toplumun sağlığını ve güvenliğini korumayı amaçlayan önemli adımlar olarak görülmektedir. Bu düzenlemelerle birlikte, toplumun sosyal ve kültürel hayatını olumlu yönde etkileyecek adımlar atılmış olacaktır (OAİFP/55-56, 1918:8).

Programın 57. maddesi, din ve din adamlarının toplum hayatındaki rolleriyle ilgili önemli düzenlemeleri içermektedir. Bu maddede, toplum hayatında önemli bir yeri olan din müessesesinin daha etkin bir şekilde temsil edilmesi için bir ulema mesleğinin oluşturulacağı belirtilmektedir. Ayrıca, dini ve ilmi kıyafetlerin sadece bu alanda uzmanlaşmış kişiler tarafından kullanılmasına izin verileceği vurgulanmıştır. Bu madde ayrıca, din ve ilim adamlarının, hükümete ve şariat hükümlerine uygun olarak idari ve dünyevi işlere müdahale

etmemeleri ve görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri için belirli yetkilerin tanınacağını belirtmektedir. Meşihat makamının da fetva, irşat, telkin ve tedrisat gibi konularda düzenlenerek, şer'i hukukun öğretilmesi gibi konularda da düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir. Bu düzenlemelerin amacı, din ve ilim adamlarının toplum içinde daha etkin ve uyumlu bir şekilde rol almalarını sağlamak ve dinin toplumsal hayattaki yerini güçlendirmektir. Ayrıca, dini hizmetlerin daha düzenli ve etkin bir şekilde sunulmasını sağlamak için belirli standartlar ve yönergelerin oluşturulması hedeflenmektedir (OAİFP/57, 1918:8).

Programın 58. maddesinde kadının sosyal hayattaki statüsüne ve milli ve manevi değerlerin korunmasına yönelik önemli düzenlemeler yer almaktadır. Öncelikle, kadının ilim, fazilet ve iktidar gibi meziyetler açısından erkekten ayrıldığı vurgulanarak, kadınların sosyal hayatta erkeklerle birlikte çalışmasının teşvik edileceği belirtilmiştir. Ayrıca, kadınların giyimine müdahalede bulunulmayacağı, ancak teamül ve toplumsal normlara aykırı olmadığı sürece belirli bir esneklik sağlanacağı ifade edilmiştir. Bu durum, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın milli hassasiyetlerle birlikte modern bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Programın devamında, milli ve manevi değerlerin korunmasıyla ilgili görüşler ortaya konulmuştur. Aşırı muhafazakarlık derecesinde olmamak şartıyla milli adetlerin, geleneklerin ve tarihi abidelerin korunmasına önem verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, ülkedeki azınlıklar için bir temsil sistemi oluşturulacağı ve memlekette iç veya dış destekli zararlı faaliyetlere izin verilmeyeceği net bir şekilde belirtilmiştir. Bu düzenlemelerin amacı, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların aktif olarak sosyal hayata katılımını teşvik etmek, milli ve manevi değerlerin korunmasını sağlamak ve ülkenin iç ve dış güvenliğini güçlendirmektir. Bu şekilde, toplumun daha sağlam ve dengeli bir yapıya kavuşması hedeflenmektedir (OAİFP/58-59, 1918:8).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın içtimai kısmının 60. maddesi oldukça kapsamlı bir programı özetliyor. İşte maddeye dayalı olarak çıkarılabilecek bazı ana noktalar:

Müstakil Amele Sınıfı Teşviki: Fırka, ülkede belirli haklara sahip bir işçi sınıfının oluşumunu teşvik etmektedir. Bu, işçilerin daha fazla korunmasını ve haklarının güvence altına alınmasını amaçlamaktadır.

İşçi Hakları ve Teşkilatlanma Özgürlüğü: İşçilere, işveren baskısını azaltmak ve gereksiz talep ve grev eylemlerini önlemek için meslekleri doğrultusunda maddi katılım ve teşkilatlanma hakkı tanınması öngörülmektedir. Bu, işçilerin kendi haklarını savunabilmeleri ve çalışma koşullarını iyileştirebilmeleri için önemli bir adımdır.

İşçi Refahının Artırılması: İşçilerin refah düzeylerini artırmak amacıyla, konut, gıda ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının sağlanmasında kolaylıklar sağlanması planlanmaktadır. Ayrıca,

çalışma hayatını düzenleyen uygulamalara gidilerek işçilerin daha adil koşullarda çalışmaları hedeflenmektedir.

Yerli İşçilerin Korunması ve Yabancı İşçi İstihdamı: Yerli işçilerin korunması esas alınarak, ihtiyaç durumunda yabancı işçi istihdamının teşvik edileceği belirtilmektedir. Bu, yerli işçilerin istihdamını korurken, iş gücü ihtiyacının karşılanmasına yönelik esneklik sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu madde, işçi sınıfının korunması, haklarının güvence altına alınması ve refah düzeyinin artırılması için çeşitli önlemleri içermektedir. Ayrıca, işveren ve işçi arasındaki dengeyi sağlamak ve iş barışını sağlamak için adımlar atmayı hedeflemektedir (OAİFP/60, 1918:8).

3.3.5. Maarif

Ahali İktisat Fırkası programında İçtimai bölümünden sonraki bölüm “maarif” başlığı altındaki maddelerden meydana gelmektedir. 61-74. Maddelerden müteşekkil bölümde Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının eğitim konusundaki görüşleri belirtilmektedir.

Programın 61. maddesinde Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, ilk ve temel eğitim ile ilgili olarak milli, dini, bedensel ve düşünsel temellere dayalı bir eğitim programının büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Bununla birlikte, ülkede gereken niteliklere sahip uzman eğitimcilerin ve bilimsel meslek erbablarının yetiştirilmesi, kütüphane uzmanlarının sayısının artırılması gibi konular da fırkanın öncelikli hedefleri arasındadır. Ayrıca, Eğitim Bakanlığı'nın işleyişinde ve eğitim yasalarında köklü değişikliklerin yapılması da fırkanın eğitim alanındaki temel amaçları arasında yer almıştır. Bu şekilde hem genel eğitimin kalitesi artırılmakta hem de ülkede bilgi ve kültürün yaygınlaşması ve gelişmesi hedeflenmektedir (OAİFP/61, 1918:8).

Fırkanın programında yer alan 62. madde ise ilkokul eğitiminin kız ve erkek çocuklar için zorunlu olmasıyla ilgilidir. Maddeye göre, ilkokul eğitimi süresi nahiyeelerde dört, şehirlerde ise beş seneye düşürülecektir. İş mevsimlerinde dersler kısmen veya tamamen tatil edilecek ve ilkokul eğitimi kanununda önemli düzenlemeler yapılacaktır. Ayrıca, okul müfredatlarında bulunan ancak gereksiz görülen deneyimsel derslerin kaldırılacağı ve çocukların hafızalarını zorlamadan gelişimlerine katkı sağlayacak derslerin programlara dahil edileceği ifade edilmektedir. Ek olarak, Osmanlı ülkesindeki okulların aynı program ve talimatname dairesinde yönetilemeyeceği, özellikle üretim odaklı bir eğitimin hedeflendiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, ilkokulda yabancı dil eğitiminin kaldırılacağı da vurgulanmaktadır (OAİFP/62, 1918:8-9).

Fırkanın programının 63. maddesinde, okul binalarının inşa ve tamiratına ilişkin masraflar ile öğretmen ve diğer çalışanların maaşlarının Belediye veya Nahiye bütçelerinden karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Nahiye ve Belediyelerin özel kanunlar gereğince gelirlerinin bir kısmını her yıl bankaya yatırarak çağdaş bir okul inşası için tasarruf yapacakları ifade edilmiştir. Bu uygulamanın hayata geçirilmesiyle bir süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her yerinde okulların açılması hedeflenmektedir. Bu adımlar, eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve genişletilmesi için önemli bir adım olarak görülmektedir (OAİFP/63, 1918:9).

Fırka Programının 64. maddesinde, ilkokul eğitiminde karma eğitime vurgu yapıyor ve kız çocuklarının eğitim süresini belirli koşullarda üç seneye indirme seçeneğini sunuyor. Ardından, dil konusunda sadeleştirme ve dilin bilimsel ve çağdaş bir hale getirilmesi gerekliliği üzerinde duruluyor. Bu bağlamda, daha kolay öğrenim ve anlama imkânı sağlamak için bir imla kuralları bütünü hazırlanacağı ifade ediliyor. Devamında, halk kütüphanelerinin ve edebiyatının canlandırılması için gerekli adımların atılacağı taahhüt ediliyor. Bu, eğitim ve dil politikalarının yanı sıra kültürel gelişimin de destekleneceğinin garantisi verilmektedir (OAİFP/64-65, 1918: 9).

Fırka programında mesleki eğitim ile ilgili uygulanacak esasların geniş bir yer tuttuğu gerçekten önemli bir husustur. Mesleki eğitim, bireylerin meslek edinmelerini sağlamak, iş gücünü geliştirmek ve toplumun ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak için hayati bir rol oynar. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 66. maddesi, ilkokuldan sonraki eğitim derecesinin iki kısma ayrılacağını belirtmektedir. Birinci kısım, meslek tahsili alacakken, ikinci kısımda ise ihtisas tahsili alınacaktır. Fırka, her alandaki meslek okullarının kurulması konusunda olumlu bir bakış açısına sahiptir ve bu okulların eğitim süresini en fazla beş sene olarak belirlemiştir. Bu madde ayrıca, meslek okullarının farklı alanlara ayrılacağını da vurgulamaktadır. Ziraat, sanayi, ticaret, malumat-ı umumiye idadileri, lisan, sanat, el işi, madencilik, orman ve fen mektepleri gibi çeşitli kategorilerde meslek okulları açılacaktır. Ayrıca, ilkokulu tamamlayan ve ihtisas tahsiline devam etmeyen çocukların bu meslek okullarından birini tercih etmeleri gerekecektir. Mekteplerin program saatlerinin, büyük yaşta olan çocukların maddi kazanç elde ettikleri işleri engellemeyecek şekilde düzenleneceği de vurgulanmıştır. Bu, çocukların eğitimlerini tamamlamalarına ve aynı zamanda çalışma hayatına katılmalarına imkân sağlayacak bir düzenlemedir. Bu şekilde, toplumun genel eğitim seviyesinin artırılması ve iş gücünün niteliğinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 67. maddesine göre, ihtisas tahsili, sultani mekteplerinde başlayacaktır. Bu mektepler, çağdaş, medeni ve millî esaslara uygun olacak ve talebenin maddi

ve manevi gelişimini sağlayacak niteliklere sahip olacaktır. Ayrıca, bu okullarda verilecek eğitimin, hayatın gereksinimlerinin ihmal edilmesine yol açmayacak şekilde düzenleneceği vurgulanmaktadır. Bu madde, ihtisas tahsilinin başlangıç noktasının sultani mektepleri olacağını belirtmektedir. Bu mekteplerin, çağdaş ve milli değerlere uygun olarak nitelikli bir eğitim sağlayacakları vurgulanmaktadır. Talebelerin hem maddi hem de manevi açıdan gelişmelerini destekleyecek bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Ayrıca, bu eğitim tarzının, öğrencilerin hayatın pratik zorluklarıyla başa çıkmalarını engellememesi önemle vurgulanmıştır. Bu şekilde, öğrencilerin eğitimleri hayatları boyunca karşılaştıkları durumlara hazırlanmaları amaçlanmaktadır (OAİFP/66-67, 1918: 9).

Ahali İktisat Fırkası programında Darülfünun ve eğitimi hakkında yapılan düzenlemeler oldukça önemli görünmektedir. Darülfünunun hukuki şahsiyete sahip olması, ilmi özerkliği olan bir kurum haline getirilmesi ve gelir kaynaklarının belirlenmesi, kurumun daha etkin ve bağımsız bir şekilde faaliyet gösterebilmesini sağlayabilir. Özellikle iktisadi ve mali kürsülerin yanı sıra diğer ilim şubelerine de odaklanması, Darülfünunun geniş bir yelpazede eğitim ve araştırma faaliyetlerini destekleyebileceği üzerinde durulmuştur. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun bilimsel ve akademik alandaki potansiyelini artırabilir. Düzenlemenin Darülfünunun uluslararası boyutta etkinliğini artırmaya yönelik olması da önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Uluslararası alanda tanınan ve saygı gören bir eğitim kurumu haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilgi ve kültür alanında daha fazla etkileşim ve iş birliği imkânı bulmasına katkı sağlayabilir. Bu düzenlemelerin uygulanması ve sonuçlarının gözlemlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim ve bilim alanındaki gelişimine önemli bir katkı sağlayabileceği açıklanmıştır. Programın bu bölümünde, hükümetin liyakatli memurlar yetiştirmek amacıyla Darülfünunlarda geçici veya daimi kürsüler ihdas edebileceği belirtilmektedir. Darülfünunun uygulamalarıyla ilgili esaslar ise programın 69. maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre, ziraat, ticaret, sanayi, baytarlık ve mühendislik gibi farklı alanlardaki meslek okulları, Darülfünunlara bağlı olacak ancak idari yönden farklı bir uygulamaya tabi olacaklardır. Darülfünunun şubelerinin bulunmadığı bölgelerde ise bu şubelerin teşkil edilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, 69. maddenin devamında, tatil zamanlarında Darülfünun öğretmenleri ve öğrencilerine birlikte yurt içinde veya dışında mesleki araştırma gezileri yapma hakkı tanınacağı belirtilmektedir. Bu, öğretim elemanlarının ve öğrencilerin pratik deneyim kazanmalarını ve mesleki bilgilerini geliştirmelerini sağlayacak önemli bir uygulamadır. Bu tür geziler, öğrencilerin teorik bilgilerini pratikte uygulama fırsatı bulmalarına ve mesleki bağlamda yeni perspektifler kazanmalarına olanak tanır. Bu şekilde, Darülfünunların eğitim kalitesinin artırılması ve öğrencilerin mesleki yeteneklerinin

geliştirilmesi hedeflenmektedir (OAİFP/68-69, 1918:9).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının "maarif" kısmında yer alan maddelerden biri, medreselerin ıslahı ve çağın gereksinimlerine uygun hale getirilmesi gerekliliğine odaklanmaktadır. Bu maddeye göre, tahsilini sultaniye medresesinde tamamlayan öğrenciler, yüksek tahsil için Darülfünunun ilgili kürsülerine devam edebileceklerdir. Fırka, medreseleri ikiye ayırarak ıslah edecektir. Bunlardan biri, meslek medreseleri olarak adlandırılacak ve imam, hatip, kürsü şeyhi ve muallim gibi meslekleri öğretecektir. Diğerleri ise sultaniye medreseleri olarak adlandırılacak ve Darülfünunun dini ilimler ve fıkıh kürsülerine talebe yetiştirecektir. Bu maddeye göre, Darülfünun mezunu ilim adamları, memleketin fıkıh ve şer'i konularında bilgili ve ahlaki açıdan üstün niteliklere sahip kişiler olacaktır. Bu mezunlar, diğer Darülfünun mezunları gibi yeni metodlara dayalı olarak icazet verebilme yetkisine sahip olacaklardır. Bu önlemler, Osmanlı medreselerinin modernleştirilmesi ve toplumun dini eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için atılan adımların bir parçasıdır (OAİFP/70, 1918: 9-10).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının 71. maddesine göre, ülke genelinde anaokulları ve çocuk bahçelerinin muntazam bir şekilde yapımına hız verileceği belirtilmektedir. Bu, çocukların daha erken yaşlardan itibaren eğitim ve bakım imkanlarından yararlanmalarını sağlamayı amaçlayan önemli bir girişimdir (OAİFP/71, 1918:10)

Fırka programının maarif kısmında, ülkedeki ilmi ve fenni eserlerin tercüme edilmesi ve basımının yapılması için encümenlerin kurulacağı belirtilmektedir. Ayrıca coğrafya, jeoloji, etnografya, doğa ve tarih araştırmaları yapan akademisyenlerden oluşan komisyonların kurulacağı ifade edilmektedir. Bu adımlarla, bilimsel bilginin yaygınlaştırılması ve ülkenin kültürel birikiminin artırılması hedeflenmektedir. Ayrıca, ilmi telif eserlerin ve haritaların elde edilmesine yönelik araştırmaların arttırılması için çalışmalar yapılacağı vurgulanmıştır. Bu, ülkede bilimsel ve kültürel üretimin teşvik edilmesine ve bilgi birikiminin artırılmasına yönelik önemli bir adımdır. Programın 73. maddesinde ise, ülkede milli bir kütüphane oluşturulacağı belirtilmektedir. Ayrıca edebiyat, tiyatro, musiki, resim gibi güzel sanatların ileri seviyeye ulaşması için gerekli kanuni çalışmaların yapılacağı ifade edilmektedir. Bu adımlarla, kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Kıymetli eserlerin korunması da önemle vurgulanmıştır, bu da ülkenin kültürel zenginliğinin ve mirasının gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır (OAİFP/72-73, 1918:10).

Osmanlı Ahali Fırkası programının eğitim konusunda 74. maddesi oldukça önemli bir düzenleme içeriyor. Bu madde, herhangi bir etnik, dini veya mezhepsel ayrım gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarının, Kanun-ı Esasi'ye uygun olarak, her eğitim seviyesinde okul açabilmesine izin verilmesini öngörüyor. Ancak, ilkokul ve meslek okullarında Osmanlı

dilinin, tarih ve coğrafyanın Türkçe olarak öğretilmesi şartı getiriliyor. Diğer okullarda ise Türkçe derslerinin programa dahil edilmesi zorunlu kılınıyor. Bu düzenleme ayrıca, yabancı etkiye tabi okulların kurulmasına yardım edileceğini ve bu okulların kurulmasına kolaylık sağlanacağını belirtiyor. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminin çeşitliliğini ve farklı toplulukların eğitim ihtiyaçlarını karşılama çabasını yansıtıyor (OAİFP/74, 1918:10).

3.3.6. Adli

Fırka Programının 75-85 maddeleri, "Adli" başlığı altında yer alıyordu. Bu bölüm, hukuk ve adalet sistemiyle ilgili konuları ele almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, ekonomik ve sosyal reformlar genellikle hukuki ve adli reformlarla birlikte ele alınırdı çünkü hukukun adaletin sağlanması ve toplumsal düzenin korunması açısından önemli bir rolü vardı. Bu nedenle, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programının bu bölümü, adalet sistemi ve hukukun ekonomik ve sosyal düzen içindeki rolüne de odaklanmıştır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının adli konulardaki amacının açıklandığı bölümün ilk maddesi olan 75. maddede açıklanmıştır. Bu madde, fırkanın halka adalet kavramını benimsetmek ve hukuku daha kolay uygulanabilir hale getirmek gibi hedeflere odaklandığını belirtiyor. Ayrıca, Osmanlı vatandaşlarının yargılanmadan mahkemeye çıkarılmadan hapsedilmeyeceği ve yargı süreçlerinin hızlı bir şekilde sonuçlandırılacağı vurgulanıyor. Bu hedefler, adaletin daha erişilebilir ve etkili olmasını sağlamaya yönelik önemli adımları ifade etmektedir (OAİFP/75, 1918:10).

Özellikle, yerel düzeydeki davaların mahalli adetlere uygun ve adil bir şekilde çözülmesi için nahiyele yetki verilmesi, toplumun geleneksel yapılarına saygı duyan bir yaklaşımı gösteriyor. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yapısını bir nebze olsun gevşeterek, yerel toplulukların kendi iç işlerini yönetme yetkisine sahip olmalarını sağlamayı amaçlamış olabilir. Aynı zamanda, örfi idare ilanı ile ilgili hükümler, geleneksel yerel yönetim yapılarının modern devlet yapısı içinde nasıl yer alacağına dair bir çerçeve oluşturmayı hedefliyor. Bu, mevcut kanunların değiştirilerek sosyal adaletin gözetilmesi ve toplumun ihtiyaçlarına uygun bir idare sisteminin oluşturulması gerektiği fikrini yansıtıyor. Maddenin son kısmı, özellikle mahkemelerin bağımsızlığının ve müdafaanın güvence altına alınmasının önemini vurguluyor. Bu, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve adil yargı süreçlerinin teminat altına alınmasını amaçlayan önemli bir adımdır. Bu düzenlemelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme çabalarıyla birlikte adalet sisteminin güçlendirilmesine yönelik atılmış kritik adımlar olarak değerlendirilebilir (OAİFP/76-77, 1918:10).

Programın devamında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi reformlarının bir sonucu olarak yürürlüğe konulan ve modern devlet yapısını güçlendirmeyi amaçlayan önemli değişiklikleri yansıtıyor. Anayasa ile örfi idare uygulamalarının gerekçelerinin belirlenmesi ve sıkıyönetim gibi olağanüstü durumların yürürlüğe konulmasının sınırlandırılması, hukukun üstünlüğünü ve temel hakları koruma çabalarının bir parçasıdır. Temyiz mahkemelerinin aleniyet kazanması ve tashih-i karar usulünün lağvedilmesi, yargı süreçlerinin şeffaflığını artırmayı ve adaletin sağlanmasını kolaylaştırmayı amaçlıyor olabilir. Siyasi suçlar için idam cezasının kaldırılması da siyasi muhaliflere karşı adil bir yargılama sürecinin sağlanması ve insan haklarının korunması açısından önemli bir adımdır. Ayrıca, vasıflı hâkimlerin sayısının artırılması da adaletin tesisi ve yargı sisteminin güçlendirilmesi açısından önemli bir gelişmedir. Bu adımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda hukukun modernleştirilmesi ve adalet sisteminin güçlendirilmesi yolunda atılan önemli adımlar olarak değerlendirilebilir (OAİFP/78-79, 1918:10).

Fırka Programının 80. ve 81. maddelerinde hâkimlerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamaya yönelik önemli adımları yansıtıyor. Hâkimlerin bağımsız karar alma yetkilerinin, şeref ve haysiyetlerinin korunması, maaş ve terfi haklarının adaletle belirlenmesi gibi unsurların dikkate alınması, adil bir yargı sisteminin temel taşlarından biridir. Fırka ayrıca, seçilme ve yargılanma usulleri hakkında bir kanun hazırlanacak olması, hâkimlerin atanması ve disiplin süreçlerinin şeffaf ve adil bir şekilde işlenmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bu tür düzenlemeler, hâkimlerin yargı sisteminin bağımsız ve tarafsız işleyişine güvenmelerini ve bu doğrultuda görevlerini yerine getirmelerini teşvik eder. Hâkimlerin kaza yönetimi haricindeki bir vazifeye meşgul olmayacaklarına dair kayıt da hâkimlerin yargısal faaliyetlerine odaklanmalarını ve dış etkenlerden mümkün olduğunca bağımsız bir şekilde karar vermelerini sağlamayı amaçlar. Bu, hâkimlerin yargı süreçlerine tam olarak adanmış olmalarını ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına katkıda bulunmalarını hedefler. Bu tür düzenlemeler, adaletin tesis edilmesi ve yargının güvenilirliğinin artırılması açısından kritik öneme sahiptir (OAİFP/80-81, 1918:10).

Fırka programının “adli” bölümünü son maddelerinde; Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programındaki adli kısım, hukuk sisteminin modernleştirilmesi ve adaletin daha erişilebilir hale getirilmesi amacını taşımaktadır. Özellikle vurgulanan noktalar, hukuki süreçlerin basitleştirilmesi, muhakeme usulüyle ilgili yasaların anlaşılır hale getirilmesi ve medeni kanunun çağın ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmesi gibi modernizasyon çabalarını yansıtıyor. Dava vekâleti işinin "muhamilik" unvanı altında düzenlenmesi, avukatlık mesleğinin düzenlenmesi ve standartlarının belirlenmesini ifade edilmektedir. Bu düzenleme,

hukuki temsilin profesyonel bir şekilde sağlanmasını ve yargı süreçlerinin daha etkin ve adil bir şekilde işlemlerini amaçlamaktadır. Mahkemelerde alınan harçların kaldırılması ve masrafların davanın sonucuna göre tahsil edilmesi, adaletin mali yükünün taraflar arasında daha adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamayı hedefler. Bu, ekonomik güçlük içinde olanların adalet arama hakkının engellenmemesi amacını taşımaktadır. Ayrıca, uluslararası hukuk açısından önem arz eden suçluların iadesi konusunda bir mukavele hazırlanması ve uluslararası bir ittifak kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası hukuk düzenlemelerine uyum sağlamaya yönelik çabalarını yansıtır olabilir. Bu, suçluların adaletten kaçmasını engellemeyi ve uluslararası suçlarla mücadelede iş birliğini teşvik etmeyi amaçlar (OAİFP/82-85, 1918:10-11).

Bu maddelerin Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programında yer alması, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının bir yansıması olarak görülebilir. Bu hükümler, hukuk sisteminin çağdaş standartlara uygun hale getirilmesi ve adaletin yaygınlaştırılması amacını taşıyordu. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ardından gerçekleştirilen inkılaplarla birlikte, bu modernleşme çabaları daha da hız kazandı. Cumhuriyet döneminde, özellikle Atatürk döneminde gerçekleştirilen hukuk reformlarıyla Türkiye'nin hukuk sistemi büyük ölçüde modernleştirildi. Medeni Kanun'un kabulü, Ceza Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe konması gibi adımlar, Türkiye'nin hukuk sistemini çağdaş standartlara taşımak için atılan önemli adımlardır. Bu hukuk reformları, Osmanlı dönemindeki modernleşme çabalarının devamı niteliğindedir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren devletin modern bir hukuk sistemi oluşturma gayesinin temelini oluşturur. Dolayısıyla, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programındaki modernleşme çabaları, sonraki dönemde Türkiye'nin hukuk sistemini şekillendiren reformların önemli bir öncüsü olarak kabul edilebilir.

3.3.7. Mâli

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının Adli bölümünden sonra programda yer alan bölümü ise 86-93. maddelerden oluşan “mali” bölümüdür. Bu bölümün ilk maddesinde Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın mali politikalarını yansıtır ve devlet harcamalarının kontrol altına alınması ve etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiği fikrini vurguluyor. Devlet dairelerinin bütçelerinin en asgari seviyeye çekilmesi, israfın önlenmesi ve harcamaların gereksiz yere artmaması için düzenlemelerin yapılacağını belirtmesi, mali disiplinin sağlanması amacını

taşıır. Ayrıca, gerektiğinde bayındırlık işleri ve divan-ı umumiyenin borçlarının ödenmesi için bir bütçe oluşturulacağı ifadesi, kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve borçların zamanında ödenmesi gerektiği düşüncesini yansıtır. Bu, devletin finansal sağlığını korumak ve kamu hizmetlerini etkin bir şekilde yürütmek için önemli bir adımdır. Bu politikalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalındığı bir zamanda yapılan ekonomik reform çabalarını yansıtır olabilir. Bu çabaların amacı, devletin mali kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak ekonomik istikrarı sağlamak ve halkın refahını artırmak gayesini taşımaktadır. Programın devamında ise; vergi politikalarının ve vergi yönetiminin reforme edilmesini amaçlayan önemli hükümleri belirtiyor. Öncelikle, genel vergilerin halkı ve iktisadi hayatı zarara uğratmayacak şekilde tahsil edileceği vurgulanarak vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılması ve ekonominin sağlıklı işleminin desteklenmesi amaçlanıyor. Bayındırlık işlerine engel olan vergi ve emirlerin kaldırılacağı, tadil ve tasarruf kanununda gerekli düzenlemelerin yapılacağı ifadesi, vergi politikalarının ekonomik kalkınmayı destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmesini hedefliyor olabilir. Bu düzenlemelerin amacı, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, yatırımları artırmak ve iş dünyasının önündeki engelleri kaldırmaktır. Ayrıca, tekâlif uygulamasına son verilmesi de vergi idaresinin daha şeffaf ve adil bir şekilde işleminin sağlamayı amaçlar. Tekâlif, vergi memurlarının keyfi olarak vergi tahsil etmesine olanak tanıyan bir uygulamadır ve bu tür uygulamaların kaldırılması vergi sisteminin güvenilirliğini artırır. Bu maddeler, vergi politikalarının halkın ve ekonominin çıkarlarına daha uygun hale getirilmesi ve vergi yönetiminin daha etkin bir şekilde işleminin için yapılan reform çabalarını yansıtır. Bu tür düzenlemeler, ekonomik kalkınma ve adaletin sağlanması yolunda önemli adımlar olarak değerlendirilebilir (OAİFP/86-88, 1918:11).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının devamında devletin gelir ve gider dengesini sağlamak için belirli önlemler almayı ve kalkınmaya yönelik yatırımlar için itidalli bir borçlanma politikası izlemeyi planladığını ifade ediyor. Programın bir parçası olarak, maliye müfettişlerinin yetkilerinin genişletilmesi ve Duyun-ı Umumiye ile ilgili özel düzenlemelerin yapılması öngörülüyor. Daha da ileri giderek, emlak, arazi ve akarın imar ve ıslahı için yapılan devir ve intikal işlemlerine ilişkin harçlar için ödeme kolaylıkları sağlanması kararlaştırılıyor. Bununla birlikte, para basımıyla ilgili düzenlemelerden bahsediliyor. Bu düzenlemeler arasında, kanunlara aykırı para basımının yasaklanması, Türk parasının itibarının korunması için çaba gösterilmesi ve uluslararası alanda kabul görmesi için tek tip madeni para uygulamasına geçilmesi gibi maddeler bulunuyor. Fırka devletin mali politikalarını düzenlemek ve ekonomik istikrarı sağlamak için çeşitli tedbirler almayı amaçladığını

gösteriyor (OAİFP/89-91, 1918:11).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın maliye ve para politikalarıyla ilgili olarak Türk parasının değerini ve itibarını korumayı hedefleyen millî bir yol belirlediği görülüyor. Bu politikalar, Türk ekonomisinin istikrarını sağlamak ve ulusal paranın güvenilirliğini artırmak amacıyla çeşitli tedbirler içeriyor. Özellikle para basımıyla ilgili düzenlemeler ve harç kolaylıkları gibi adımlar, Türk parasının sağlamlığını ve kabulünü artırmaya yönelik önlemler olarak değerlendirilebilir. Bu tür politikalar, ekonomik bağımsızlığı ve güçlü bir para biriminin önemini vurgulayarak millî ekonomiye destek olmayı amaçlar.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi konusunu ele aldığı görülüyor. 92. maddeye göre, yabancı sermayenin yerli sermaye ile ortaklığı teşvik edilecek ve bu şekilde yerli ve yabancı sermayenin birlikte çalışması sağlanacak. Ancak, yerli sermayedarların zarar görmemesi ve adil rekabet ortamının korunması için dengeli bir politika izleneceği vurgulanıyor. Bu sayede, ülkenin çıkarlarına uygun bir yabancı sermaye merkezi oluşturulması amaçlanıyor. Bu politika, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesiyle birlikte yerli ekonominin güçlendirilmesini ve yerli sermayenin korunmasını sağlamayı hedefliyor. Aynı zamanda, adil rekabetin ve ülke çıkarlarının korunmasının yanı sıra yabancı sermayenin ülke ekonomisine katkı sağlaması ve ulusal kalkınmaya destek olması da amaçlanıyor. Bu yaklaşım, dengeli bir yabancı sermaye politikasının önemini vurguluyor ve ulusal çıkarları gözetten bir ekonomik politika izlenmesini öngörüyor (OAİFP/92, 1918: 11).

Ahali İktisat Fırkasının bu hükmü II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de uygulanan olağanüstü tedbirlerden biri olarak dikkat çekmektedir. II. Dünya Savaşı, dünya genelinde ekonomik belirsizlikler ve zorluklarla dolu bir dönemdi. Savaşın sona ermesiyle birlikte birçok ülke, ekonomik toparlanma ve istikrar için çeşitli politikalar ve tedbirler almıştır. Türkiye de bu dönemde ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Bahsettiğiniz hüküm, savaş sonrası ekonomik toparlanma sürecinde Türkiye'nin karşılaştığı zorlukları ele almak ve ekonomik faaliyetleri teşvik etmek için alınan tedbirlerden biridir. Karaborsacılık gibi haksız kazanç elde etme yöntemlerinin önlenmesi ve harp kazançları vergisinin kaldırılması gibi adımlar, ekonomik toparlanma sürecine katkı sağlamış olabilir. Bu tür tedbirler, savaş sonrası ekonomik dengenin sağlanması ve ülkenin yeniden inşası sürecine destek olmuş olabilir.

3.3.8. Umrani (Bayındırlık)

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programında 94-101. maddelerinin bulunduğu bölüm

‘‘Umrani (Bayındırlık)’’ bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fırka programın bu bölümünde ulaşım politikalarına yönelik hedefleri açıkça belirtiliyor. Kara ve nehir yolu taşımacılığının yaygınlaştırılması, fırkanın öncelikli amaçlarından biri olarak vurgulanıyor. Özellikle nehir yollarının inşası ve bakımının hükümetin sorumluluğunda olacağı ifade ediliyor. Bunun yanı sıra, nehir yollarından mümkün olduğunca fazla faydalanılması ve bu yolların imtiyazlı şirketlere verilmesi gerektiği belirtiliyor. Demiryolu taşımacılığı da bu bağlamda ele alınıyor. Nafia Nezareti'nin demiryolu şebekesini geliştirmesi için Meclis-i Mebusu'na önemli programlar sunacağı belirtiliyor. Bu da demiryolu taşımacılığının öneminin farkında olan fırkanın, ulusal ulaşım altyapısını güçlendirmeye yönelik ciddi adımlar atmaya hazır olduğunu gösteriyor. Bu politika, Osmanlı topraklarında ulaşımın modernizasyonu ve geliştirilmesi konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Kara ve nehir yolu taşımacılığının yanı sıra demiryolu ağının genişletilmesi, ülkenin ekonomik ve ticari gelişimine katkı sağlayabilir ve ulaşımın verimliliğini artırabilir (OAİFP/94, 1918:11).

Fırka Programının 95. Maddesinde ise; şimendifer ve vapur işletmelerinin doğrudan hükümetin kontrolünde olacağı belirtilmektedir. Hem inşaa ve tesis işleri hem de işletmeler için ayrılacak sermaye, bu amaçla kurulacak bir şirkete devredilecektir. Bu düzenleme, demiryolu ve denizyolu taşımacılığı gibi önemli ulaşım sektörlerinin devlet kontrolünde olmasını ve bu sektörlerle yapılan yatırımların merkezi bir yönetim altında planlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Devletin doğrudan kontrolü altında olan ulaşım işletmeleri, ülke genelindeki ulaşım ağının etkin bir şekilde yönetilmesini ve geliştirilmesini sağlayabilir. Ayrıca, bu şekilde yapılan düzenleme, ulaşım hizmetlerinin halkın ihtiyaçlarına daha uygun ve adil bir şekilde sunulmasına yardımcı olabilir. Bu madde, ulaşım sektörünün stratejik önemini vurgulamakta ve bu sektörün kontrolünün devlete ait olmasının önemini vurgulamaktadır. Böylelikle, ülkenin ulaşım altyapısının etkin bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi için gerekli adımların atılması hedeflenmektedir (OAİFP/95, 1918, s. 11-12).

İzmir İktisat Kongresi, Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve modernleşmesi için önemli kararların alındığı bir platformdu. Bu kongre, ülkenin çeşitli alanlarda ekonomik politikalarını belirlemek ve reformlar yapmak amacıyla toplanmıştır. Ülkedeki kara, demir ve nehir yollarının arttırılması önemli bir adımdı. Yolların yapımı, tamiri ve işletilmesi gibi faaliyetlerin devlete/hükümete bırakılması, bu altyapı çalışmalarının merkezi bir otorite tarafından planlanmasını ve koordine edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu da ülkenin ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve modernleştirilmesi için gereken adımların atılmasını kolaylaştırabilir. Ayrıca, yolu olmayan yerlerden alınan vergilerin kaldırılması da adaletli bir vergi sistemi oluşturulması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi açısından önemli bir

adımdır. Bu kararlar, ülkenin ekonomik altyapısını güçlendirmek ve modernize etmek için atılan adımların bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programının 96-101. maddeleri alt yapı sorunlarına ilişkin yapılacak olan çalışmalara dair bilgilerin verildiği bölümdür. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının altyapı ve ulaşım alanlarına ilişkin hedeflerini açıkça belirtmektedir. Öncelikle, kara yollarından elde edilecek gelirlerin şose yapımı ve muhafazasında kullanılması, ülkenin ulaşım altyapısının geliştirilmesine yönelik kaynakların doğru şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Aynı şekilde, nehirlerin su gücünden enerji elde edilmesi ve aydınlatma ile fabrika veya imalathanelere enerji sağlanması için bir teşkilat kurulması, enerji altyapısının geliştirilmesine yönelik önemli bir adımdır. Kuraklık etkili olan arazilerde tarım politikalarının uygulanması konusunda da planlar yapılmıştır. Bu planlar arasında, sulama imkanlarının artırılması için araştırmalar yapılması, teşviklerin verilmesi ve özel kanunların çıkarılması gibi adımlar yer almaktadır. Bu, tarımsal üretimin artırılması ve kurak bölgelerde tarımın sürdürülebilir hale getirilmesi için önemli bir stratejidir. Ayrıca, nakil vasıtalarına ait tarifelerin düşük seviyede tutulması ve limanların işleyişine yönelik düzenlemelerin yapılması da ekonomik faaliyetleri teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu düzenlemeler, ticaretin ve taşımacılığın daha verimli ve rekabetçi bir şekilde gerçekleşmesini sağlamayı hedeflemektedir.

Son olarak, ülkede ihtiyaç duyulan iletişim ağının tesis edilmesi, telekomünikasyon altyapısının geliştirilmesi ve iletişimin kolaylaştırılması için önemli bir adımdır. Bu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artırılmasını ve toplumun bilgiye erişimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır (OAİFP/96-101, 1918:12)

Bahsedilen hükümler Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın millîlik ilkesini ön planda tuttuğunu açıkça göstermektedir. Fırka programı, ülkenin ekonomik kaynaklarını yerli ekonomiye yatırım yaparak güçlendirmeyi ve ulusal kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ulaşım altyapısının geliştirilmesi, enerji üretiminin artırılması, tarımın desteklenmesi gibi alanlarda yerli kaynakların kullanılması ve yerli ekonominin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, limanların işleyişine ilişkin düzenlemelerde Osmanlı ticaret filosunun hak ve yetkilerinin muhafaza edilmesi gibi unsurlar da millîlik ilkesinin yansımaları olarak görülebilir. Bu düzenlemeler, yerli ticaretin korunması ve yerli tüccarların desteklenmesi amacıyla yapılmıştır.

Özetle, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programı, ülkenin ekonomik bağımsızlığını ve millî ekonomiyi güçlendirmeyi amaçlayarak millîlik ilkesini temel alır. Bu ilke, ülkenin ekonomik kaynaklarını yerli işletmelere ve üreticilere yönlendirerek ekonomik bağımsızlığın sağlanmasını ve millî kalkınmanın desteklenmesini hedefler.

3.3.9. Zirai

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının “zirai” başlığı altındaki bölümde ülkenin tarım sektörünün gelişimi için önerilen uygulamaları içerir. Bu tür programlar genellikle tarımın modernleştirilmesi, verimliliğin artırılması ve çiftçilerin refahının sağlanması gibi hedeflere odaklanır. Fırka programının 102-115. maddeler arasında yer alan politikalar, tarımsal üretimin artırılması, sulama sistemlerinin geliştirilmesi, tarım arazilerinin düzenlenmesi, çiftçilere teknik destek sağlanması, tarım ürünlerinin pazarlamasının düzenlenmesi gibi konuları kapsayabilir. Bu tür politikalar genellikle tarımsal üretimde kalite ve miktar açısından iyileşme sağlamayı amaçlar ve genellikle ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olarak görülür.

Fırka Programının 92. ve 93. maddelerinde Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın hedefleri belirtilmektedir. Tarımın modern yöntemlerle yapılması, tarım arazilerinin etkin bir şekilde kullanılması ve bu amaçlar için gerekli bilimsel ve idari yapıların kurulması bulunmaktadır. Bu hedeflerin yanı sıra, her çiftçinin arazi sahibi olması ve başkalarının hesabına tarım yapmasının önlenmesi gibi düzenlemeler de öngörülmüştür. Ayrıca, çiftçilere angarya çalıştırılması gibi kötü uygulamaların da sona erdirilmesi amaçlanmıştır. Bu düzenlemelerin amacı, çiftçilerin daha iyi bir şekilde kendi arazilerini işleyerek daha fazla verim elde etmelerini sağlamak ve tarım sektörünün gelişimini desteklemektir. Bu şekilde, tarımsal üretimde kalite ve miktar açısından iyileşme sağlanması hedeflenmektedir (OAİFP/102-103, 1918:12).

Programın, bu bölümünde büyük sermayeli anonim zirai şirketlerin yanı sıra kooperatif tarzı şirketlerin kurulmasının teşvik edileceği ve çiftçilere destek verileceği vurgulanmaktadır. Kooperatifler, çiftçilerin ortaklaşa çalışarak daha etkili bir şekilde tarım yapmalarını ve girdi maliyetlerini düşürmelerini sağlayabilir. Ayrıca, tarıma elverişli arazilerin belirlenmesi ve dağıtılması için büyük sermayeli ziraat şirketlerine destek verileceği belirtilmektedir. Ziraat Bankası'nın gelişimi ve tarımsal faaliyetlere katkısı da bu programın önemli bir parçasıdır. Ziraat Bankası'nın sermayesinin güçlendirilmesi, şubelerinin nahiyele kadar genişletilmesi ve köylü tasarruf sandıklarıyla iş birliği yapması öngörülmektedir. Bu adımlar, çiftçilere finansal destek sağlayarak tarımsal üretimi artırmayı ve kırsal kesimde ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Köylü Tasarruf Sandıkları'nın yapısı ve Ziraat Bankası ile ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik kanun teklifleri de programın bir parçasıdır. Bu düzenlemelerin, tarımsal üretimi desteklemek ve çiftçilerin ekonomik durumunu güçlendirmek için önemli bir rol oynaması beklenmektedir (OAİFP/102-103, 1918:12).

Fırka programının bu bölümünde, iklim araştırmaları yapan Tetkikat-ı İklimiye Genel

Müdürlüğü'nün Ziraat Nezareti'ne bağlanacağı ve ülkenin çeşitli bölgelerinde gözlem merkezlerinin kurulacağı belirtilmektedir. Bu gözlem merkezleri aracılığıyla ülkenin iklim haritasının oluşturulması hedeflenmektedir. Bu adım, tarımsal üretimin iklim koşullarına göre planlanması ve yönetilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, fırka programında ziraat alanında teorik ve uygulamalı eğitime önem verildiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, çeşitli bölgelerde yeterli sayıda ziraat idaresi ve uygulama tarlası kurulması öngörülmektedir. Bu uygulama, tarım sektöründe çalışacak uzmanların yetiştirilmesine ve tarımsal uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu düzenlemelerin, tarım sektöründe kalite ve verimliliğin artırılması için önemli bir adım olduğu söylenebilir. 107. maddenin detayına bakıldığında, muhtelif bölgelerde ziraat idarelerinin ve uygulama tarlalarının kurulacağı, ziraat muallimleri tarafından hangi mahsulün nerede yetiştirileceğini gösteren bir ziraat haritasının oluşturulacağı belirtilmektedir. Bu harita, belirli bölgelerin iklim koşulları, toprak yapısı ve diğer faktörler dikkate alınarak çeşitli tarım ürünlerinin hangi bölgelerde daha uygun olduğunu göstermek amacıyla hazırlanacaktır. Bu şekilde, tarım alanında uzmanlar tarafından belirlenen en uygun üretim alanları ve yöntemleri üzerinde odaklanılarak, verimliliğin ve çeşitliliğin artırılması hedeflenmektedir. Bu tür bir planlama ve yönlendirme, tarım sektöründe daha etkin bir kaynak kullanımı ve daha sürdürülebilir bir üretim sağlamaya yardımcı olacağı üzerinde durulmuştur (OAİFP/104-107, 1918:12-13).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programı, ahaliye toprak dağıtımı ve tarımsal kalkınma gibi konuları içeriyordu. 108. madde, bu hedeflere ulaşmak için belirli düzenlemeleri içeriyordu. Maddeye göre, tarım ve iskâna uygun hale getirilen araziler, belirlenen usule göre çiftçilere dağıtılacaktı. Bu dağıtımın amacı, nüfusun refahını artırmak ve çiftçilere tapu sahibi olma imkânı sağlamaktı. Ayrıca, Ziraat Bankası'nın rolü de vurgulanmıştı. Banka, çiftçilere alet-edevat, tohumluk ve hane inşası gibi konularda yardımcı olmak üzere özel bir teşkilatla iş birliği yapacaktı. Bu sayede çiftçilere gerekli destek ve kaynaklar sağlanarak tarımsal üretim ve yerleşim alanlarının geliştirilmesi hedefleniyordu (OAİFP/108, 1918:13).

Fırka programının bir diğer önemli noktası, dört sene üst üste ekilmeyen ve imar edilmeyen arazilerin müzayede usulü ile başkalarına verileceğini belirtiyordu. Bu, tarım arazilerinin verimli bir şekilde kullanılmasını teşvik etmek için bir önlem olarak öne çıkıyordu. Ayrıca, eğer arazi meccanen verilmiş veya miri ise, bu arazinin bedel karşılığında birine verme yetkisinin hükümete ait olacağı ifade ediliyordu. Bu da toprakların adil bir şekilde dağıtılması ve herkesin eşit fırsatlara sahip olması için bir düzenleme olarak görülüyordu. Bu maddeler, toprak meselesine adil ve düzenli bir yaklaşımı temsil ediyordu, böylece tarımsal üretim ve yerleşim alanlarının verimliliği artırılmış oluyordu (OAİFP/108-109, 1918:13).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının bu maddelerinde, zirai hastalıklara karşı mücadele ve hayvan sağlığına yönelik bilimsel çalışmalara vurgu yapılmıştır. Ayrıca, bağcılık ve gül tarımının iyileştirilmesi ve çeşitli tarım ve hayvancılık sektörlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle süt ürünleri, peynir, yağ, tavukçuluk, kozacılık, şarapçılık, konservecilik, alkollü içkiler ve şeker endüstrisi gibi sektörlerin destekleneceği belirtilmiştir. Hayvancılık alanında da araştırmalar yapılacak ve farklı hayvan cinslerinin ıslahı için kanunlar çıkarılarak uygun teşkilatlar oluşturulacaktır. Ayrıca, çiftçilerden alınan aşar vergisi gibi ağır yüklerin kaldırılacağı taahhüt edilmiştir. Bu maddeler, tarım ve hayvancılık sektörlerinin geliştirilmesi ve çiftçilerin refahının artırılması için önemli adımları içermektedir (OAİFP/110-113:13).

Programın "ziraî" kısmının son maddelerinde, ülkedeki ormanların korunmasıyla ilgili önemli konulara da değinilmiştir. Bu maddelerde, giderek yok olan ormanların korunması ve boş alanların ağaçlandırılması için Ziraat Nezareti'ne teklifte bulunulacağı belirtilmiştir. Ayrıca, bazı üretim merkezlerinin ve maden ocaklarının ihtiyaçları için ormanlardan yakacak temin eden köylülere baltalıklar tahsis edilerek, ağaçlık alanların tahrip edilmesinin önüne geçileceği vurgulanmıştır. Bu maddeler, çevresel sürdürülebilirlik ve orman kaynaklarının korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Ormanların tahribatının engellenmesi ve ağaçlandırma çalışmalarıyla çiftçilere verilecek mükâfatlar, çiftçilerin fenni ziraat uygulamalarına teşvik edilmesinin yanı sıra doğal kaynakların korunmasına da katkı sağlayacaktır. Bu şekilde, programın ziraî kısmı sadece tarımsal üretimi değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği de gözetmektedir (OAİFP, 114-115, 1918:13).

3.3.10. İktisadi

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası programının "iktisadî" başlığı altındaki bölümü, 116-143. maddelerden oluşmuştur ve fırka programının en geniş kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde fırkanın izleyeceği iktisadi politikanın temel amacı, ilk maddede açıkça belirtilmiştir. Bu madde şu şekildedir: "Fırkanın maksadı ihtiyacat-ı memleketin mümkün mertebe istihsalât ve imalat-ı mahalliye ile tatmini ve mahsulat ve mamulat-ı Osmaniye'nin Pazar-ı âlemde temin-i revac ve muvaffakiyetle servet-i umumiyenin tezayüdüdür." Bu maddeye göre, fırkanın asıl amacı ülkenin ihtiyaçlarını mümkün olduğunca yerli üretimle karşılamak ve Osmanlı ürünlerinin uluslararası pazarlarda değer kazanmasını sağlamak olarak belirtilmiş. Bu amaçla yerli üretimin arttırılması ve Osmanlı ürünlerinin dünya çapında rekabet gücünün artırılması hedeflenmiş. Bu şekilde genel refahın artırılması ve ülkenin ekonomik durumunun

güçlendirilmesi amaçlanmıştır (OAİFP/116, 1918:13).

Fırkanın millîliği konusundaki yaklaşımı, bir sonraki maddede de vurgulanmıştır. Programda ifade edildiğine göre, yerli ürünlerin dış pazarlara ihracatının önemine rağmen, sanayinin gelişimini ve işçi ücretlerinin artırılmasını desteklemek amacıyla, üretim mallarından ve içeride işlenmesi maliyetli olan hammadde ürünlerinden ağır bir ihracat vergisi alınacaktır. Ancak bu uygulamanın üretimin durmasına veya azalmasına yol açmaması için dikkatli bir denge sağlanacağı da açıklanmıştır. Bununla birlikte işlenmek üzere ithal edilen hammadde için gümrük vergisi alınmayacağı da belirtilmiştir. Bu, yerli üretimin desteklenmesi ve sanayinin gelişimi için ithal edilen hammaddenin maliyetini düşürmeyi amaçlamaktadır. Bu maddeler, fırkanın millî ekonomiyi güçlendirmek ve yerli üretimi teşvik etmek amacıyla alınacak tedbirleri açıkça ortaya koymaktadır (OAİFP/117:13).

Programın devamında ise, ülkede kendi hammaddesini tedarik eden sanayi kuruluşlarına özel bir koruma politikası uygulanmayacağı vurgulanmıştır. Ancak, özellikle halıcılık, alacacılık, çinicilik, savatçılık, kumaşçılık gibi imalathanelerin kaybolmasını önlemek için, bu işletmelerin bir araya getirilerek daha büyük imalathanelere dönüştürüleceği taahhüt edilmiştir. Bu, daha etkili üretim ve rekabet gücüne sahip olmalarını sağlayacak bir yaklaşımdır. Ayrıca, hammadde temini, üretim ve ihracat faaliyetlerinin teşvik edilmesi gibi konularda İktisat Nezareti tarafından bir teşkilat oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu teşkilatın rolü, sanayinin gelişimini desteklemek ve ekonomik faaliyetleri teşvik etmek olacaktır. Programda ayrıca, Sanayi Teşvik Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılacağı ve üreticilere çeşitli desteklerin sağlanacağı vurgulanmıştır. Bu destekler, sanayinin büyümesini teşvik etmek ve yerli üretimin güçlenmesini sağlamak amacıyla verilecektir (OAİFP/118-119, 1918:13-14).

Programın devamında yerli üretimi desteklemek için kırsaldaki yerel üretim merkezlerinden olan köy değirmenlerinin ıslahı ve geliştirilmesi konusu da ele alınmıştır. Bu çerçevede, mevcut köy değirmenlerinin yerine modern değirmenlerin kurulması taahhüt edilmiştir. Ayrıca, şeker fabrikaları, kâğıt fabrikaları, ispiro fabrikaları, mandıralar ve diğer tarımsal üretim merkezlerinin geliştirilmesi için çaba gösterileceği belirtilmiştir. Programın bu kısmında, madencilik sektörüne ve maden üretim merkezlerine yönelik köklü düzenlemelerin yapılacağı da ifade edilmiştir. Madenlerden daha etkin bir şekilde yararlanmak amacıyla sektörün teşvik edileceği ve maden arama ve işleme ruhsatlarının yerli vatandaşlara öncelik verilerek verileceği hükme bağlanmıştır. Bu düzenlemeler, yerli maden kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasını ve madencilik sektörünün gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır (OAİFP/120-121, 1918:14).

Osmanlı Ahali İktisat Fırka programının madenlerle ilgili bölümünde, büyük maden

teşebbüsleri için yerli ve yabancı sermayedarların birleşmelerinin teşvik edileceği ve nakil vasıtası konusunda madencilere imtiyazlar verilmesinin sağlanacağı belirtilmiştir. Bu adımların, madencilik sektörünün gelişimini teşvik etmek ve büyük ölçekli maden işletmelerinin kurulmasını desteklemek için atılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, çağdaş sanayinin gelişimi için ülke şartlarına uygun bir programın hazırlanacağı ve madeni ürünlerin mamul şeklinde ihraç edileceği vurgulanmıştır. Bu, madenlerin sadece hammadde olarak değil, işlenmiş ürünler olarak da dış pazarlarda değerlendirilmesini sağlayarak ekonomik getirinin artırılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, eski zanaat merkezlerinin korunmasıyla, millî kuvvetin gereksiz harcanmasının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bu, geleneksel zanaatın sürdürülmesi ve ülkenin kültürel mirasının korunması açısından önemli bir adımdır (OAİFP/122-123, 1918:14).

Programın 124. maddesinde, kara ve deniz nakliye araçları üreten imalathanelerin işlerliğinin sürdürülmesine vurgu yapılmıştır. Bu, taşımacılık sektörünün önemli bir parçası olan nakliye araçlarının üretim kapasitesinin artırılmasını ve sürekliliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, işçi grevlerinin meşru yollarla engellenmesi için işçi teşekküllerinin destekleneceği belirtilmiştir. Bu, işçi haklarının korunması ve ülke genelinde endüstriyel istikrarın sağlanması için alınacak önlemlerden biridir. Öte yandan, 126. madde ise nakliyat sektörüne odaklanmaktadır. Bu maddeye göre, tarım ve sanayi ürünlerinin, özellikle yerli ihraç mamullerinin nakliyat şirketleri aracılığıyla düşük tarifelerle sevkiyatının sağlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, yerli ürünlerin dış pazarlarda tanıtılması için millî ticaret filosu ve teşhir organizasyonu oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu, yerli ürünlerin rekabet gücünün artırılması ve uluslararası pazarda daha etkin bir şekilde tanıtılması amacıyla atılacak adımlardan biridir (OAİFP/124-125, 1918:14).

Fırka programının bu bölümünde toplanma ve boykot eylemleriyle ilgili konulara da açıklık getirilmiş. Başlangıçta, millî bir toplanma ve boykot kültürünün olmadığı belirtilerek, yalnızca kamu yararı için hükümet tarafından gerçekleştirilen toplanma eylemlerine izin verilebileceği ifade edilmiş. Ayrıca, maden, matbaa, orman ve sanayi gibi sektörlerde çalışan devlet memurlarının ticaret yapmasının yasaklanacağı, ancak bayındırlık işleriyle ilgili kurumlara veya ticari merkezlere ortak olabilecekleri belirtilmiş. Fırka programında kömür üretimi, ithalatı ve ihracatıyla ilgili hususlara da değinilmiş. Kömür fiyatlarının devletin iç durumu, ilişkili olduğu ülkelerin durumu, ziraat ve sanayinin gelişme hızı gibi faktörlere göre belirleneceği vurgulanmış. Bu süreçte çalışanların haklarının korunacağına özellikle dikkat çekilmiş. Ayrıca, yapılacak ticaret anlaşmalarında ülke menfaatlerinin göz önünde bulundurulacağı ve bu konuda bilimsel çalışmalar yapmak için başkentte bir iktisat

akademisinin kurulacağı ifade edilmiş. Bu adımlar, ekonomik politikaların etkili bir şekilde planlanması ve ülke ekonomisinin güçlendirilmesi için alınacak önlemler olarak belirtilmiş (OAİFP/126-128, 1918:14).

Fırka programında, iktisadi işlerin yürütülmesi amacıyla bazı idari düzenlemelerin yapılacağı da belirtilmiştir. Bu çerçevede, 129. maddeye göre Ticaret Şehbenderliği'nin Hariciye Nezareti'nden ayrılarak İktisat Nezareti'ne bağlanacağı ifade edilmiştir. Bu düzenlemeyle, ticari faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesi ve ekonomik politikaların uygulanması için gerekli yapısal değişikliklerin yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca, İktisat Nezareti'nin vazifelerini yerine getirebilmesi için gerekli teşkilatların kurulacağı da belirtilmiştir. Bu teşkilatlar, ülke ekonomisinin yönetimi ve gelişimi için gereken altyapıyı sağlamak üzere oluşturulacaktır. Bu düzenlemeler, ekonomik alanlarda daha etkin bir yönetim ve işleyişin sağlanmasını hedeflemektedir. Fırka programında, yerli mahsullerin dış pazarlara sevki ve tanıtımıyla ilgili olarak şehbenderlerin aktif rol alması sağlanacağına dair hükme de yer verilmiştir. Bu kapsamda, yerli ürünlerin yabancı ülkelere sevkinin yerli nakliye şirketleri tarafından gerçekleştirilmesine çalışılacağı belirtilmiştir. Bu düzenleme, yerli ürünlerin dış pazarlara daha etkin bir şekilde ulaştırılmasını ve ülkenin ekonomik çıkarlarının dışarıda korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Yerli nakliye şirketlerinin bu konuda aktif bir rol üstlenmesi, uluslararası ticaretin daha dengeli ve adil bir şekilde yürütülmesine katkı sağlayabilir. Bu adım, yerli üreticilerin ve ülkenin ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Fırka programında, yerli ürünlerin tanıtımı ve satışının desteklenmesi amacıyla çeşitli önlemler öngörülmüştür. Bu çerçevede, yerli ürünlerin sergilendiği numune müzelerinin kurulacağı ve bu müzeler aracılığıyla ürünlerin tanıtılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, açık arttırma usulüyle satış işlemlerinin gerçekleştirilmesi için uluslararası bir ofis kurulacağı ifade edilmiştir. Bu ofisin, ticaret, ziraat, sanayi odaları ve üreticilerle ilişki kurması için gerekli düzenlemelerin yapılacağı ve dış şehbenderliklerdeki memurlar aracılığıyla satışların gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Bu düzenlemelerin, yerli ürünlerin uluslararası pazarlarda daha etkin bir şekilde tanıtılması ve satılması için altyapı oluşturmayı amaçladığı anlaşıyor. Bu sayede, yerli ürünlerin ihracatının artırılması ve ülke ekonomisinin dış ticaret dengesinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir (OAİFP/129-130, 1918:15).

Fırka programının bu kısmında ticaret odalarıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılacağı ve yurtdışında Osmanlı Ticaret Odalarının kurulacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, tüccar ve meslek odalarıyla ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle, ülkedeki tüm tüccarların, herhangi bir din, cinsiyet ve mezhep ayrımı olmaksızın meslek dayanışmasını

öngören birliklerin oluşturulması için çaba gösterileceği ifade edilmiştir. Bu düzenleme, ticaretin güçlendirilmesi ve tüccarların birbirleriyle dayanışma içinde olmalarını teşvik etmek amacıyla yapılmıştır. Meslek dayanışması, ticarete daha sağlam ilişkilerin kurulmasını sağlayarak iş dünyasının daha güçlü ve istikrarlı bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunabilir. Bu nedenle, fırka programı, tüccarlar arasındaki dayanışmayı ve iş birliğini artırmak için önemli adımlar atılmasını öngörmektedir (OAİFP/131, 1918:15).

Fırka programının bu kısmında, yerli tüccarların yabancı ülkelerle ilişkilerde önemli bir rol oynaması ve tüccarlar arasındaki uluslararası anlaşmazlıkların sulh heyetleri tarafından çözülmesine çalışılması vurgulanmıştır. Bu, ülkenin dış ticaretinin geliştirilmesi ve uluslararası ilişkilerin sağlam temeller üzerine oturtulması için önemli bir adımdır. Aynı şekilde, tüccar ve üreticilere itibar kazandıracak müesseselerin ve yerli sigorta şirketlerinin sayısının artırılması da önemli bir hedef olarak belirtilmiştir. Bu adımlar, yerli tüccarların ve üreticilerin uluslararası alanda daha fazla güvenilirlik kazanmalarını ve işlerini daha sağlam bir zemin üzerine inşa etmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu şekilde, yerli ticaretin ve ekonominin güçlenmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Programın devamında, her tür iktisadi şirketin kuruluşunu teşvik etme amacıyla olduğu ve özellikle anonim şirketler için himaye yetkisi verilerek sayılarının artırılacağı ifade edilmiştir. Bu, iş dünyasının çeşitlenmesini ve gelişmesini desteklemeyi hedefleyen bir adımdır. Ayrıca, tüm bu iktisadi faaliyetlerin İktisat Nezareti, İktisat Akademisi ve Ticaret Odaları tarafından ciddiyetle ve bilimsel yöntemlerle yürütüleceği belirtilmiştir. Zararlı teşebbüslere izin verilmeyeceği ve sermayenin faydalı işlerde kullanımının teşvik edileceği vurgulanmıştır. Bu düzenlemeler, iktisadi faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesini ve ekonominin sağlam temeller üzerine oturtulmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, iş dünyasının çeşitlenmesi ve gelişmesi için gerekli olan teşviklerin sağlanması da ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyebilir. Bu çerçevede, iktisadi faaliyetlerin denetlenmesi ve yönlendirilmesi için gerekli kurumların etkin bir şekilde çalışması önemlidir (OAİFP/132-134, 1918:15).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının programının bu bölümünde, ticari ortaklıkların iş akitlerini düzenlemeyi amaçlayan maddelere yer verilmiştir. 135. maddeye göre, muhtemelen ortaklıkta doğrudan çalışanlar, muhtemelen alt yükleniciler veya bağlı kuruluşlardaki çalışanlar ve yabancı sermayedarlar arasında ortaklık esasının kurulmasını gerektirdiği açıklamaları yapılmıştır. Bu düzenleme, ticari ortaklıkların çeşitli paydaşlar arasında adil bir şekilde kurulmasını ve yönetilmesini amaçlamaktadır. Birinci derecedeki mesai erbabı genellikle işletmeyi yürüten çalışanlar veya işletmenin içinde aktif olarak çalışan kişilerdir. İkinci derecedeki mesai erbabı ise, işletmeyle ilgili faaliyetlerde bulunan ancak yönetimde daha az

etkili olan kişilerdir. Yabancı sermayedarlar ise, işletmeye yabancı kaynaklardan sermaye sağlayan kişilerdir. Bu düzenlemeyle, işletme içindeki farklı paydaşların haklarının korunması ve işletmenin adil bir şekilde yönetilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede, işletmelerin daha sağlam ve sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermesi ve ekonomik büyümeye katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Fırka programının bu bölümünde, sınai ve özellikle zirai ticarete dış sermayedarların katılımına izin verilmesine ilişkin kısıtlamalara da yer verilmiştir. Bir sonraki maddeye göre, bu tür ortaklıkların ancak zorunlu olduğu durumlarda izin verileceği hükme bağlanmıştır. Bu düzenlemeyle, yerli sermayenin korunması ve ülke ekonomisinin kontrol altında tutulması amaçlanmıştır. Özellikle tarım gibi stratejik sektörlerde dış sermayenin kontrolsüz bir şekilde giriş yapmasının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede, yerli üreticilerin rekabet gücünün korunması ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması amaçlanmaktadır. Ardından, kara ve deniz ticaret kanunları ile diğer iktisadi kanunların ve nizamnamelerin çağdaş uluslararası normlara göre düzenleneceği belirtilmiştir. Bu düzenlemelerle, ticaretin ve ekonominin uluslararası standartlara uygun bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede, ülkenin uluslararası ticarete daha rekabetçi hale gelmesi ve ekonomik büyümesinin desteklenmesi amaçlanmaktadır (OAİFP/135-136, 1918:19)

Fırka programının sonraki maddesinde, Türk ziraatçısını, sanayicisini ve tüccarını batıdaki gelişmelerden haberdar edebilmek için kurumlar oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu kurumlar aracılığıyla, Türk iş insanlarına Batı'daki yeni teknolojiler, yöntemler ve gelişmeler hakkında bilgi sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca, bilgi ve tecrübenin artırılması için seyahatlerin düzenleneceği ifade edilmiştir. Bu düzenleme, Türkiye'nin ekonomik ve endüstriyel kalkınmasını desteklemeyi ve uluslararası rekabette daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Batı'daki gelişmelerden haberdar olmak, yerli iş insanlarının yeniliklere ve değişime ayak uydurmasına yardımcı olabilir ve ülke ekonomisinin gelişimine katkıda bulunabilir. Aynı şekilde, yurt dışındaki deneyimlerin paylaşılması ve bilgi alışverişi, Türk iş dünyasının uluslararası alanda daha etkin bir şekilde faaliyet göstermesine yardımcı olması amaçlanmıştır (OAİFP/137, 1918:15).

Fırka programında, imparatorluktaki ticaret, sanayi ve ziraat sektörlerinin dış ticaret faaliyetlerine ilişkin kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlayan reklam boyutuna da değinilmiştir. Bu kapsamda, farklı dillerde risaleler, kataloglar, rehberler ve salnamelerin neşredilmesi öngörülmüştür. Bu reklam malzemeleri aracılığıyla, Osmanlı'daki iş dünyasının ve tarım sektörünün yurtdışında tanıtılması ve faaliyetlerinin duyurulması hedeflenmektedir. Bu sayede, yabancı yatırımcılar, müşteriler ve iş ortakları Türkiye'nin ticaret, sanayi ve tarım potansiyeli

hakkında daha fazla bilgi edinebilirler. Aynı zamanda, Türk iş insanları ve çiftçileri de yurtdışındaki pazarlara erişim ve iş birliği fırsatları hakkında bilgilendirilmiş olacaklar. Bu tür bir bilgi paylaşımı ve tanıtım faaliyetleri, ülke ekonomisinin uluslararası alanda daha görünür ve rekabetçi hale gelmesine katkıda bulunabilir. Fırka programında, doğu ile batı ticaretinin birbirine bağlanması için ilgili makamlardan ve heyetlerden talep edileceği belirtilmiştir. Bu, ülkenin ticari ilişkilerini geliştirmek ve doğu ile batı arasındaki ticareti artırmak amacıyla yapılan bir adımdır. 139. maddeye göre ise, ticaret, ziraat ve sanayi okullarının sayısının arttırılacağı ve bu okulların ihtiyaçları karşılayabilecek bir şekilde iyileştirilerek mezunların iş hayatına atılmaları için gerekli resmi ve özel teşkilatların kurulacağı belirtilmiştir. Bu teşkilatlar arasında birlik ve dayanışmanın oluşturulacağı ve mezunların yüksek idari makamlara gelmelerine destek olunacağı da ayrıca vaat edilmiştir. Bu düzenlemelerle, Türkiye'nin ticaret, tarım ve sanayi alanlarındaki insan kaynağının kalitesinin artırılması ve iş gücünün nitelikli hale getirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, mezunların iş hayatına atılmaları ve yüksek pozisyonlara yükselmeleri için gerekli destek ve teşviklerin sağlanmasıyla, ülkenin ekonomik ve endüstriyel kalkınmasının desteklenmesi amaçlanmaktadır (OAİFP/138-139, 1918:15).

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programının 140. maddesinde Osmanlı ülkesindeki ziraat, sanayi ve ticaret erbabının tefrik ve tasnif edileceği, mesleki haysiyetlerinin muhafaza edileceği vurgulanmıştır. Bu düzenlemelerle, bu sektörlerde çalışanların haklarının korunması ve itibarlarının sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca, bu kesimlerin itibarının temini için bir nizamname hazırlanacağı belirtilmiştir. Programın 141. maddesinde ise işçi sınıfının sıhhati, çalışma saatleri, tatil hakları, emeklilik sigortaları ve çoluk çocuklarının durumuna dair düzenlemelere yapılacağı ifade edilmiştir. Bu düzenlemelerin İktisat Nezareti tarafından yapılacağı da belirtilmiştir. Bu düzenlemelerle, işçi sınıfının haklarının korunması ve işçi sağlığının gözetilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, ziraat, sanayi ve ticaret erbabının da mesleki itibarlarının korunması ve haklarının güvence altına alınması hedeflenmektedir. Bu sayede, ülke genelinde adil bir çalışma ortamı sağlanması ve toplumsal refahın artırılması amaçlanmaktadır (OAİFP/140-141, 1918:15-16).

Fırka programının "iktisadi" bölümünün son maddeleri olan 142. ve 143. maddelerinde, Osmanlı ülkesinde yetişen ürünlerin yabancı ülkelerdekilerle rekabet edebilmesi için devlet korumasına alınacağı ve ziraat, sanayi ve ticaret erbabının zararına olan vergilerin düzenleneceği belirtilmiştir. Bu düzenlemelerle, yerli üreticilerin rekabet güçlerinin artırılması ve uluslararası pazarlarda daha etkin bir şekilde yer alabilmeleri amaçlanmıştır (OAİFP/142-143, 1918:16).

SONUÇ

Tarih sahnesine çıktığı dönem itibariyle monarşik rejimlerin hüküm sürdüğü dünyada Osmanlı hanedanı monarşinin başı olarak altı asır sürecek olan devlette Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak yüzyıllar boyunca hakimiyet sürmüşlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'i 1453 yılında fethetmesiyle cihan imparatorluğuna dönüşen devlette yükselme dönemi başlamış ve Doğu Avrupa kıtasında egemenlik alanlarını genişletmeye başlamıştır. Batıda Habsburg hanedanıyla yapılan savaşlar Osmanlıların batıya doğru olan ilerleyişini durdurmuştur.

1683 II. Viyana bozgunundan sonra Osmanlı devletinin yenilmezlik algısı yerle bir olmuş ve Avrupalı devletler Osmanlı devletini Avrupa'dan atmak için Kutsal İttifak birliği kurmuşlardır. Avrupalı rakipleri karşısında savaş meydanlarında aldığı yenilgiler Osmanlı devletinin Avrupa'dan askeri, bilimsel ve teknolojik olarak geride kaldığını görmesine neden olmuştur. Lale Devri (1718-1730) ile Avrupa'yı takip etmeye başlayan devlet rakipleri ile arasındaki farkı kapatmaya gayret etmiştir. Reformist Padişahlar statükocu devlet adamları, Ulema ve Yeniçeri Ocağının muhalefetine rağmen Islahatlar yaparak devleti eski gücüne kavuşturmaya çalışıyorlardı. Reformist Padişahların kafasında Demokles'in Kılıcı misali duran yeniçeriler mevcut statükoyu korumak için gerekirse Padişah değişikliğine gidecek kadar hadlerini aşıyorlar ve her ne pahasına olursa olsun ıslahatlara mâni oluyorlardı.

19. yüzyıla gelindiğinde dönüşen dünyaya uyum sağlamakta zorlanan Osmanlı devletinde Padişaha baskı yaparak bu değişimde ısrarcı olan cemiyetler ortaya çıkacaktı. Özellikle Fransız Devrimi İmparatorluklar Çağının kapatılacağını dünyaya haykırırken bu değişime ayak direyen Osmanlı padişahlarına karşı 1865'te ortaya çıkan Jöntürkler (Genç Osmanlılar) devletin dağılmasını engellemek için monarşiden meşrutiyet yönetimine geçilmesi için padişahlara baskı yapıyorlardı.

Jöntürklerin mücadelesi sonucunda Padişah II. Abdülhamid 1876 tarihinde Osmanlı'da ilk rejim değişikliğini yaparak meşrutiyeti ilan edecekti. Osmanlı coğrafyasında ilk kez halk seçim, meclis ve sandık gibi kavramlar ile tanışmış ve yönetime dahil olmuşlardı. Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak ile başlayan demokratikleşme hareketleri 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ile devam etmiş ve nihayet 1876 yılında rejim değiştirilerek Meşrutiyet ilan edilmişti.

II. Abdülhamid 93 harbinin getirdiği ortamdan yararlanarak 1878 yılında Kanun-i Esasiyi rafa kaldırarak parlamentoyu kapatmış ve Meşrutiyet rejimine son vererek tekrardan Monarşiye geçmiştir.

II. Abdülhamid'in Monarşisine karşı bu defa 1889 yılında İstanbul Tıbbiye mektebinde kurulan İttihad-i Osmani daha sonra adını değiştirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mücadele edecekti. Cemiyet Jöntürklerin devamı olarak onların mirasını devralmış ve devletin dağılmasını engellemek için padişaha baskılar yaparak meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için mücadele edecekti.

1908 yılına gelindiğinde iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler neticesinde Padişah II. Abdülhamid bir kez daha rejimi değiştirerek Meşrutiyeti ilan etmiş ve Osmanlı topraklarında bir kez daha demokrasi rüzgarları esmeye başlamıştı. II. Meşrutiyet döneminde Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiş ve Parlamento tekrardan açılmıştı. Osmanlı tarihinde ilk defa çok partili bir siyasi yaşamın başladığı II. Meşrutiyet döneminde birden fazla siyasi hizibin temsil edildiği siyasi fırkalar ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemde fırkaya dönüşmüş ve bu dönemin siyasetine yön veren fırka olarak siyasi ipleri elinde tutmayı başarmıştı.

Osmanlı Devleti için kötü devam eden 20. yüzyılda devlet Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarb'ı İtalya'ya kaptırmış. Daha sonra 1912-1913 Balkan savaşında büyük yenilgi alan Osmanlı devleti Balkan coğrafyasının tamamını kaybederek halkına büyük bir şok yaşatmıştı. Balkanlardaki büyük hezimetten hükümeti sorumlu tutan İttihatçılar Ocak 1913 tarihinde yaptıkları Bab-ı Ali baskını ile hükümet darbesi yapmışlar ve yönetime tamamen egemen olmuşlardır.

İnsanlık tarihinin ilk evrensel savaşı olan I. Cihan harbinde devlet Almanların yanında İttifak bloğunda yer almış ve savaşın tüm acımasızlığı Osmanlı coğrafyasında her geçen gün şiddetini artırmıştı. İmparatorluklar Çağına son veren I. Cihan Harbinden de yenik ayrılan devlet 30 Ekim 1918 yılında imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan resmen ayrılıyor ve Osmanlı tarihinde Mütareke Dönemi denilen dönem başlıyordu.

Mütareke Dönemi Cumhuriyetin kurucu kadrosunun ön plana çıktığı ve milli mücadele döneminin yaşadığı Osmanlının son dönemi olması açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde siyasi arenada yer alan fırkalar ve yaptıkları mücadeleler Türk siyasi hayatına ve erken Cumhuriyet dönemine etkileri açısından önemlidir.

Bu fırkalardan biri olarak karşımıza çıkan Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programında vurgulanan millilik kavramı üzerinde durulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, Türkiye'nin Cumhuriyet öncesinde yaşadığı siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmış bir siyasi teşekküldür. Fırka, 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik karmaşa ortamında kurulmuştur.

Fırkanın kuruluş amacı, toplumsal ekonominin iyileştirilmesi ve halkın ekonomik refahının artırılması üzerine odaklanmıştır. Özellikle savaş sonrası dönemdeki ekonomik sıkıntıları hafifletmek ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet göstermiştir. Fırkanın programında belirtilen hedefler arasında, toplumsal ekonominin sağlanması, hükümet veya bireylerin elinde bulunan boş arazinin halka dağıtılması, halkın üretime katılımının teşvik edilmesi, tarım ve sanayi çalışanlarının haklarının korunması ve egemenliğin halka ait olmasının sağlanması gibi önemli meseleler bulunmaktadır. Ancak, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın faaliyetleri ve etkisi kısa ömürlü olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi başlamasıyla birlikte fırkanın etkinliği azalmış ve zamanla ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası, dönemin diğer siyasi fırkaları gibi ülkenin içinde bulunduğu kriz ortamında çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Programlarında sadece siyasi, sosyal ve askeri meselelerle sınırlı kalmayarak, zirai, iktisadi ve sanayi alanlarında da ülkenin kalkınması için öneriler sunmuşlardır. Özellikle savaş sonrası dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan ekonomik çöküntü ve toplumsal huzursuzluklar, bu tür fırkaların ortaya çıkmasına ve halkın çözüm önerileri aramasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası da ülkenin ekonomik kalkınması için gerekli adımları atmaya ve toplumsal refahı artırmaya odaklanmıştır.

Fırkanın programında yer alan zirai, iktisadi ve sanayi alanlarıyla ilgili öneriler, ülkenin tarım ve sanayi sektörlerinin geliştirilmesi, üretimin artırılması, işsizliğin azaltılması gibi konuları içermiş olabilir. Bu tür öneriler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi ve ülkenin yeniden kalkınması için önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programının millî esaslara dayalı olduğunu belirtmek önemlidir. Programın içeriğinde yer alan başlıklar ve maddeler, dönemin şartlarına ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu başlıklar, millî çıkarlara ve ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi ihtiyaçlarına odaklanarak şekillendirilmiştir. Fırkanın programında yer alan başlıkların içeriği incelendiğinde, millî ekonomiyi güçlendirmeyi, ülkenin tarım ve sanayi sektörlerini geliştirmeyi, adaleti sağlamayı, eğitimi desteklemeyi ve mali sistemi düzenlemeyi amaçladığı görülmektedir. Bu başlıklar altında yer alan maddeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında ortaya çıkan sorunlara çözüm getirmeyi hedeflemiş ve ülkenin yeniden kalkınması için yol gösterici olmuştur.

Özellikle, fırkanın kurucuları arasında yer alan millî iktisat düşüncesinin öncü isimlerin bulunması, programın millî politikaların öncülüğünü yapacak şekilde hazırlandığını

göstermektedir. Bu durum, fırkanın millî mücadele sonrasında kurulan yeni Türk Devleti'nin millî politikalarına rehberlik etme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programının millî esaslara dayalı olarak hazırlandığı ve millî politikaların öncülüğünü yapacak şekilde tasarlandığı söylenebilir. Bu da fırkanın, sadece mütareke dönemi siyasi bir örgütü olmaktan öte, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik ve siyasi yönelimlerine etki edebilecek potansiyele sahip bir yapı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programı, çiftçinin topraklandırılması, aşar vergisi, Ziraat Bankası, Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi konuları ele almıştır. Bu konular, daha sonraki erken Cumhuriyet dönemi olarak bilinen Atatürk dönemi millîleşme politikalarının temel unsurlarını oluşturmuştur.

Özellikle, fırkanın programında yer alan hususların birçoğunun, Atatürk dönemi millîleşme politikaları çerçevesinde hayata geçirildiği görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nin kararları ve 1923 Seçim Beyannamesi gibi belgelerde de benzer maddelerin yer alması, bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu durum, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın, millîleşme politikalarının bağlamında erken Cumhuriyet döneminin Mütareke Dönemi'ndeki temsilcisi olduğunu göstermektedir.

Fırkanın programında yer alan ve daha sonra Atatürk döneminde hayata geçirilen konular arasında, çiftçinin topraklandırılmasıyla ilgili politikalar, aşar vergisinin kaldırılması, Ziraat Bankası'nın kurulması, sanayiye teşvik eden kanunların çıkarılması gibi ekonomik ve sosyal reformlar bulunmaktadır. Bu reformlar, ülkenin ekonomik kalkınması ve modernleşmesi yolunda atılan adımların önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın programı ile erken Cumhuriyet dönemi millîleşme politikaları arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum, fırkanın döneminin iktisadi ve siyasi sorunlarına millî çözümler üretmeye odaklandığını ve Türkiye'nin gelecekteki millî politikalarının temelini atmış bir yapı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref (1980). *Tarih Sohbetleri*. İstanbul: Sucuoglu Matbaası. 13 (51), 679-716.
- Ahali İktisat Fırkası İzmir İçin Miting Meydanlarında Rozet Dağıttı. (1919), *Vakit*,15
- Ahmad, F. (1984). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Kaynak.
- Ahmad, F. (1996a). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (3.Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları,
- Ahmet Cevdet Paşa (1891). *Tarih-i Cevdet*. (Cilt 9). Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye
- Ahrar Fırkası Kapatıldı. (1325), *Sada-yı Millet*, 9
- Ahrar Fırkası Patrik ile ne görüştü? (1909), *Tanin*,15
- Aksin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akyıldız, A. (2011). Tanzimat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40 (1), 1-10
- Albayrak, S. (1998). *31 Mart Gerici Bir Ayaklanma mı? İrticanın Tarihi*. İstanbul: Bilim Araştırma
- Armaoğlu, F. (1986). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arsel, İ. (1975). *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*. Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Avagyan, A. ve Minassian, G.F. (2005). *Ermeniler ve İttihat Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*. İstanbul: Aras.
- Bal, M.A. (2001). *Millî Mücadele'nin Başlangıcında İttihatçıların Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1944). Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü. *SBF Dergisi*, 1 (82), 336-351
- Başgil, A.F. (1957). *Türk Siyasi Rejimi ve Anayasa Meseleleri*. İstanbul: Baha Matbaası
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım*. (Cilt 2-3), İstanbul: Sabah.
- Baykal, B.S. (1942a). 93 Meşrutiyeti. *Belleken Dergisi*, 6 (21-22), 45-84.
- Baykal, B.S. (1960). I. Meşrutiyet'e Dair Bilgiler. *Belleken Dergisi*, 6 (96), 1-22.
- Baykal, B.S. (1964b). *Kanun-ı Esasi'nin İlanı ve Mithat Paşa'nın Rolü*. Ankara: Kırıl.
- Belen, F. (1973). *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*. İstanbul: Remzi.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Birinci, A. (2002). 31 Mart Vakası'nın Bir Yorumu. *Türkler Ansiklopedisi* (C 13, 193-206). Ankara: Yeni Türkiye.
- Bleda, M.Ş (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Celaleddin A. (1329) *Hukuk-ı Esasiye*, Kısım-ı Sani, İstanbul.
- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Danışmend, İ.H. (1986). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. (Cilt 4), İstanbul: Türkiye Yayınevi.

- Erişçi, L. (1951). *Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul: Kutulmuş.
- Fedakaran-ı Millet Cemiyetinin Eşkıyalıkları Bitmiyor. (1324), Hukuk-u Umumiye, 9
- Foucault, M. (2002). *Toplumu Savunmak Gerekir*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Gencer, A.İ. (1974). *Türk İnkılap Tarihi*. (Cilt 7), Ankara: Özel Der.
- Gülsoy, U. (1991). Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, 1856 Islahat Fermanı’na Tepkiler ve Maraş Olayları (ss. 443-459) içinde. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Güneş, İ. (1997). *Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet*. (C 1), Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Güresin, Ecvet. (1998). *31 Mart İsyanı*. İstanbul: Yenigün
- Hanioğlu, Ş. (2003). Siyasal Bir Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 27 (233),287-288.
- Hocaoğlu, B. (2008). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri* (1908-1913). Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Belleten Dergisi*, 128 (112), 603-622.
- İttihad-i Muhammedi Fırkasının Kuruluşu. (1909). Volkan,5
- İttihatçılar Devlet-i Aliyye’nin 610. Kuruluş yıl dönümü etkinliklerine katılmadılar. (1324), Serbesti, 9
- Kaan, O. (2021). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 10(1), 345-368.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kansu, A. (2001). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim.
- Karabekir, K. (1982). *İttihat ve Terakki* (1896–1909). İstanbul: Truva.
- Karakoç, S. (1341). *Tahşiyeli Kavanin* (Cilt 2). İstanbul: Cihan.
- Karal, E.Z. (1982). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (1997) *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık* (1908-1918). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaynar, R. (1954). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. (1.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızıltan, Y. (1994). *I. Meşrutiyet’in İlanı ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Yayınlanmamış

- doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Knight, E. F. (1993). *Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi*. Mahzar Ersoylu (Çev.). İstanbul: Özdemir Ofset.
- Köprülü, F. (1959). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Alfa.
- Kubalı, H.N. (1952). Kanun-i Esasi, *İslam Ansiklopedisi* (İA) (C 6, 151-170). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuran, A.B. (1956). *İnkılap Hareketleri ve Jöntürkler*. İstanbul: Kaynak.
- Kuran, A.B. (1956). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Metin Kıratlı (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa (1992). *Netayicü'l Vukuat*. 2. Baskı, Çev. Neşet Çağatay, Ankara: TTK yayınları
- Mütedil Hürriyetperveran Fırkası Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katıldı. (1327), Sabah, 26.
- Okandan, R. G. (1977). *I. Meşrutiyet'in Karakteristik Vasıfları*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Onar, S.S (1945). *İdare Hukuku*, İstanbul: Hak
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil yayınları
- Osmanlı Sosyalist Fırkasının Kuruluşu. (1908), İkdâm, 17
- Önsoy, R. (1986) "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri" Türkiye'de Demokrasi Hareketleri. *HÜEF Dergisi*, 4 (1), 70-91.
- Örs, O. (2013). Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Atatürk Yolu Dergisi*, (51), 679-716.
- Özkul, Y. (2021). Osmanlı Devleti'ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-İ İttifak'a Dair Bir Değerlendirme. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 1-15.
- Öztuna, Y. (1964). *Türkiye Tarihi*. (Cilt 2). İstanbul: Ötüken.
- Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Prens Sabahattin (1999). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar*. Ankara: Ayraç.
- S.Shaw ve E.K.Shaw (2000a) *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (3. Baskı), (Cilt 2), İstanbul: E Yayınları.
- Saib Paşa (1328). *Hatırat* (Cilt 1). Dersaadet
- Sencer, M. (1974). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: May.
- Shaw, S.J. ve Shaw, E.K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (Cilt 2). İstanbul: E Yayınları.

- Shidara, K. (1994, Eylül). İttihad ve Terakki mi? Terakki ve İttihad mı? *XII. Türk Tarih Kongresi* (Kongreye Sunulan Bildiriler), Ankara.
- Suphi, M. (1989). *Meşrutiyet ve Halkın itibarı/Kredisi*. Servet-i Fünun, Mustafa Suphi(ed.). Amaç Yayınları.
- Şakir, Z. (1944). *Mahmut Şevket Paşa*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Şehsuvaroğlu, H. (1952). 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi. *Türk Büyükleri*: İstanbul.
- Şerif Paşa (1990). *Bir Muhalefin Hatıraları*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Şişmanov, D. (1990). *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketler (1908-1965)*. İstanbul: Belge.
- Tanör B. (2001), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. İstanbul: TTK Yayınları.
- TBMM. (2020). *Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı* (OAİFP). Erişim: 8 Ağustos 2020, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/ae67da43-6d5b-414c-bc39-91811a026bee>
- Temo, İ. (1987). *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*. B. Demirbaş (ed.). İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. (2. Baskı), (Cilt 1), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1989a). *Medeniyetin Bekleme Odasında*. İstanbul: Bağlam.
- Tunaya, T. Z. (1999b). *Türkiye'de Siyasal Partiler. Mütareke Dönemi 1918-1922* (Cilt 2), İstanbul: İletişim.
- Tunçay, M. (1985). Osmanlı İmparatorluğunda Sol Akımlar ve Partiler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (TCTA), (C 4, 25-46), İstanbul: İletişim.
- Tunçay, M. (1996a). Eski Bir Sosyalist Parti Programının Işığında: Sosyalistler Türk Toplumuna Faydalı Oldular mı? *Toplumsal Tarih Dergisi* (TTD), 28
- Turfan, N. (2005). *Jön Türklerin Yükselişi*. İstanbul: Alkım.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1941a). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1982). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Yalçın, H.C. (1976). *Siyasi Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalın, M. (2023). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmelerinde Sosyal Politika. *Adalet Dergisi*, 2 (71), 341-387
- Yüksel, M. (2023). Erken Cumhuriyet Devri “ Milli Ekonomi” Görüşünün Mütareke Dönemindeki Temsilcisi: Osmanlı Ahali İktisat Fırkasının Programı. *Selçuk Türkiyat*,

(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı): 409-444.

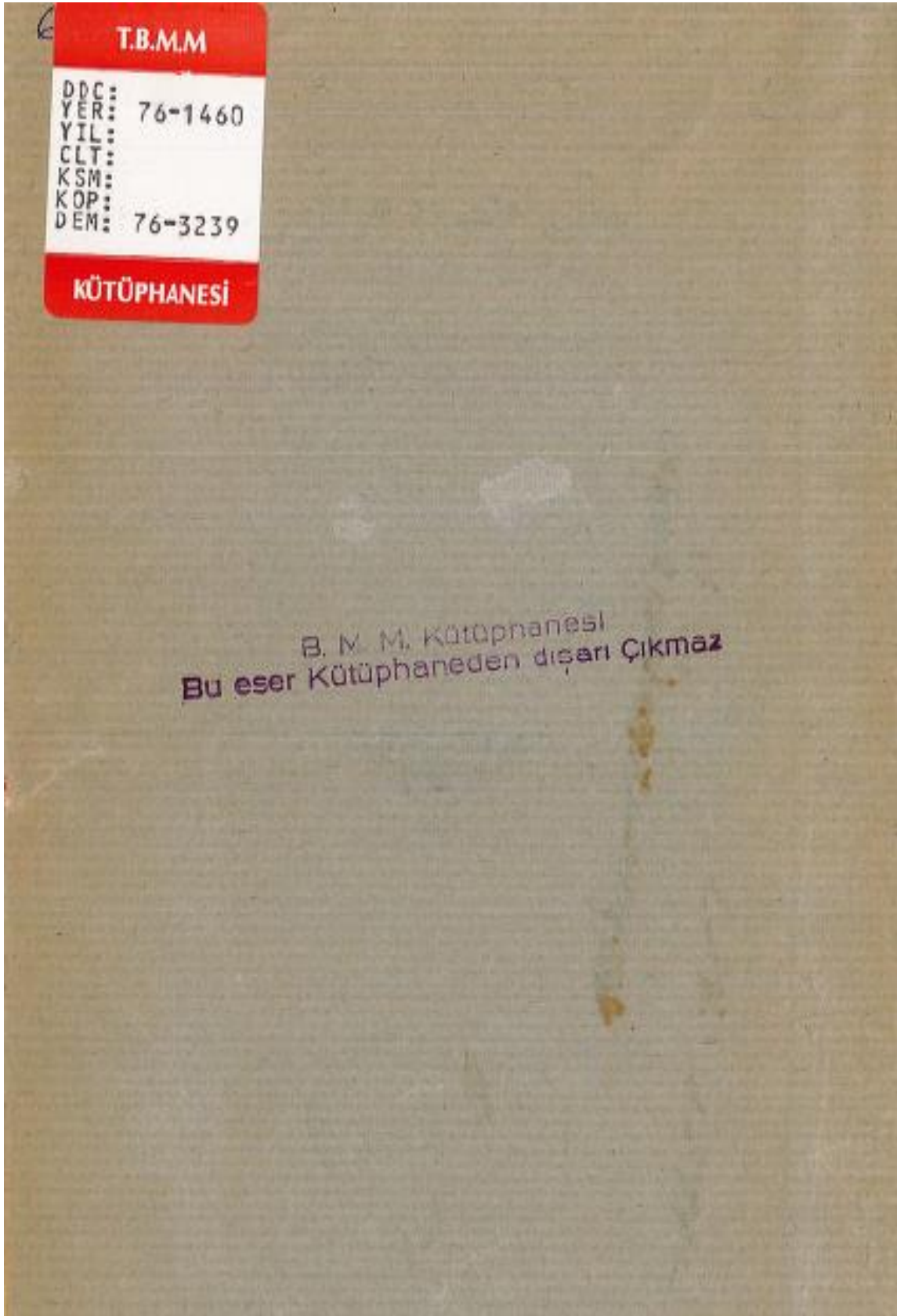
Zürcher, E.J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim

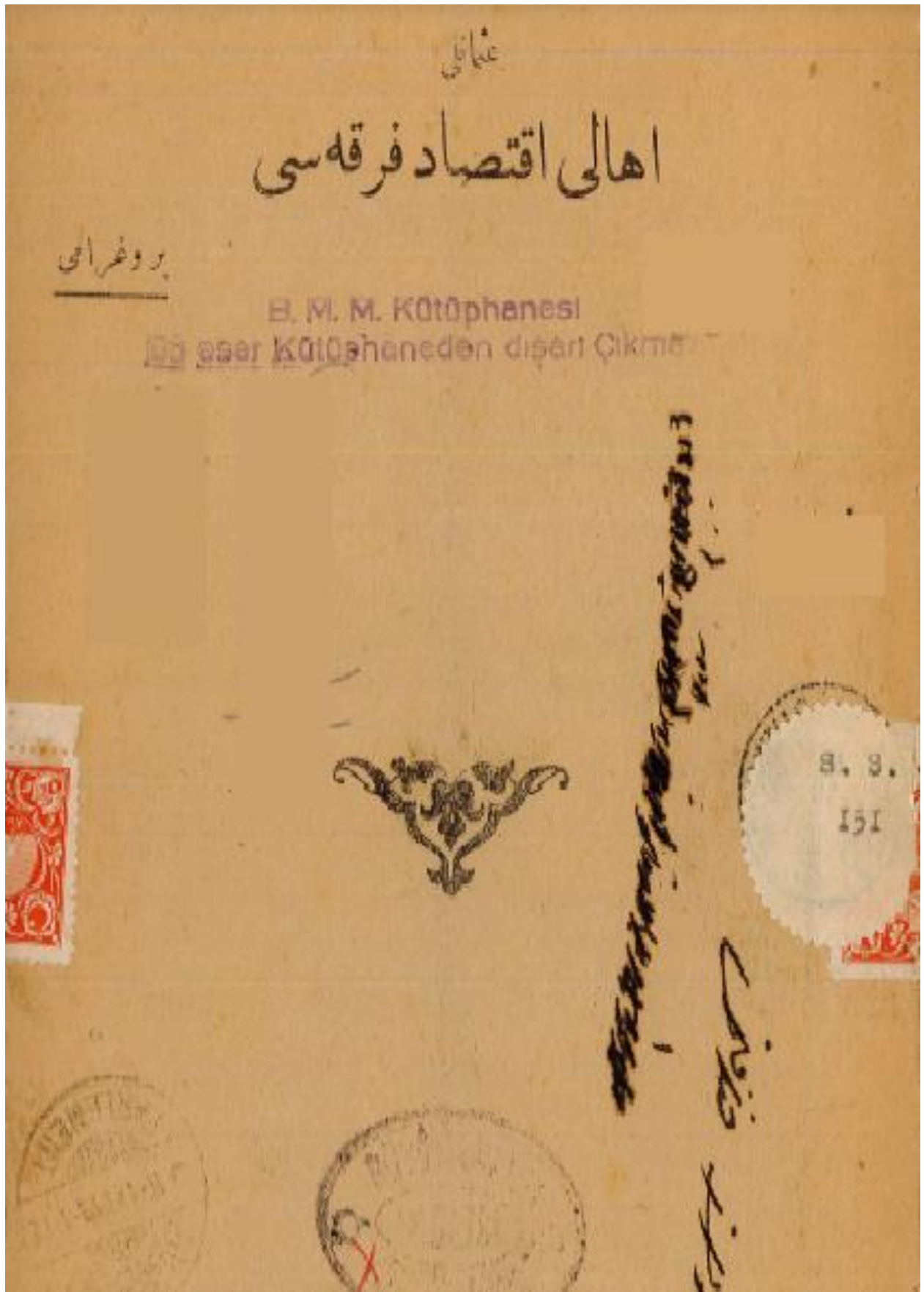

EKLER

**Ek 1. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı TBMM Kütüphanesi
(OAİFP)**

Ek 2. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Ön Kapak

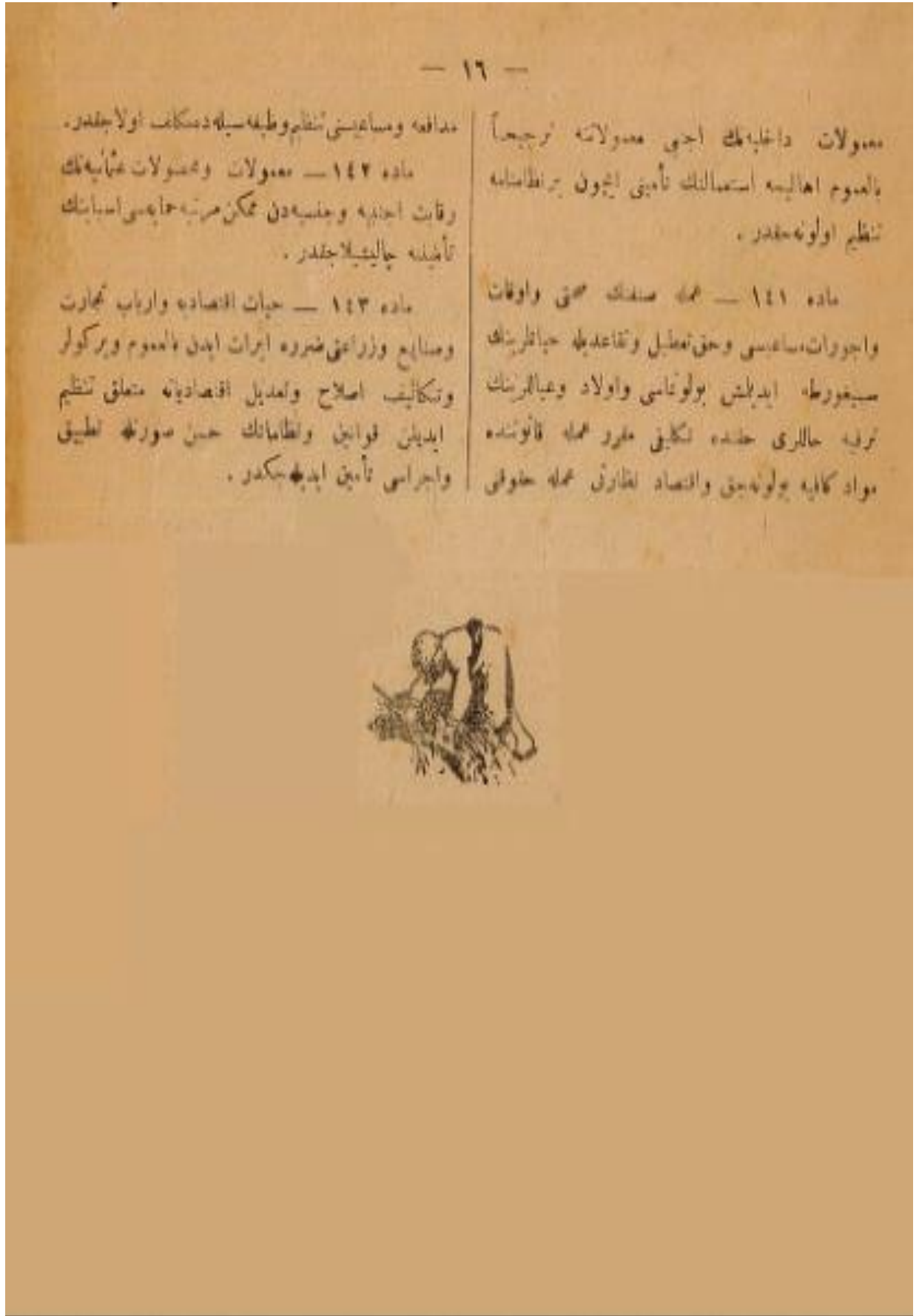
Ek 3. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası Programı Giriş

Ek 4. Ahali İktisat Fırkası Programı

ماده ۱۵ — قوتیولان شکایت ، یا خود کوریه لوزم اوزرسه مجلس ملی سرعت ممکنه ایله تفتیشات تشریبه اجراییله سرشدور . ماده ۱۶ — احوال بحایه و طبایع اهالی و معانات و اعتبارله قوانین عمومی دولت قسماً و یا تماماً قابل تطبیق اولمادی برلرده مجلس ملیک موافقیله خصوصی اداره لوشکیل و یوکا کورمه قوانین و نظامات وضع اولمیه یئر ایلده یوادولرله حقوق اساسیه ملیک دوچار تباروز اولماسی شرطدر . ماده ۱۷ — مواد سایه نظر اعتبارله آلتی لوزره قانون اساسی حاکمیت ملیک ، حقیقی برلرلرلریم اساسیه توفیقاً تعدیل و اصلاح و اشوب قانون اساسی به یخار قوانین ، نظامات ، تعلیمات و تعاملات رفیع و العا ایلده حکمدر .	ماده ۱۰ — فرق ملک مدنیکی شکیل اساسی اصولیه هر یک کوریه یئر ، ملک نفوس ذکورک بر جمعوت آتقانی تأسیسه مطبوعه در ، بکری یاشی اکیال ایدن انتخاب حظه ، بکری یاشی اکیال ایلده یئر ایسه دعوت اولوق صلاحیه مال کدر . دولرین دولری هر بر درجه اوزرته اجرا ایلده چک انتخابلک هیچ بر تانیرو سوده آلتیده قلماسی مطبوعه در . هر دعوت اوج سناه مدله انتخاب اولونور . ماده ۹ — مجلس اعیان و نصن قید حیات شریکله طرف حضرت بادشاهیدن منصوب و نصف دیگر ده ملت طرفدن آلتی سته مدله منتخب عضادن مرکمدر . [فرقه ، زواج ، تجار ، ارباب صنایعین مجلس ملیک دعوت یولدر بررق منفرداً و یا سافغ شایه یولک خادم و نظمه نظریه موافق دیگر فرق سیاسی ایلده معتزکاً حاضر اکثریت اولمه چالیشاجق و بر صورتله محاکمه یئرلده تجاروت و زراعت و صنایک و کشاوری ، ترقی و تعالیسی ، اهالیک رفاه و سعادتکی کفیل قانونر تکلیف ایلده حکمدر .] ماده ۱۰ — حرب ، صلح قرار لرلی مجلس ملیک تصدیق شرطدر . ماده ۱۱ — سکفیت سکریه ملهادر . یا انکوز امنیتری یولده ایلده چک سائر دول و اقوامک سکفیت عسکریه لری کاکان باقی اولدینی قید برده بلا شرطار اقبالی طبعیدر . او تقدیرده سکفیت فعلیه زمانک منقص ، عسکرک حیاتک تیورین و ترفییس لازم کایر . ماده ۱۲ — عتلیلر حققرته حرمت ایلده یکی مدخه عب صلح و معاملتدرلر هیچ بر زمان ممکنده برانقام و حشر بر توسیع آراشی پولایه حتم ساعده یولمناز .
ماده ۱۸ — تشکیلات دولت ، مقصد و غایه اطرافنده تنظیم و اصلاح و دوائر حکومندن مبادیات لریطاییه تلخیص ایلده چک و اصحاب مصالح انوری سرعت ممکنه ایله بلاتعیب و توسط حل و مصوبت حقوقه لری تأمین اولمجه چکدر . ماده ۱۹ — تجارت نظارن متوائی اقتصاد نظارنه تبدیل ، و زراعت و صییه نظارنلری ملیک ایکی نظارن تشکیل ، ارقاق ، پرست و تعارف ، اعانه نظارنلری امکان عدوتنده بحریه و بحریه نظارنلری لغو ایلده حکمدر . ماده ۲۰ — اقتصاد نظارنی داخل و خارجهده متبالی مکتب اقتصادسی تأسیسه و ممکنده علی العموم مساعی اقتصادیکی تنظیمت ساعی بر تشکیلاته صاحب اولاجق معادن و صنایع مدیریت جمعیه لریله آرخه تشکیل ایلده چک مساعی مدیریت عمومی بر نظارنه ربط اولونه حکمدر .	ماده ۱۳ — حدود بر زمان ایچون بر لزوم لوق العاده اوزرته حکومت حال اجتماعده ایسه مجلسک تصدیق ، مکسسه مجلس ملیه فارشی مشول اولوق شرطیه ادلر عطفه اعلان ایلده ییلور . ماده ۱۴ — حکومت ضایه قلم لسان و سیاسی تورکچادر . تورکچمکک عین زمانده تجاری ، عمومی

Ek 5. Osmanlı Ahali İktisat Fırka Programı Son Sayfası

**Ek 6. Osmanlı Ahali İktisat Fırkası'nın Yunanistan'ın İzmir İşgaline Karşı Yapılan
Sultan Ahmet Mitinginde Dağıttığı Rozet**

ÖZ GEÇMİŞ

SEDAT YİĞİT

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Sedat YİĞİT

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim

Dalı

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl: Millî Eğitim Bakanlığı- Öğretmen/11 yıl

İLETİŞİM: